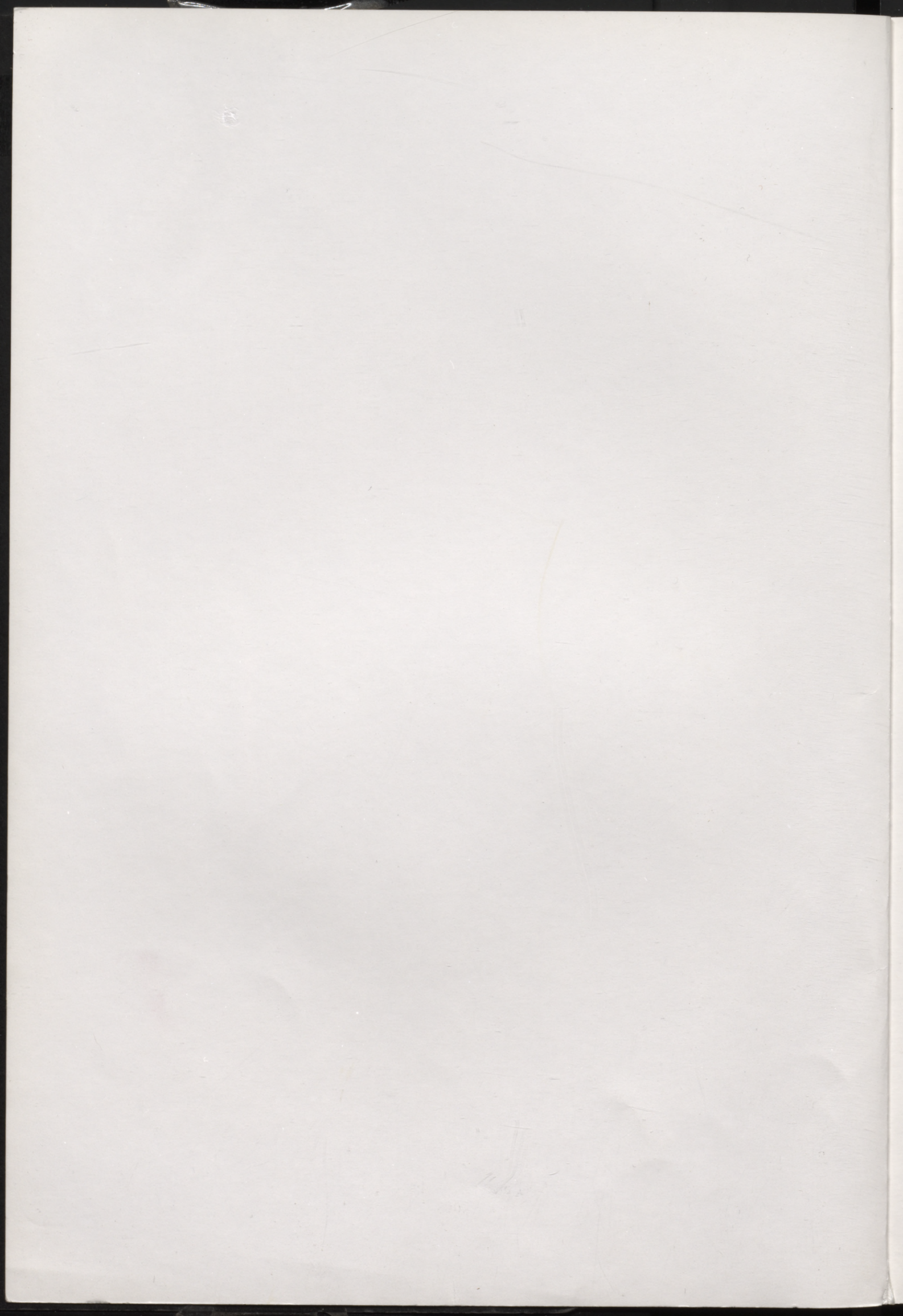

Imants Lancmanis

SVITENES MUIŽA
SCHWITTEN

BĒRSTĒLES MUIŽA
GROSS-BERSTELN

2003-6
132

L
#

Imants Lancmanis

SVITENES MUIŽA
SCHWITTEN
BĒRSTĒLES MUIŽA
GROSS-BERSTELN

Rundāles pils muzejs
2003

Rundāles pils muzejs izsaka pateicību izdevuma finansētājiem –
Kultūrkapitāla fondam, Kurzemes bruņniecības fondam *Vereinigte Kurländische Stiftungen*,
baronu un brīvkungu fon Grothusu un fon Grothūzenu ģimeņu savienībai,
grāfa Georga fon Lambsdorfa pēcnācējiem un baronu fon Bēru Bērsteles līnijas pēcnācējiem,
kā arī pateicas grāfienei Kristīnei fon Lambsdorfai un Frīderikei fon Štiglicai,
dzim. grāfienei fon Lambsdorfai par attēlu materiālu un
Heningam fon Vistinghauzenam par vācu teksta rediģēšanu

Das Schlossmuseum Rundāle bedankt sich bei dem Kultūr kapitāla fonds,
den “Vereinigten Kurländischen Stiftungen” der Kurländischen Ritterschaft,
dem “Familienverband der Barone und Freiherrn v. Grothuss und v. Grothusen”,
den “Nachkommen des Georg Graf v. Lambsdorff Freiherrn v. der Wenge”
und den Familien “Barone v. Behr Haus Groß-Bersteln” für die Finanzierung dieser Ausgabe,
wie auch dankt Frau Dr. med. Christine Gräfin Lambsdorff
und Frau Friederike v. Stieglitz, geb. Gräfin Lambsdorff, für das Bildmaterial und
Herrn Botschafter a. D. Henning v. Wistinghausen
für das Redigieren der deutschen Fassung

*Šis izdevums ir 6. laidieni sērijā Bauskas rajona muižas (1. – Mežotne, 1993. g.,
2. – Bornsminde, 1997. g., 3. – Kaucminde, 1999. g., 4. – Iecava-2001. g.,
5. – Garoza un Lambārte, 2001. g.)*

*Diese Ausgabe bildet das 6. Heft in der Reihe “Landgüter des Rayons Bauske”
(1 – Mesothern, 1993, 2 – Bornsmünde, 1997, 3 – Kautzemünde, 1999, 4 – Groß-Eckau, 2001,
5 – Garrosen u. Lambertshof, 2001)*

Nodaļu Svitenes parks (18.–22. lpp.) – Bērsteles parks (55. lpp.) autore arhitekte Ilze Māra Janelis
Verfasserin der Texte Park Schwitten (S. 43–44) und Park Bersteln (S. 68) Architektin Ilze Māra Janelis

Vācu tulkojums Ursula Reimersa (Bērsteles muiža), Valda Kvaskova (Svitenes muiža)

Vācu tulkojuma redaktors Henings fon Vistinghauzens (Berlīne – Vācija)

Angļu kopsavilkuma tulkojums Zane Ozola

Krievu kopsavilkuma tulkojums Jeļena Forste

Foto Ints Lūsis, Imants Lancmanis, Velta Leijere

Svitenes un Bērsteles muižas plāns, Svitenes pils plāns Ieva Lūse

Maketa mets Imants Lancmanis

Datorsalikums Inese Hofmane, Dairis Hofmanis

Deutsche Übersetzung Ursula Reimers (Bersteln), Valda Kvaskova (Schwitten)

Redakteur der deutschen Texte Henning v. Wistinghausen

Übersetzung der englischen Zusammenfassung Zane Ozola

Übersetzung der russischen Zusammenfassung Jeļena Forste

Foto Ints Lūsis, Imants Lancmanis, Velta Leijere

Pläne der Gutshöfe Schwitten und Bersteln, des Schlosses Schwitten Ieva Lūse

Entwurf zum Layout Imants Lancmanis

Computerarbeit Inese Hofmane, Dairis Hofmanis

Iespiests “Tipogrāfija Citrons”

Druck “Tipogrāfija Citrons”

1. Svitenes muižas centra kopskats uz dienvidrietumiem. 1993. g. foto.
Blick auf den Gutshof Schwitten nach Südwesten. Foto 1993.

SVITENES MUIŽA

Svitenes senākā vēsture cieši saistīta ar Rundāles muižas likteni. Kad 1527. gadā mira Oto fon Grothuss, kurš 1505. gadā bija nopircis lielo Rundāles īpašumu, viņa dēli 1543. gadā sadalīja tēva mantojumu un izveidoja trīs Grothusu dzimtas līnijas Rundālē, Bērstelē un Svitenē. Sviteni mantoja vidējais dēls Tomass, kurš to savukārt atstāja savam dēlam Georgam fon Grothusam. Viņš mira 1597. gada rudenī, atstājot Svitenē sava mūža pieminekli, jo dažādi fakti vedina domāt, ka tieši 16. gadsimta nogalē uzbūvēta muižas dzīvojamā ēka. 1598. gadā par G. fon Grothusa atstātajiem līdzekļiem tika darināti Bauskas baznīcas griesti, bet Grothusa atraitne Anna apmaksāja altāra un kanceles izrotāšanu. Tas liecina par turīgumu, un jāšaubas, vai Grothusi nodarbotos ar tik plašu labdarību, ja nebūtu jau paši iekārtojuši savas dzimtas ligzdu. 16. gadsimta beigās jaunajā Kurzemes hercogistē bija lielas būvēšanās laiks. Grothusu mitekļi Svitenē, cik tālu var iztēloties tā sākotnējo izskatu,

bija līdzīgs Šepingu dzimtas namam Bornsmindē, kas savukārt ir precīzi datējams ar 1590. gadu. Abos gadījumos bija izvēlēta vienkāršākā ēkas forma – plānā izstiepts taisnstūris ar divslīpju jumta veido tiem trīsstūra zeltiņiem galos. G. fon Grothusam vienīgi bija izdevies pārspēt Bornsmindes kaimiņu ar savu vērienu, jo Svitenes ēka bija divstāvu.

Nevar paiet garām arī izplatītajai leģendai, kas Svitenes seno ēku saista ar klostera būvi. Šādu asociāciju izraisīja celtnes biezie mūri, bet mazā neogotiskā kapliča šo šķietamo klostera tēlu vēl papildināja. Pēc vietējam teikām abas ēkas esot savienotas ar pazemes eju, muižu romantikas neiztrūkstošo atribūtu.

1601. gadā Sviteni pārņēma G. fon Grothusa dēls Tomass, kurš mira 1637. gadā, atstājot muižu mantojumā dēlam Kristoferam Johanam. Viņš savukārt miris 1669. gada 30. maijā; sakarā ar šo nāves gadījumu tika sastādīts muižas inventāra saraksts¹. Bez lielās kungu mājas, kas sīki aprakstīta, muižā

2. Robežu noteikšanas līgums starp Svitenes un Bērsteles muižu. 1641. g. 26. augusts. (LVVA)
 Vertrag zur Grenzziehung zwischen den Gütern Schwitten und Bersteln. 26. August 1641. (LVVA)

vēl bijušas trīs klētis, rija, laidars ar diviem staļļiem, cūku kūti un kalpu mitekļis, iesala rija, sabrucis zirgu stallis ar ratnīcu un kalpu māja. Nevienai no šīm celtnēm būvmateriāls nav uzrādīts, taču tieši tāpēc skaidrs, ka tās visas bija celtas no koka, jo mūra mājas toreiz bija retums.

Mirušais Kristofs Johans fon Grothuss bija sava brālēna Georga dēla Vilhelma aizbildnis, taču pildījis savus pienākumus tik slikti, ka pēc viņa nāves Svitenes muižu parādu dēļ 1674. gadā nācās nodot šim pašam kādreizējam aizbildināmajam Vilhelmam fon Grothusam. Pēc V. fon Grothusa nāves (miris 1695. gada beigās vai 1696. gada sākumā) Svitenes muižu mantoja viņa vecākais dēls, Polijas karaļa kambarkungs Kristians Frīdrihs (1673–1730). Viņa testaments par mantiniekiem iecēla kopīgi visus dēlus un meitas, taču vecākajam dēlam, Dobeles virspilskungam Hermanim Frīdriham fon Grothusam, muižu izdevās no radiem atpirkt. 1733. gadā viņš no sievastēva V. E. fon den Brinkena nopirka Vecauces muižu, kuru gadu vēlāk pārdeva brālim Ernstam Johanam, kas līdz ar to atteicās no mantošanas tiesībām uz Sviteni.

1736. gada 24. jūnijā Hermanis Frīdrihs fon Grothuss Liel- un Mazsviteni kopā ar Liepāres

muižu par 53 333 valstsdālderiem pārdeva grāfam Ernstam Johanam Bironam, kurš jau bija nopircis Rundāles muižu un ieguvis arī Mazbērsteli. Tā no jauna, gan uz neilgu laiku, senais Grothusa īpašums atkal tapa apvienots vienās rokās.

Svitene tika ievilkta lielajā Rundāles pils būvniecībā. 1738. gadā Svitenes muižā ierīkoja galdnieku darbnīcas ar 20 darbavietām, un šeit tapa vairums no Rundāles pils parketiņiem un durvīm. Pēc hercoga Ernsta Johana izsūtīšanas trimdā viņa īpašumi tika sekvestrēti, tai skaitā arī Svitene. Tas tomēr netraucēja muižas izrentēt, un Svitenes rentnieks 1753. gadā bija iepriekšējais īpašnieks Hermanis Frīdrihs fon Grothuss, kurš uzsāka plašu kungu mājas remontu. Kā viņš norādījis kādā iesniegumā Kurzemes hercogistes virspadomniekiem, 1753. gadā notikusi muižas inventarizācija parādījusi “... visu ēku un īpaši dzīvojamās mājas slikto stāvokli, .. galvenais skurstenis ik dienas draud iebrukt ...”²

Pieaicinātais mūrniekmeistars J. J. Ruprehts un namdaris J. F. Kīns sastādīja tāmi, kas starp citiem darbiem paredzēja pilnīgu jumta konstrukcijas nomaiņu, jauna apvalkdūmeņa uzmūrēšanu no pašiem pamatiem, kapitālu pagrabu remontu. Pārbūves tāmēs paredzētos 984 valstsdālderus H. F. fon Grothuss iesniegumā hercogistes virspadomniekiem lūdza atskaitīt no kopīgās gada nomas summas. 1761. gada 23. aprīlī Hermanis Frīdrihs fon Grothuss mira, bet nākošajā gadā hercogs Ernsts Johans atguva savas tiesības un īpašumus, tai skaitā arī Sviteni. Nelaiķa H. F. fon Grothusa dēls Vilhelms Ernsts savukārt pēc tēva nāves atgriezās no ārzemēm un sāka tiesas prāvu, lai atgūtu savu senču muižu. Viņš balstījās uz juridiskiem pārkāpumiem 1736. gada pārdošanas aktā, galvenokārt izmantojot sava vectēva testamentu,

3. Svitenes muižas īpašnieka grāfa Ernsta Johana Birona ģerbonis. Gravīra grāmatā J. S. Beckenstein. Kurtze Einleitung zur Wappen-Kunst. St. Petersburg, 1731.
 Wappen des Grafen Ernst Johann Biron. Kupferstich im Buch: J. S. Beckenstein. Kurtze Einleitung zur Wappen-Kunst. St. Petersburg, 1731.

4. Svitenes muižas senās kungu mājas rekonstrukcijas mets pēc 1669. un 1736. g. inventārija.
Rekonstruktionsskizze des alten Herrenhauses Schwitten den Inventarlisten von 1669 und 1736 nach.

kas Sviteni bija pārvērtis par fideikomisu. Pēc ilgas prāvošanās 1783. gadā tiesas spriedums tik tiešām muižas pārdošanu atzina par nelikumīgu, un Vilhelms Ernsts fon Grothuss to saņēma atpakaļ, samaksājot hercogam Pēterim 11 000 florīnu lielu kompensāciju. Kaut arī beidzot bija realizēta principālitate fideikomisa noteikumu ievērošanā, fon Grothuss jau pēc dažiem gadiem sāka rūpēties par šķiršanos no tik grūti atkarotā īpašuma. Ar speciālu Polijas karaļa Staņislava Augusta atļauju tika atceltas fideikomisa saistības, un 1788. gadā Vilhelms Ernsts fon Grothuss Svitenes muižu apmainīja jeb, pareizāk sakot, par 70 000 valstsdālderu piemaksu pārdeva sievas vecākiem, preti saņemot Vārenbrokas muižu. Ar 1788. gada 24. jūniju Svitenes muižas īpašnieks nu bija Krievijas feldmaršals barons (no 1790. gada grāfs) Johans Martins fon Elmpts (1726–1802).

Piecos gados, kas šķīra muižas atgūšanu no pārdošanas, tomēr daudz bija ticis strādāts pie ēku būves. 1788. gadā V. E. fon Grothusa sastādītais inventārijs rāda, ka no jauna uzceltas divas klētis, divi kalpu ērberģi, zirgu stallis, brūzis, vējdzirnavas, zirgu dzirnavas, viena barokļu kūts un viens suņu stallis.³ Par fon Grothusa tieksmi ne tikai uz saimniecisku pamatīgumu, bet arī uz skaistumu liecina inventārā minētais augļu dārzs ar trim “lustūžiem” un vīnogulāju apvītu sienu, trīs mūra iebraucamie vārti, vieni no tiem divstāvu, kā arī trīs jaunu tiltu ierīkošana pār Svitenes un Virsītes (Vērsītes) upēm,

kas bija celtas no koka un māla kleķa, mūrētas bija vienīgi vārtu būves. Nav grūti iztēloties divstāvu vārtu torni, rotaļīgu vēlā baroka darinājumu, kādi šajā laikā bija tik iecienīti Kurzemē un Zemgalē (Nurmuižā, Vecaucē, Paplakā, Lindē, Līvberzē).

Tomēr no V. E. fon Grothusa radītās vēlā baroka vides līdz mūsu dienām nav saglabāties pilnīgi nekas. Patreizējais Svitenes muižas izskats tapis grāfu Elmptu laikā.

Feldmaršals Johans Martins Elmpts mira 1802. gadā, tika apglabāts Svitenē, un muižu mantoja viņa dēls, krievu armijas ģenerālleitnants Filips Elmpts (1763–1818). Tieši viņam jāpateicas par galveno devumu lielā klasicistiskā ansambļa radīšanā, kas, domājams, noritēja pakāpeniski, līdz pat viņa nāvei 1818. gadā. Svarīgākais pasākums bija vecās Grothusu mītnes pārbūve par modernu pili.

Pēc ģenerālleitnanta nāves Svitenes muižā apmetās viņa atraitne Anna Magdalēna kopā ar abām mazgadīgajām meitām Annu Mariju un Cecīliju Julianu Filipīni. Anna Magdalēna, dzimusi fon Baranova, grāfu Elmptu bija apprecējusi otrajās laulībās, kuras, kā 1829. gadā rakstīja Kurzemes gubernatora fon Hāna sieva Sofija, bijušas nelaimīgas: “.. viņa dārgi samaksāja par savu spīdošo stāvokli, ciešot vecpuiša dzīvē iesikstējušā egoista untumus un cietsirdību .. ģimene pirmoreiz uzelpoja pēc grāfa Elmpta nāves, un skaistajā Svitenē ap joprojām vēl jaunavīgo māti pulcējās jau pieaugušie, par oficiēriem kļuvušie dēli un nupat kā uzplaukušās meitas.”⁴

5. Grāfu Elmptu ģerbonis. Litogrāfija grāmatā D. Schabert. *Vollständiges Wappenbuch des Kurländischen Adels. Mitau, 1846.*

Wappen der Grafen Elmpt. Lithographie im Buch: D. Schabert. *Vollständiges Wappenbuch des Kurländischen Adels. Mitau, 1846.*

Viens no pieminētajiem dēliem no pirmās laulības, vēlākais krievu armijas pulkvedis Andreass fon Budbergs, vēlāk kļuva par Mūrpaņemūnes (Budbergas) muižas īpašnieku un varēja tās izbūvē izmantot Svitenē gūtos arhitektoniskos iespaidus. 1824. gadā Krievijas ķeizars Aleksandrs I Annu Magdalēnu fon Elmptu uzaicināja par sava brāļa Mihaila sievas Helēnas galma virsmeistarieni. Piecus gadus vēlāk viņa no Pēterburgas atgriezās ar ģenerālienes dienesta pakāpi un 4000 rubļu lielu pensiju. Šis pārtraukums, kad Elmptu ģimene nedzīvoja Svitenes muižā, varētu izskaidrot pils interjeros viegli pamanāmo stilistisko un kvalitatīvo divdabību, par ko būs runa tālāk. Acimredzot, pils grāfa Filipa Elmpta laikā nav tikusi pilnīgi pabeigta, un to nācies darīt viņa mantiniekiem. Atraitne Anna Magdalēna pēc testamenta gan nevarēja daudz jaukties finansu lietās, jo Svitenes muižu un Burgavas īpašumu pie Reinas mantoja abas meitas un viņa kopā ar Vidzemes gubernatoru Jozefu fon Diamelu un grāfu Karlu fon Mēdemu bija tikai viena no aizbildnēm. Tomēr nav šaubu, ka grāfienei bija liela noteikšana ģimenes lietās līdz pat viņas nāvei 1845. gadā. Arī Elmptu nams Jelgavā tika slavēts kā jauka un mājīga saviesīgas tikšanās vieta. Sofija fon Hāna 1829. gadā aprakstījusi šādu bīdermeijeriski omulīgu sadzīves ainu: "Nebija nekā patīkamāka par grāfienes Elmptas māju, un tā tas bija ikkatru brīdi. Māti, meitas un uzticamo Tidenas kundzi allaž varēja atrast sēžam uz plata apaļa polsterēta divānu, saukta

par pātē [franc. pīrāgs], kas ieņēma telpas vidu. Katrai pretī atradās neliels galdiņš vai izšujamais rāmītis, pie kā viņas nodarbojās ar rakstīšanu, zīmēšanu vai rokdarbiem. Visapkārt bija salikti atzveltnes krēsli apmeklētājiem, kuri ieradās bez pieteikšanās. Tad spalva, zīmulis, grāmata vai adata tika nolikta malā, lai pēc tam, kad vienmēr apmierinātais viesis pameta pievilcīgo ģimenes loku, atkal atgriestos pie savām nodarbībām."⁵

1842. un 1843. gadā Svitenē minētas lieliskas balles. Jauniņā Emīlija Livena no netālās Mežotnes muižas par to raksta savā poētiskajā dienasgrāmatā, nepamanot ēkas, kur darbība notiek, bet jūsmīgi vērojot tikai balles spožo publiku, draudzeņu tērpus, dejas un viesu savstarpējo flirtu.⁶

1846. gadā Sviteni apmeklēja gleznotājs J. Dērings. Viņš bija ieradies kopā ar kādu fon Rennenkampfu, kurš bija vēlējies iegūt pils skata gleznojumu, kas vēlāk arī tapis uz koka kastītes vāka. Dērings ierakstīja savā dienasgrāmatā ļoti īsu vērtējumu: "... dzīvojamā māja ir jauna, ļoti skaista un ārkārtīgi masīva celtne itāļu villu stilā ar kolonnām priekšpusē, to aptver skaists parks."⁷

Grāfu Elmptu vecākā meita Anna Marija mira 1852. gadā neprecējusies, un visu tēva mantojumu

6. Svitenes muižas īpašniece grāfiene Cecīlija fon Anrepa-Elmpta. Foto ap 1870. g.

Gräfin Cäcilie von Anrep-Elmpt. Foto um 1870.

7. Svitenes pils, pagalma fasāde. 1969. g. foto.
Schloss Schwitten, Hoffassade. Foto 1969.

pārņēma Cecīlija Juliana Filipīne (1810–1883). Viņa bija precējusies ar krievu armijas ģenerālleitnantu Jozefu fon Anrepu, kurš 1853. gadā saņēma ķeizara Nikolaja I atļauju pievienot savam uzvārdam vīriešu līnijā izmiruso grāfu fon Elmptu dzimtas vārdu un titulu. Tomēr arī šis mēģinājums saglabāt dzīvu Elmptu dzimtas vārdu bija nesekmīgs, jo abi Cecīlijas fon Anrepas-Elmptas dēli mira, neatstājot pēcnācējus. Viņu māte, kā stāsta vietējā leģenda, Svitenē ieradās tikai rožu ziedēšanas laikā un kavējās muižā līdz vasaras nogalei.⁸ Nostāsti piemin arī gleznu kolekciju Svitenes pili, kaut gan no autoriem nosaukts vienīgi Aivazovskis. No Svitenes nākušas arī tās četras gleznas, ko grāfiene bija dāvinājusi Rīgas mākslas biedrībai un kas tagad atrodas Ārzemju mākslas muzejā Rīgā. Starp tām ir senas kopijas no Mihila Jana Mirevelta un Paolo Veronēzes darbiem, kā arī Rafaela skolas 16. gadsimta darbs “Svētā ģimene ar Jāni Kristītāju”.

Pēc grāfienes Cecīlijas fon Anrepas-Elmptas nāves 1893. gadā Svitenes muižu nopirka Mežotnes īpašnieks firsts Anatols Līvens, kas muižu izrentēja; kopš 1904. gada rentnieks bija Jānis Baumanis.

Līvens muižu bija nopircis bez mēbelēm, un tāda pils stāvējusi līdz pirmajam pasaules karam. Pili atradās arī pagasta valde, un īslaicīgi tur darbojās Dr. Reinharda acu klīnika, ko finansēja ķeizarienes atraitnes Marijas Fjodorovnas fonds, bet daļu klīnikas uzturēšanas izdevumu sedza firsts Līvens. Vietējie iedzīvotāji tur varēja ārstēt acu slimības bez maksas.

Svitenes muiža bija tikai viena daļa no lielajiem īpašumiem, ko firsts Anatols Līvens zaudēja līdz ar agrāro reformu. 1920. gada 16. novembrī sastādīts Lielsvitenes muižas pārņemšanas akts, kurā uzrādītas 34 ēkas, kapliču ieskaitot, kas visas kopā novērtētas par 101 125 rubļiem (pēc 1914. gada kursa).⁹ Muižas centrs tika piešķirts Svitenes pagasta pašvaldībai, kas, jau sākot ar 1920./1921. mācību gadu, pārvietoja uz pili vietējo pamatskolu. Pils ēka bija bēdīgā stāvoklī – izsistiem logiem, izlauztām durvīm un nokvēpušiem griestiem, jo, Bermonta armijai atkāpjoties, kareivji ēku aizdedzināja, taču vietējie iedzīvotāji bija spējējuši uguni nodzēst. 1923. gadā Izglītības ministrijas būvvaldē tika saskaņots celtnes pārbūves projekts, kas paredzēja pamatīgu otrā

8. Svītenes muižas pēdējais īpašnieks firsts Anatols Līvens.
20. gs. sāk. foto.

Fürst Anatol Lieven, letzter Besitzer von Groß-Schwitten.
Foto Anfang 20. Jh.

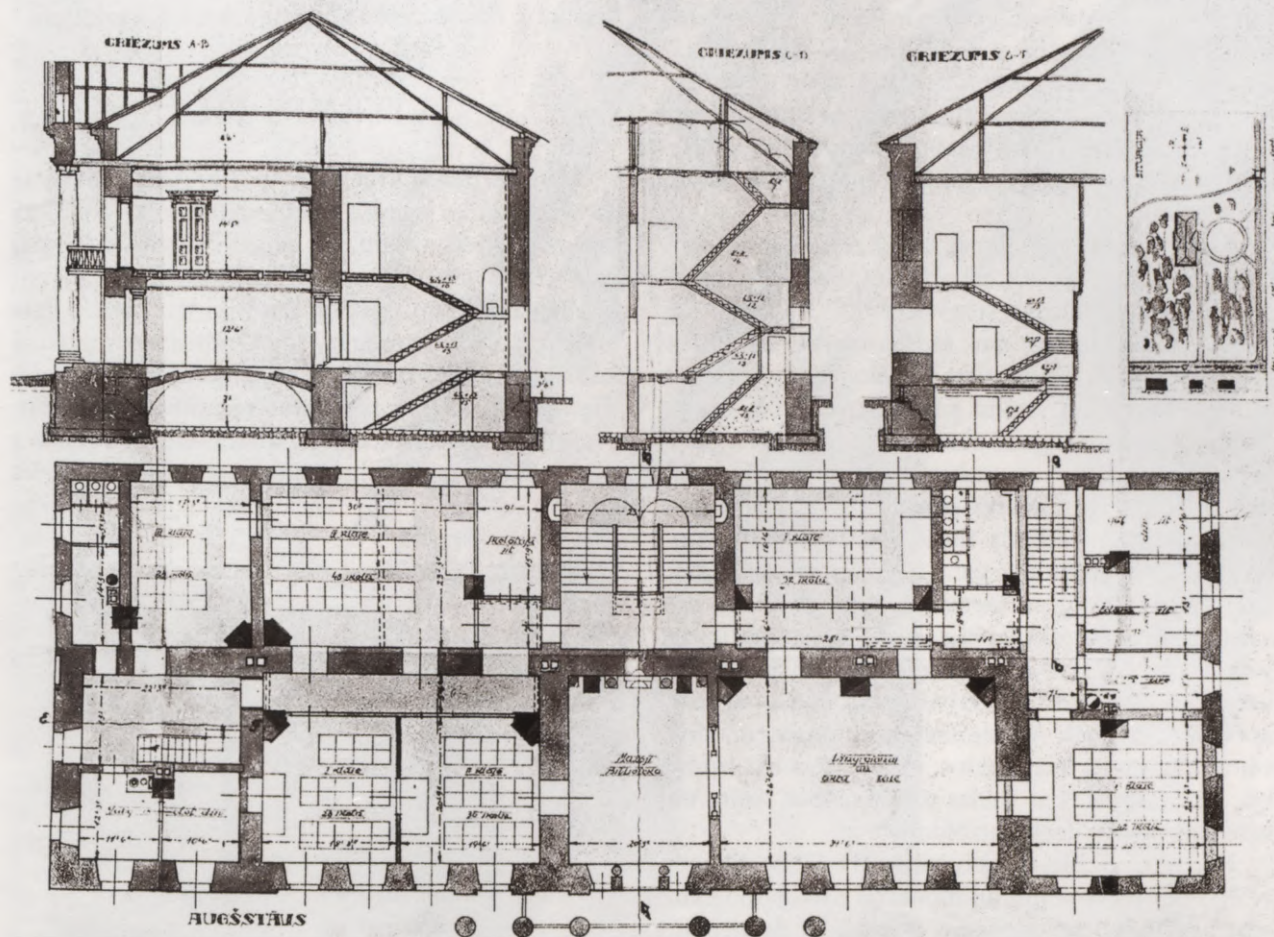
stāva telpu pārveidošanu, tai skaitā ēdamzāles sadaļišanu četrās mazākās telpās, divu koridoru izbūvi, bet pagalma puses gala salona vietā plānoja radīt divas nelielas istabas un kāpnes uz pirmo stāvu.¹⁰ Par laimi šis nežēlīgais projekts naudas trūkuma dēļ netika īstenots, un tikai 1938. gadā beidzot tika veikta telpu pārbūve. Tomēr radikālākie pārveidojumi izpalika, radās vienīgi divi koridori uz aizmugures puses anfilādes četru telpu rēķina.

Vēlreiz nopietnas briesmas Svītenes pils ēkai draudēja 1959. gadā, kad Bauskas rajona Tautas izglītības nodaļa lūdza atļauju celt trešo stāvu. Ministru Padomes Valsts arhitektūras un celtniecības komiteja to aizliedza un piedāvāja iespēju celt papildus korpusus pie pils aizmugures fasādes. Svītenes pilij laimējās, jo netika uzcelts nekas. Lielākais zaudējums ēkas arhitektūrai pēckara laikā tika nodarīts, nojaucot atiku pagalma fasādes abos galos. Tas notika 1970. gadu sākumā. Lielu postu pēckara celtniecība toties nodarījusi muižas ansamblim. Sakropļota klēts un pārvaldnieka māja, tieši pretī pilij izaugusi bijusī kolhoza "Svītene" pārvaldes ēka un ūdenstornis, kas ir ne tikai neglīts, bet arī grauj parādes pagalma mērogu un noskaņu. Jauno dzīvojamo namu korpusi, tāpat kā vairumā citu vietu, saauguši ap muižas centru un iznīcinājuši

9. Skolnieki un skolotāji Svītenes muižas parkā. 1930. gadu foto.
Schüler und Lehrer im Park von Schwitten. Foto 1930er Jahre.

SVITENES SEŠLIŠĪGĀS ĪPAŠĪSKOĻĪS
PĀRBŪVES PROJEKTS
PILS SVITENES, G. 1733
P. BUKSIS ARH.

10. Svitenes pils pārbūves projekts. 1923. g. (LVVA)
Projekt zum Umbau des Schlosses Schwitten. 1923. (LVVA)

tā kādreizējo skaisto saistību ar apkārtni, pakāpenisko pāreju no klasicistiskās arhitektūras uz Zemgales līdzenuma ainavu.

Svitenes muižas centrs savā 19. gadsimta sākumā tapušajā izskatā nepavisam nelīdzinās šajā vietā kādreiz pastāvējušai 17. gadsimta muižai ar tās saimnieciski praktisko un vienlaikus nocietinājuma tipa apbūvi. Kungu mājas novietne Virsītes upes ielokā, kas šodien tik jauki iekļaujas klasicistiskas muižas ainavas tēlā, Kurzemes hercogistes sākuma trauksmainajos laikos bija izvēlēta ne skaistuma, bet pavisam citādu apsvērumu dēļ – tā varēja aizkavēt pēkšņu ienaidnieka uzbrukumu vismaz no divām pusēm, kur to sargāja upīte. No pārējām divām pusēm ēku apjoza mūris, kas minēts vēl 1669. gada inventārijā, toties nav vairs pastāvējis 1736. gadā. Piedevām visi pirmā stāva logi bija aizrestoti, bet ieejas durvis pat bijušas nodrošinātas ar īstu viduslaiku piļu atribūtu – dzelzs paceļamo režģi. Bagātās fon Grothusu dzimtas mitekļis 17. gadsimtā bija askētiski drūms un maz atgādināja Rietumeiropas muižniecības rezidences. 1669. gada inventārijā

pirmajā stāvā aprakstīta liela dzīvojamā istaba ar diviem kambariem, vēl viena istaba ar kambari, kam blakus atradusies virtuve ar brūža istabu, otrajā stāvā – trīs lielas tukšas zāles un vēl viena virtuve. Apmēbelēta bijusi tikai viena pirmā stāva dzīvojamā istaba: inventārijs uzskaita ozolkoka skapi ar četrām durvīm, bufetes skapi, divus galdus, no kuriem viens bijis ozolkoka, otrs ar akmens virsmu, piecus krēslus un divus solus, divus mazus sienas skapjus un vēl vienu skapi pie kamīna. Blakus kambarī atradusies gulta ar baldahīnu, vienīgā visā mājā. Dzīvojamo istabu apgaismojis pie griestu sijas piekārts kroņlukturis, bet sildījusi zaļi glazētu podiņu krāsns un kamīns. Šo lielo dzīvojamo istabu tagadējā pilī var meklēt tūlīt pa kreisi no vestibila, kur 1,4 metru biezs sienas iezīmē apmēram 80 kvadrātmētru lielu telpas apjomu.

Nedaudz priecīgāk Svitenes kungu māja izskatījies laikā, kad to pirka grāfs E. J. Bīrons. Pirmā stāva lielā dzīvojamā istaba pa kreisi no priekšnama tad bijusi apšūta ar dēļiem, bet griesti apgleznoti. Krāsns vairs nav bijusi zaļa, bet "... melna ar baltām līstēm un melnām virpotām kājām".¹¹ Viens no

abiem kambariem, kas atradās galā aiz lielās istabas, bija rotāts ar balti un zili apgleznotiem sienu paneļiem, gleznoti bijuši arī griesti. Baroka laika vājība visas virsmas pārvērst par lielām dekoratīvās glezniecības plaknēm atpazīstama arī ēkas tālākā aprakstā, ieskaitot istabas jaunajā koka piebūvē, kas, šķiet, atradusies ne ēkas galā, bet tās aizmugurē. Otrā stāva zāles, kuras izmantoja un rotāja tikai svētku gadījumos, joprojām bijušas tukšas un vienkāršas.

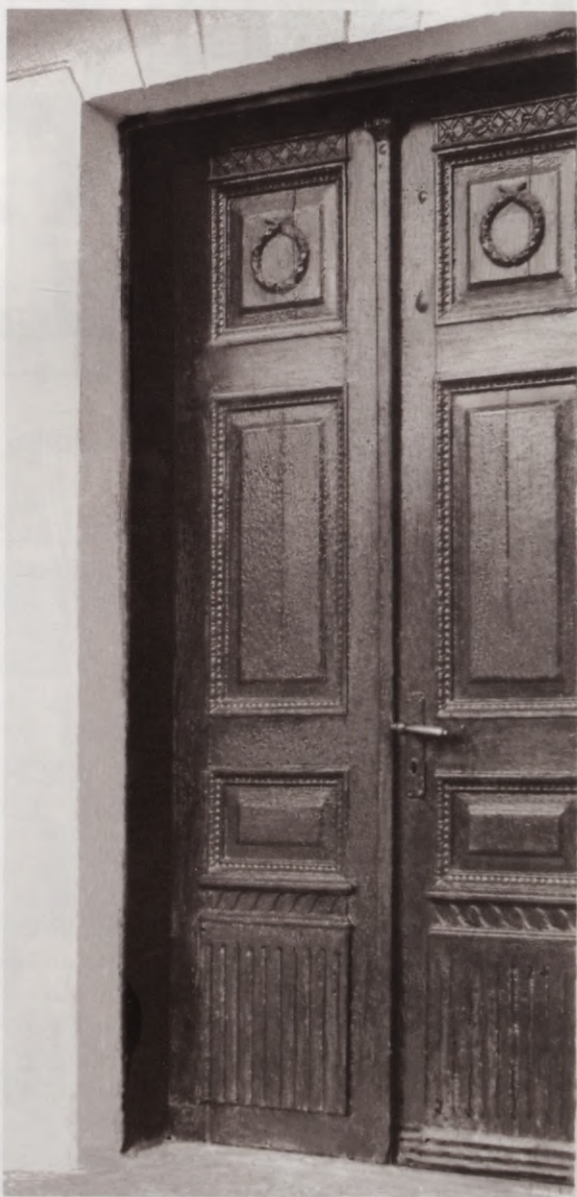
Lielākā zāle (virs pirmā stāva dzīvojamās istabas) segta ar primitīvu māla klonu, otrā zālē bijusi dēļu grīda un mūrēts stūra kamīns. Rūpīgais un sikais apraksts min pat tādas detaļas kā zāles ozolkoka durvis ar alvotiem apkalumiem – rokturi, atslēgas kārbu un virām: pat nosaukts viru tips – “Bockshornen-Hengen” (āža ragu viras) divu pusloku izskatā, kas cauri gadsimtiem bija pats iecienītākais šīs durvju apdares paraugs. Pavisam viduslaiku tradīcijām atbilda divas šaurās kāpnes ēkas biežajā ziemeļrietumu gala sienā, kas savienoja pagrabu ar istabu un vienu no kambariem un vēl vairāk – splenās kāpnes ēkas pretējā gala mūrī, kas veda lejup, “... lai šajā caurumā kara laikos varētu kaut ko paslēpt.”¹² Dzīvojamās ēkas ārpuse aprakstīta skopāk – pieminēti seši skursteņi, divi vējradītāji jumta kores galos, mazas vienviru ārdurvis, kuras apsistas ar dzelzs naglām, trim virām un veseliem diviem dzelzs aizbīdņiem.

Kad 19. gadsimta sākumā grāfs Filips Elmpts vēlējās sev iegūt jaunu un modernu dzīvojamo ēku, viņš bija tādas pat dilemmas priekšā kā daudzi citi senu muižas kompleksu īpašnieki. Pārbūvēt vai celt no jauna? Vecās dzīvojamās ēkas bieži mēdza pazemināt rangā, pārvēršot par pārvaldnieka vai kalpu dzīvojamām mājām (Bornsmindē – par mēbeļu noliktavu), bet muižas ansambli pārorientēja uz jauno celtni, kas orbitā iekļāva visu pārējo apbūvi (Mežotnē, Bornsmindē). Svitenes muižā grāfs Elmpts izvēlējās citu ceļu un drosmīgi ķērās pie vecās kungu mājas pārveidošanas. Tas varēja šķist neiespējams uzdevums. Viduslaicīgā ēkas struktūra ar biežajiem mūriem, garī izstiepto būvapjomu un šaurajiem logiem nu bija jāiekļauj klasiskā un simetriskā kārtojumā, kas, protams, iespaidoja gala rezultātu. Senā celtnē nebija pilnīgi pārveidojama, un daļēji nācās pielāgoties vecajai struktūrai. Vispirms to noteica stāvu augstums un to proporcijas. Kurzemes-Zemgales klasicisma dzīvojamās ēkas tips ar augsto cokolstāvu šeit nebija pielietojams. Pils palika novietota uz pavisam zema cokola, un stāvu savstarpējās augstumu attiecības arī neatbilda parastajam paņēmienam izcelt beletāžas stāvu un samazināt pret to otrā stāva augstumu, attiecīgi proporcionējot arī logus. Svitenē iznācis otrādi – pateicoties ļoti platai frīzei otrais stāvs ir kļuvis augstāks par pirmo, un tādās pat attiecībās ir abu stāvu logi. Pārbūves laikā ēka tika pagarināta dienvidaustrumu virzienā par divām ailu asīm, bet aizmugurē

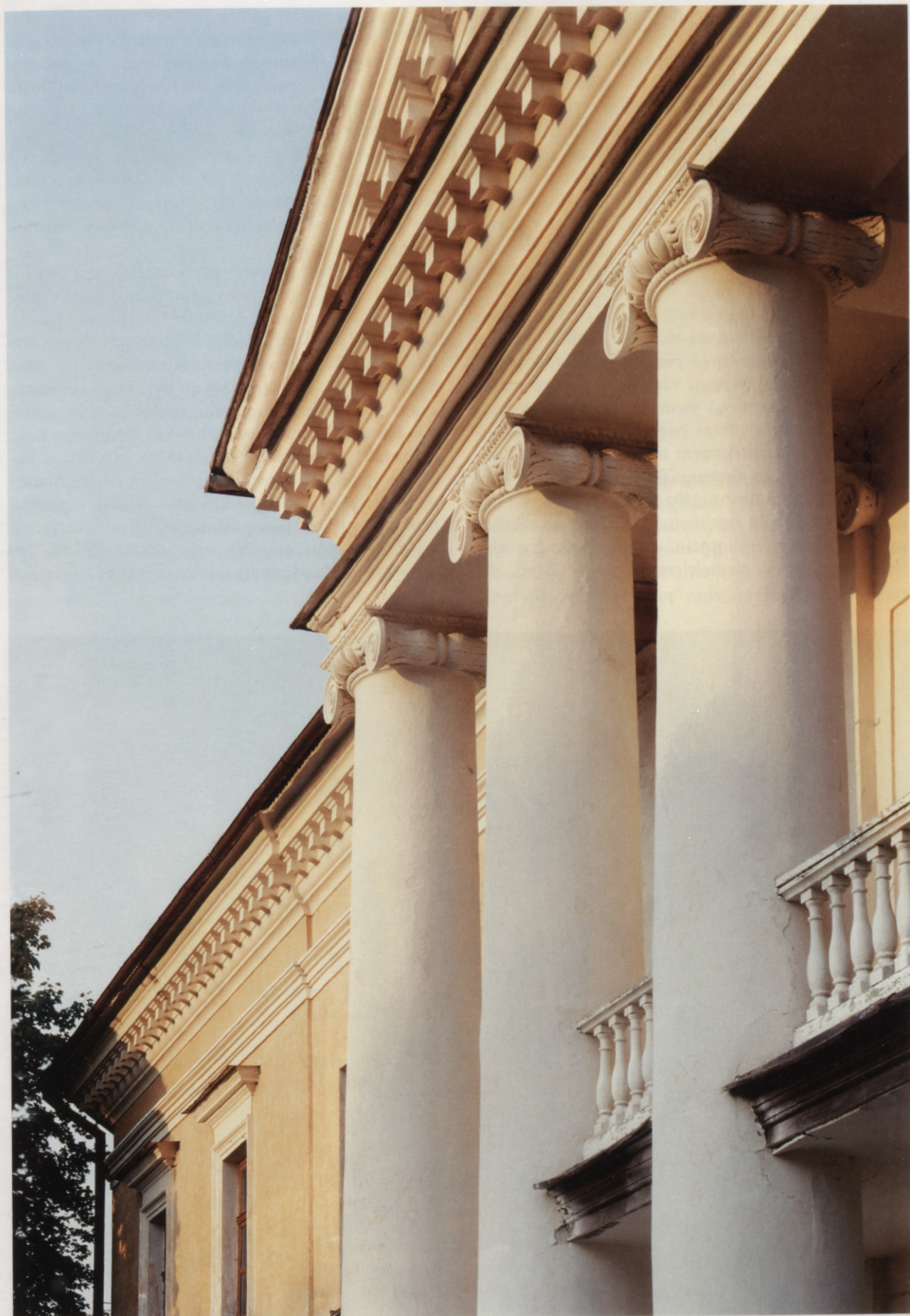
aplašināta par 8,8 metriem. Jaunie mūri ar savu 0,7 m biežumu ēkas plānā viegli atšķirami no vecajiem, kuru izmērs pirmajā stāvā sasniedz 1,9 m biežumu, otrajā svārstās starp 1,1 un 1,4 metriem.

SVITENES PILS

Svitenes pils ir 51,8x18,9 m liela divstāvu ēka ar 15 ailu asīm un jonisku seškolonnu portiku pagalma fasādē. Fasāde sadalīta ar viegli izvirzītiem divasu gala rizalītiem, kurus sākotnēji akcentēja divpakāpju atika virs dzegas un sandriki virs diviem gala logiem. Rizalītos mainīts logu ritms: no sablīvētā kārtojuma abpus portikam tas izretinās rizalītu daļā. Tieši logi visvieglāk ļauj uztvert grūtības, ko pārbūves laikā sagādāja veco logu ailas. Biezie mūri neļāva pēc patikas mainīt ailu vietas, tāpēc domājams, ka

11. Galvenās ieejas durvis. 1991. g. foto.
Tür des Haupteingangs. Foto 1991.

12. Svitenes pils portiks. 1992. g. foto.
Säulenportikus des Schlosses Schwitten. Foto 1992.

fasādes vidusdaļā tika saglabāts sākotnējais logu kārtojums, toties dienvidaustrumu gala rizalīts ir piederīgs 19. gadsimta sākuma piebūvei, tāpēc tajā varēja likt brīvu un klasicisma kanoniem atbilstošu logu kompozīciju, ko pretējā fasādes malā simetrijas dēļ, protams, nācās atkārtot, nerēķinoties ne ar kādām tehniskām grūtībām. Seškolonnu portīks ar vidusdaļā iebūvēto balkonu ir tā būvdetaļa, kas citādi atturīgajai ēkai piešķir pils vērienu. Portīka aplikatīvais raksturs jo vairāk izceļas, ja parādes fasādi salīdzina ar ēkas aizmuguri, kura ir plakana un vienkārša. Tajā tikai vidū iezīmējas viegls rizalīta izvirzījums, ko ierāmē divi pilastru pāri un vidū akcentē trīsdalīga logu grupa – aiz tā atrodas kāpņu telpa. Šī vienkāršība gan ir attaisnojama, jo ēkas aizmugurei pavisam tuvu pienāk Virsītes upītes līkums, kas izjauc parasto klasicisma kungu mājas kompozīciju, kur vienā pusē tai novietots parādes pagalms, bet otrā plešas parks. Svitenē parks veidots uz dienvidaustrumiem no pils, un arī parādes pagalms daļēji jau piederīgs parkam.

Ja neskaita jau pieminēto atiku zudumu virs pagalma fasādes gala rizalītiem, pils ārējā arhitektūra saglabājusi savu sākotnējo izskatu, ieskaitot abu fasāžu ārdurvis; ziemeļrietumu gala durvis vēl

redzams pat vecais kaltais rokturis ar barokālu liekumu. Šīm mazajām durvīm atrodama vēl 18. gadsimta beigu raksturīgā kompozīcija, kur pildiņos lietots vertikāls gropējums, tos ietver plakanu profilu joslas ar dekoratīvi uzsvērtiem stūriem. Galveno ieejas durvju vērtnes toties tuvākas vēlinā klasicisma un ampīra tipam – ar platu profilu, tai skaitā – ar lapu joslu ierāmētiem pildiņiem. Augšējā pildiņa izveidē redzama pāreja no agrīnā klasicisma ovālā vainadziņa stilizācijas uz ampīra stilam raksturīgo stingro apla formu.

Vērojot Svitenes pils fasādi un domājot par tās iespējamo autoru, pirmais kandidāts ir Elejas īpašnieka grāfa Žanno Mēdema privātarhitekts Johans Georgs Ādams Berlics, Svitenes būves laikā jau sevi parādījis Mežotnes, Kazdangas un Elejas pils celtniecībā, kurš dzīvojis netālu un bijis viegli pieejams. Taču, ja šāda loģika mudina iztēloties viņa ierašanos Svitenē, tad celtnes stilistiskās izpausmes kavē to pierakstīt Berlicam bez iebildēm. No vienas puses, te atrodami minētajām pilīm un citiem Berlica projektiem tuvi vai pat identiski motīvi – portīka forma un proporcijas, pusloka logs frontonā, pirmā stāva rustojums ar raksturīgu slēdzējakmeni. No otras puses, daudzas detaļas te sausākas kā parasti

13. Ieejas vestibils ar skatu uz kāpņu telpu. 1924. g. foto.
Vestibül mit Blick auf das Treppenhaus. Foto 1924.

14. Zāles stuka frīzes fragments. 1991. g. foto.
Fragment vom Stuckfries im Saal. Foto 1991.

viņa darbos – sīko moduljonu rindas ieguvušas zobulīstes izskatu, ļoti vienkāršots rizalīta logu veidojums, mazizteiksmīgs un sauss aizmugures fasādes risinājums. Pavisam neparasts ir balkona iesaisījums portikā, kas raksturīgi krievu ampīram, taču šis elements var būt iebūvēts arī vēlāk. Jāatzīst, ka Berlica mākslinieciskais rokraksts patiesībā ir visai netverams. Šis arhitekts ir tik uzticīgs Džakomo Kvarengi Elejas pils metam un vienlaicīgi tik pakļāvīgs katra dotā uzdevuma īpatnībām, ka noteikta atbilde uz jautājumu par Berlica iespējamo darbošanos Svitenē nav iespējama. Arhīvu materiāli diemžēl par šo jautājumu klusē.

Glūži hipotētiskā līmenī var pieminēt vēl kāda cita arhitekta darbošanās iespēju Svitenē. Tas ir grāfa Filipa fon Elmpta audzudēls arhitekts Filips Elsons. Savā testamentā grāfs viņu min tūlīt pēc abām meitām un novēl 5000 rubļu, piebilstot, ka “.. es viņu no jaunības esmu uzaudzīnājis un ļāvis izglītoties Mākslas akadēmijā”.¹³ Nav gandrīz nekādu šaubu, ka tas bijis grāfa Elmpta ārļaulības dēls, kuram viņš devis ne tikai savu vārdu, bet arī daļu no uzvārda. Teorētiski iespējams, ka šis citādi nepazīstamais arhitekts arī varēja darboties Svitenes pils izbūvē tās nobeigšanas posmā 19. gadsimta 20. gados, kas tādējādi ļautu izskaidrot celtnes jau pieminētās divainības un atšķirību no vietējās celtniecības tradīcijām.

Verot galvenās ieejas durvis, nokļūst plašā vestibulā un vienlaikus kāpņu telpā, kas savā ziņā ir izņēmums tā laika kungu māju arhitektūrā. Kāpnes parasti mēdza novietot ieejas pusē, blakus vestibilam, jo pretējā gadījumā tās ielauztos aizmugures fasādes telpu anfilādē, kas vienmēr bija galvenā un reprezentablākā. Svitenē turpretī parādes anfilāde vērsta uz pagalmu un bija ietilpināta pils vecākajā, pārbūvētajā daļā. Vestibils te plašs un svinīgs, turpretī Kurzemes klasicisma muižu arhitektūrā, pat greznajās Elejas un Mežotnes pilīs, tas parasti ir šaurs un necils.

Svitenes vestibulu var datēt ar pils galīgās izbūves laiku 19. gadsimta 20. gados. Par to liecina masīvās toskāņu kolonnas bez bāzēm, kas kopā ar sienu dekoratīvo krāsojumu rustotu bloku izskatā (20. gadu fotogrāfijā tas vēl redzams kāpnēs, taču sākotnēji klājis arī vestibila sienas¹⁴ rāda ampīra stilu. Savukārt

15. Zāles durvis. 1929. g. foto.
Saaltür. Foto 1929.

16. Stūra salona sienas fragments – bijusī durvju niša uz ēdamzāli. 1969. g. foto.
Detail im Ecksalon – die frühere Tür zum Speisesaal. Foto 1969.

kāpņu virpotās ozolkoka margas ir samērā vienkāršas un laucinieciskas, tāpat kā nesamērīgi mazās pusloka nišas kāpņu telpas sānu sienās. Uz kāpjot otrā stāva līmeni, iespaids visumā ir pieticīgs, un nekas vēl neliecina par parādes telpu klātbūtni. Vienīgais dekora elements kāpņu telpā ir maza lapu rozete griestu vidū, kas pilī atrodama daudzās telpās, un, šķiet, arī nāk no pils otrā būvperioda. Kāpņu telpas un visas celtnes noskaņai pavisam svešs Mākslas akadēmijas absolventes L. Semjonovas 1976. gadā gleznotais diplomdarbs, kas sedz visu kāpņu augšējās platformas sienu.

Iekļūt parādes anfilādē no augšējās kāpņu platformas senāk nebija iespējams. Durvis uz abām pusēm veda aizmugures puses dzīvojamās telpās un tikai no turienes varēja ieiet lielajā zālē vai salonos. Parādes telpu virkne bija novietota nevis parka pusē, bet izgāja ar logiem uz pagalmu. Arī anfilādes kompozīcija šeit bija atšķirīga nekā tas bija rodams citās tā laika lielākajās pilīs Kurzemē un Zemgalē. Tur anfilādes centrā parasti atradās kupola zāle, taču Svitenē tāda nebija iespējama, ņemot vērā tehniskās grūtības ar 16. gadsimta masīvajiem mūriem. Tā rezultātā Svitenes pils anfilādes centrā atradās samērā neliela taisnstūra telpa (8), centrālais salons,

kuram zināmu monumentalitāti piedeva vienīgi telpas dziļumā izveidotā dekoratīvā siena ar četrām joniskām kolonnām (saglabājušās tikai divas vidējās) un kamīnu. Puskolonnu pāris atrodas arī ārējā sienā un ietver izejas durvis uz balkonu. Tagad šajā telpā atrodas skatuve, bet ar blakus esošo zāli to savieno 1924. gadā izlauzta aila. Salona kamīns ir gājis bojā.

Zāle (7) ir samērā vienkārša, un tās galvenais dekors ir spēcīgā dzega ar ornamentālu frīzi, kurā mijas akanta arabeska ar satīru maskām. Virsdurvju sandrikos atkārtojas tas pats frīzes ornaments, kura sacere ir diezgan spraiga un veikla. Veidojuma plastikā, akanta vijumu atveidojumā jūtama zināma līdzība ar Mežotnes pils frīzēm, kas arī nav nekāds brīnums, ņemot vērā, ka abās pilīs darbi ritēja apmēram vienlaicīgi. Griesti šajā telpā pilnīgi gludi, taču iespējams, ka senāk lustru stiprinājuma vietās bijušas tās pašas nelielās stuka lapu rozetes, kas vairumā pārējo telpu. Tā kā nav veikta izpēte, nav iespējams pateikt, vai zālē bijusi arī kāda gleznieciska apdare.

Pati greznākā telpa ir dienvidaustrumu gala salons (6) aiz zāles. Frīze līdzīga kā zālē, tikai satīru masku vietā liktas ažu galvas. Sienas dalītas pannu laukumos, ko ierāmē ornamentālas joslas ar virknēs

kārtotiem lapu vainadziņiem. Šī ir vienīgā telpa pilī, kur vēl saglabājies sākotnējais parkets.

No šī gala salona viesi kādreiz varēja nokļūt ēdamzālē (5), taču tagad durvis aizmūrētas, un zāle pieejama no aizmugures puses pa kāpnēm, kas te atrodas jau sākotnēji, jo veda no pirmā stāva virtuves uz ēdamzāli. Sulaiņi ar ēdieniem no nelielas priekštelpas varēja nokļūt bufetes nišā (5a), ko no ēdamzāles nodalīja divas joniskās kolonnas (tagad nišā iebūvētas tualetes). Zāles sienas vienmērīgi sadala lēzeni joniskie pilastrī, griestos redzama maza lapu rozete. Tikai fotogrāfijās konstatējams sākotnējais grīdas materiāls – dēļi, kas likti lielos kvadrātos, atdarinot parketu.

Pārējās parādes anfilādes telpas, uz pretējo pusi no centrālā salona, rotātas tikai ar virsdurvju sandrikiem un mazām griestu rozetēm; dzegas veidotas no profiliem. Vienā no šīm telpām (9) saglabājies

fragments no sākotnējās krāsns – neglazēts ornamentāls podiņš. Kaut gan arī šajās telpās trūkst dažu sandriku, aizmūrētas anfilādes virzienu durvis, tomēr kopumā tās cietušas mazāk nekā ēkas aizmugures anfilāde. Tajā atradās muižas īpašnieku privātie apartamenti, kas pirmskara pārbūves laikā tika sadalīti ar koridoru. Šo telpu apdare bijusi vienkārša, vienīgi guļamistabā (15) kādreiz atradās divas kolonnas, kas ietvēra gultas alkovu. Tas liecina par līdzīgu parādes guļamistabas ideju, kā tas bija apmēram vienlaicīgi celtajā Elejas pilī. Šajā anfilādē, austrumu pusē no kāpnēm, atrodas kāda telpa (2) ar atšķirīgu griestu dzegu – bez modiljoņiem, toties ar divām lapu ķīmatija joslām.

Pārbūvētas arī pirmā stāva telpas, ierīkojot koridoru sistēmu. Virtuve, neapšaubāmi, atradusies austrumu galā blakus kāpnītēm uz otro stāvu. Šajā ēkas pusē pēc analogijas ar citām tā laika kungu mājām,

17. Stūra salons ar durvīm uz zāli. 1969. g. foto.

Ecksalon, die Wand mit der Tür zum Saal. Foto 1969.

18. Ēdamzāle. 1969. g. foto.
Speisesaal. Foto 1969.

droši vien atradušās pārējās saimniecības telpas. Citās pirmā stāva telpās uz rietumu pusi ir saglabājušies apdares elementi, kas liecina, ka šeit bijušas ierīkotas dzīvojamās istabas. Pirmajā telpā no vestibila, tātad vietā, kur senajā Grothusu namā atradās lielā dzīvojamā istaba, logailu apakšdaļā saglabājušies koka paneļi (19. gs. vidus). Šis anfilādes pēdējās telpas stūri joprojām stāv klasicisma krāsns. Tai ir noapaļoti stūri, augšā kupols, ko kādreiz vainagojusi vāze, korpusu rotā labi modelēti ornamentāli cilņi. Krāsns pieder interesantam tipam, kas Latvijā atrodams tikai šajā vienīgajā eksemplārā. Telpā pa labi no vestibila atrodas vēl kāda stūra krāsns, kas ir pārveidota un saglabājusi tikai akanta lapiņu joslu cokola daļā. Gan pirmā stāva dzīvojamās telpās, gan arī vestibilā redzamas vienkāršas profilētas griestu dzegas, ko varētu attiecināt uz interjeru nobeigšanas laiku 19. gadsimta 20. gados; īpaši masīvas tās ir vestibilā.

Svītenes muižā pilnīgi pietrūkst klasicisma ansambļos tik ierastās simetrijas un arhitektoniski

pārdomātās celtnu kopsakarības, jo pils izveidošana no vecās kungu mājas traucēja brīvi rīkoties ar teritorijas pārplānošanu. Pils kopā ar parku atrodas ceļa vienā pusē, bet tā otrā malā, pakļaujoties ceļa izliekumam, rindojas saimniecības ēkas. Tikai viena neliela būve, domājams, muižas dienestnieku dzīvojamā māja (8) joprojām atrodama pils aizmugurē: kādreiz tās jumtgales rotājuši trīsdalītie pusloka logi, liecinot par būves saistību ar pils celšanas laiku. Vēl cita ēka, kas nepārprotami tapusi vienlaikus ar pili, ir kādreizējā klēts (3). Šī glītā klasicisma ēka ar četrslīpju jumtu un toskānisko kolonnu nestu nojumi jau pirmskara laikā bija nolaistā stāvoklī. 1929.–1939. g. notika ēkas pielāgošana nespējnieku patversmes vajadzībām. Pēc otrā pasaules kara nojume un kolonnas tika likvidētas: tagad saglabājušies tikai koka dzega, stūra rustojums un daži pusloka logi. Īpatnējs ir vietējais celtniecības paņēmieni – sienām izmantoti gan dedzināti, gan nededzināti ķieģeļi kopā ar atsevišķiem elementiem pildrežģu konstrukcijā.

Klētij blakus senāk atradās vēlāk celtais stallis (4), arhitektoniski mazāk interesanta celtnē ar divslīpju jumtu. Tagad šī vieta ir tukša un atsedz tālāk stāvošo kādreizējo kalpu māju; tā ir pavisam vienkārša būve, pamatā no neapdedzinātiem ķieģeļiem, ar fahverka jumtgalēm un pusšļauptu jumtu.

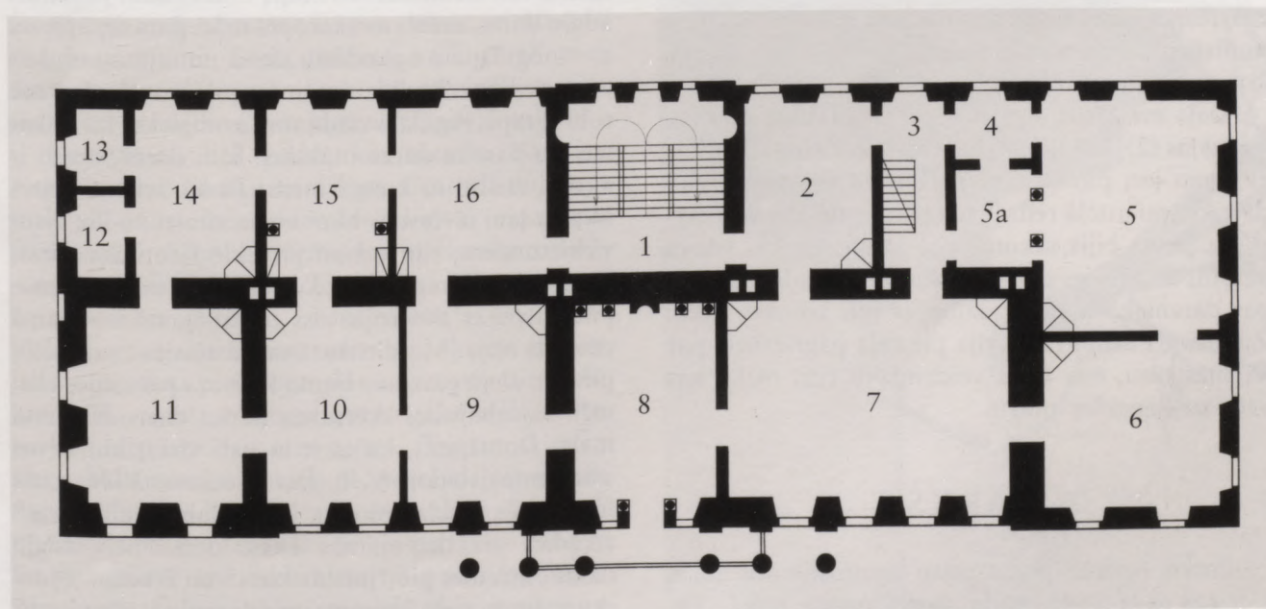
Vēl tālāk uz tilta pusi stāv ļoti ikdienišķa divstāvu dzīvojamā māja, kura kopš 1961. gada pārbūves slēpj sevī bijušās **muižas pārvaldnieka mājas** (7) mūrus. Pirmskara laikā tā bija pazīstama kā pagasta valde, arī nespēnieku nams. Kā rāda fotogrāfijas, šai ēkai bijis īpatnējs stūru rustojums, kas neatbilst klasicisma principiem, bet raksturīgs vecākiem periodiem un Latvijā šādā izpildījumā atrodams kopš 16. gadsimta beigām. Rusti veidoti gludinātā apmetumā, tam pretstatot raupjāku pārejo sienas faktūru, pie kam tie stūros nesakrīt, bet katrā fasādes plaknē ir pārbīdīti par vienu robojuma kārtu. Tomēr 1788. gada inventārijs bez lielās kungu mājas nevienu citu mūra celtni nemin, tāpēc jāapmierinas ar pieņēmumu, ka pārvaldnieka māja tapusi drīz pēc 1788. gada, vēl pirms lielajiem pils pārbūves darbiem un jaunā saimniecības ansambļa izveidošanas.

19. gadsimta gaitā tapuši arī vairāki **saimnieciskie kompleksi** – kalpu mājas ar lieliem laidariem blakus (14–17). Viens no tiem sagaida, iebraucot muižā no Rundāles puses, otrs paslēpies aiz lielajiem ozoliem Virsītes upes krastā. Kalpu māju jumti ar pusšļauptajiem galiem liecina, ka tās tapušas vēl 19. gadsimta pirmajā pusē.

Apmēram vidū starp minētajiem kūts kompleksiem un lepnāko muižas centra apbūvi stāv mazs **pirts namiņš** (10) fahverka konstrukcijā ar sarkanu ķieģeļu pildījumu. Novietots senas ozolu rindas galā, tas, izveidojot jauno, paaugstināto ceļu, tagad nonācis blakus transporta plūsmai un zaudējis savu

19. Krāsns pils pirmajā stāvā. 1969. g. foto
Ofen im Erdgeschoss. Foto 1969.

20. Svitenes pils otrā stāva plāns – sākotnējā stāvokļa rekonstrukcija.
Grundriss des ersten Stockwerks des Schlosses Schwitten. Rekonstruktion des ursprünglichen Zustandes.

21. Svitenes muižas pārvaldnieka māja. 1920. gadu foto.
Verwaltungsgebäude in Schwitten. Foto 1920er Jahre.

kādreizējo savrupību. Jaunā ceļa iztaisnošana ir laupījusi likumoto, romantisko iebrauktuvi muižā no Bauskas puses, kur senāk pāri Virsitei veda neliels laukakmeņu tiltiņš ar pusloka arku, kāds vispār raksturīgs šim Zemgales novadam. Nu tiltiņš palicis nomaļus, aizmirsts un nemanāms, tā koka margu konstrukcija sabrukusi.

Daļa muižas ēku vairs nepastāv. Trūkst dārznieka mājas (2), kas pazīstama tikai no fotogrāfijām. Šī ēka gan jau pirms kara pārbūvēta un tāpēc grūti pateikt, vai attēlā redzamais platais un lēzenais divslīpju jumts bijis sākotnējais. Jumtgalē, kas vērsta uz pili, atradušies divi pusloka logi, kas liek domāt par dārznieka mājas saistību ar pils izbūves laiku. Zudusi arī lielā krusta rija pie ceļa pagrieziena pār Virsītes tiltu, nav vairs vēdzirnavu ceļa malā, kas veda uz Bērsteles muižu.

PARKS

Parku Svitenē par skaistu apzīmējis jau Jūlijs Dēriņš savā 1846. gada apmeklējuma laikā. Tas liecina, ka stādījumi tobrīd bija paaugušies, kas savukārt liek secināt – tie tapuši vienlaicīgi ar jaunās

kungu mājas izbūvi 19. gadsimta sākumā. Kā vairumā gadījumu, arī šeit pirms tam pastāvējis senāks dārzs, ko 18. gadsimta 80. gados bija radījis Vilhelms Ernsts fon Grothuss. Tas bijis tam laikam parastais augļu dārzs, taču vairāk kopts nekā parasti, apjots ar vīnogulājiem apaudzētu sienu un tajā atradušies trīs paviljoni. Puslīdz droši var pieņemt, ka Svitenē tobrīd tapis regulārs stādījumu komplekss kā atskaņas no baroka dārzu mākslas. Šādi dārzi parasti ir aksiāli saistīti ar kungu māju. Tā kā Svitenē upītes likums ļauj izvērsties tikai vienā virzienā – uz dienvidrietumiem, tur tad arī jāmeklē Grothusa dārzs. To apstiprina regulāri koku stādījumi un vispirms – pils galvenās simetrijas ass turpinājumā atrodamā centrālā aleja. Mūsdienās tā saglabājusies tikai daļēji, pie tam aleju pārtrauc bijušā kolhoza pārvaldes ēka, taču saglabājusies šķērsaleja parka dienvidrietumu malā. Domājams, ka tā it tā pati vieta, kur savus stādījumus veidoja V. E. fon Grothuss. 1736. gada inventārijs precīzi min, ka viens “labs augļu dārzs” atradies aiz dzīvojamās ēkas, otrs “liels augļu dārzs” atradies pie “jaunās klēts” un ērberģa. Pēdējā atrašanās vieta inventārijā ir nosaukta – “pa kreisi no dzīvojamās mājas”. Tā kā kreisā puse inventārijā ir precizējama pēc pārējiem apraksta objektiem, tad

22. Klēts, skats no pils jumta. 1929. g. foto.
Kornspeicher (Kleete), Blick vom Schlossdach. Foto 1929.

kļūst skaidrs, ka 18. gadsimtā saimniecības ansamblis bijis novietots turpat, kur tagad – otrpus ceļam, un tur atradies arī viens no dārziem.

Tagadējā Svitenes parka vecākie koki varētu sasniegt 200 gadu vecumu, lai gan daudz arī 80–150 gadīgu stādījumu. Tāpēc jādomā, ka kopš 18. gadsimta muižas dārzs pamazām modernizēts, paplašināts un pārveidots, līdz ieguvis tagadējo izskatu.

Patlaban muižas parks, kas aizņem 10,2 ha, sastāv no trim nosacītām daļām. Centrālā no tām – starp pili un jauncelto pārvaldes ēku – izveidota par pilsētas tipa skvēru ar vietai maz atbilstošiem stādījumiem. Patiesībā kopš 19. gadsimta sākuma tas ir bijis parādes pagalms. Tam vienmēr bija jābūt klajam un pārskatāmam, nekas nedrīkstēja traucēt, lai no pagalma pretējās malas ieraudzītu un pārlūkotu pili – muižas centra nozīmīgāko celtni. Otra parka daļa atrodas aiz upītes. Tas ir šķietami viengabalains masīvs, taču pēc sastāvdaļām pretrunīgs. 1906. gada muižas zemes plāns šeit rāda divainas konfigurācijas lauci, bet patlaban dabā šīs lauces vietu iezīmē vecu aleju un rindu fragmenti. Austrummalai tuvākā un paralēlā aleja ir tikai apmēram 100 gadu veca un, šķiet, stādīta, samazinot kādu lielāku lauci. Ļoti gleznaina un vēl aizvien

23. Klēts dzegas fragments. 1991. g. foto.
Fragment vom Gesims des Kornspeichers. Foto 1991.

24. Svitenes parks ar Virsites upīti. 1991. g. foto.
Park in Schwitten mit dem Wirsite-Bach. Foto 1991.

25. Svitenes muižas kapliņa. 1991. g. foto.
Grabkapelle auf dem Gute Schwitten. Foto 1991.

iespaidīga izskatās dižskabāržu rinda gar upīti dienvidaustrumos no pils.

Trešais parka nogabals aizņem gandrīz pusi visas platības uz rietumiem no upītes. Ziemeļu un rietumu malā atrodas vairākas sākotnēji cirptu liepu rindas: te ir lapegļu grupa, vēl viena veimutpriede, lielāki ozolu stādījumi. Dienvidrietumu stūrī uzcelta ģimenes kapliča, kas orientēta nevis uz parku, bet lielceļu. Visu šī nogabala vidusdaļu aizņem augļu dārzs, ko pa perimetru savulaik aptvēris parka ceļš. Skaistam vajadzēja būt pastaigu maršrutam pa to ceļa posmu, kas ved gar upīti. No šejienes pavērās skatu perspektīvas gar Sviteni uz iepriekš minēto parka nogabalu ar liepu un dižskabāržu rindām, uz lauci, kam tur vajadzēja būt, kā arī uz muižas pili. Turpinot apsvērumu par parka taku maršrutiem, jādomā, ka bijis izveidots nepārtraukts pastaigu ceļš pa visu parka perimetru. No šāda ceļa pavērās tālākās skatu perspektīvas caur parku. Gan apkārtnes, gan parka raksturs nedod iespējas veidot parka skata perspektīvas, kas būtu virzītas uz kādiem īpaši pievilcīgiem apkārtnes objektiem. Saglabājušies vecākie stādījumi rāda, ka ir bijis pastaigu ceļš gan pa vienu, gan otru upītes krastu.

Parka dienvidrietumu stūrī atrodas grāfu Elmptu dzimtas mauzolejs (20), uz kuru ved kādreiz cirpta liepu aleja, kas iet gar parka rietumu malu. Nav precīzu ziņu, kuri dzimtas locekļi kapličā tikuši apglabāti, jo vienīgo priekšstatu par apbedījumiem dod Pieminēkļu valdes fotogrāfija, kurā redzamas uz koka krāsotas vairogveida epitāfijas. To uzraksti apliecina, ka kapličā atdusas grāfs Martins Elmpts ar savu sievu Sofiju Doroteju, dzimušu fon Korfu. Šīs epitāfijas, virs kurām pie sienas vēl atradās uz koka gleznots grāfu Elmptu ģerbonis, bija uzkārtas

27. Bareljefs Svitenes muižas kapličas sienā. 1929. g. foto. Basrelief an der Wand der Grabkapelle. Foto 1929.

26. Svitenes muižas kapličas iekšskats ar grāfu Elmptu epitāfijām. 1929. g. foto.

Inneres der Grabkapelle mit Epitaphen der Grafen Elmpt. Foto 1929.

smailloka nišā, pa kreisi no centrālā loga. Tāda pat niša atradās no loga pa labi, un arī tajā senāk bija redzami tādi pat āķi. Nav šaubu, ka uz tiem atradās līdzīgas formas epitāfijas, un jāpieņem, ka tās vēstījušas par grāfa Filipa fon Elmpta un viņa sievas Annas Magdalēnas nāvi. Protams, ka dzimtas mauzolejs nevarēja būt uzcelts līdz vecā grāfa Johana Martina nāvei, kurš mira jau 1802. gadā, jo to izslēdz celtnes gotizējošais stils: Latvijā agrīnākie neogotikas piemēri ir tapuši tikai 19. gadsimta otrā gadu desmitā. Arī Svitenes kapliča pieder šādiem agrīniem piemēriem, par ko liecina gotisko formu naivums, īpaši kapiteļu forma, kas vairāk piederīgi ampīra stilam. Visticamāk, ka celtne tapusi grāfienes Annas Magdalēnas fon Elmptas laikā, kas uz turieni pārvedusi savu despotiskā vīra un viņa vecāku mirstīgās atliekas. Apmēram 19. gadsimta vidū kapličas sānu sienā ticis iemūrēts bareljefs ar sērojošas sievietes krūšutēlu, kas gājis bojā pēc otrā pasaules kara. Pēckara gados daudz postītā celtne tagad atjaunota un tiek izmantota mirušo izvadīšanai uz kapiem.

28. Svitenes muižas centra plāns. Ap 1920. gadu.
Situationsplan des Gutshofes Schwitten. Um 1920.

NORĀDES UN PASKAIDROJUMI

Izsmeljoša Svitenes muižas īpašnieku vēsture dota: Kurländische Güter-Chroniken, Neue Folge. Mitau, 1890, S. 59–60.

To papildina un izvērš Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli: LVVA, 1100. f., 6. apr., 10. l. (Grothusu dzimtas nekustamie īpašumi, 1674.–1854. g.); LVVA, 5561. f., 4. apr., 856. l. (Robežu nospraušanas līgums starp Svitenes un Bērsteles muižu, 1641. g. 26. augusts); LVVA, 1100. f., 6. apr., 21. l., 3.–4. lp. (Svitenes muižas inventārijs, 1669. g. 30. maijs); LVVA, 6999. f., 44. apr., 912. l., 1.–6. lp. (Svitenes muižas inventārijs, 1736. g.); LVVA, 554. f., 2. apr., 2949. l., 68. lp. (Svitenes muižas arendatora H. F. fon Grothusa iesniegums par kungu mājas remontu, 1755. g. 5. jūlijs); LVVA, 554. f., 3. apr., 1425. l., 1. lp. (Svitenes muižas arendatora fon Bēra iesniegums par nepieciešamiem būvdarbiem muižā, 1761. g. 17. decembris); LVVA, 1100. f., 6. apr., 21. l., 9. lp. (Svitenes muižas inventārijs, 1788. g. 10. jūlijs); LVVA, 640. f., 2. apr., 252. l., 260.–262. lp. (grāfienes Dorotejas fon Elmptas paziņojums dēlam Filipam fon Elmptam par Svitenes muižas mantojuma lietām, 1802. g. 12. aprīlis); 264.–269. lp. (grāfa Filipa fon Elmpta testaments, 1818. g. 25. februāris); LVVA, 1677. f., 14. apr., 1482. l. Lielsvitenes muižas pārņemšanas skats, 1920. g. 16. novembris); LVVA, 1908. f., 1. apr., 106. l. (Svitenes pamatskolas remontdarbi 1924.–1930. g.); LVVA, 1908. f., 1. apr., 107. l. (Lielsvitenes muižas klēts

izbūve par nespējnieku patversmi, 1929.–1939. g.); LVVA, 3723. f., 1. apr., 15842. l. (Svitenes pamatskolas būves lietas, 1935.–1937. g.)

¹ LVVA, 1100. f., 6. apr., 21. l., 3. lp. Inventārija virsrakstā ieviesusies rakstītāja kļūda, tur minēts mirušais Kristofs Bistrams, nevis Kristofs Grothuss.

² LVVA, 554. f., 2. apr., 3121. l., 2. lp.

³ LVVA, 1100. f., 6. apr., 21. l., 9.–25. lp.

⁴ LVVA, 2344. f., 2. apr., 10. l., 625. lp.

⁵ Turpat, 627. lp.

⁶ Emilijas fon Manteifeles, dzim. firstienes Līvenas (1824–1883) dienasgrāmatas noraksts. Pateicība par šo materiālu pienākas baronietei Adīnai fon Bernevicai Heršingā (Vācijā).

⁷ LVVA, 5759. f., 2. apr., 1107. l., 143. lp.: Julius Döring. Was ich nicht gern vergessen möchte oder Erinnerungen aus meinem Leben.

⁸ Svitenes skolas hronika 1834.–1938. Materiālu apkopojums Svitenes vidusskolā.

⁹ LVVA, 1677. f., 14. apr., 1482. l., 6.–7. lp.

¹⁰ LVVA, 6343. f., 2. apr., 11. l.

¹¹ LVVA, 6999. f., 44. apr., 912. l., 3. lp.

¹² LVVA, 6999. f., 44. apr., 912. l., 4. lp.

¹³ LVVA, 640. f., 2. apr., 252. l., 267. lp.

¹⁴ Dekoratīvais krāsojums vestibilā atklāts telpas remonta laikā 1978. gadā.

29. Ceļš uz Svitenes muižu ar vējdzirnavām. Foto ap 1924.g.

Weg zum Gutshof Schwitten mit der Windmühle. Foto um 1924.

30. Svitenes pils, pagalma fasāde. 1991. g. foto.
Schloss Schwitten, Hoffassade. Foto 1991.

SCHWITTEN

Die Anfänge des Gutshofs Schwitten sind eng mit dem Schicksal des Gutes Ruhenthal verbunden. Im Jahre 1527 starb Otto von Grotthuss, der 1504 den umfangreichen Besitz Ruhenthal erworben hatte. Seine Söhne, unter denen 1543 das väterliche Erbe geteilt wurde, stifteten die drei Häuser der Familie von Grotthuss – Haus Ruhenthal, Haus Bersteln und Haus Schwitten. Schwitten wurde von dem mittleren Sohn Thomas geerbt, der es seinem Sohn Georg von Grotthuss vermachte. Georg starb im Herbst 1598, in Schwitten hatte er sich ein Denkmal gesetzt: einige Angaben legen die Vermutung nahe, dass gerade im ausgehenden 16. Jahrhundert in Schwitten ein Herrenhaus errichtet worden ist. In der Kirche zu Bauske wurde 1598 die Decke aus den Mitteln, die G. von Grotthuss hinterlassen hatte, errichtet; seine Witwe Anna stiftete die Verzierungen für den Altar und die Kanzel. Diese Tatsachen sprechen für einen gewissen Wohlstand der Familie, – solche Wohltaten wären kaum denkbar, wenn es Georg von Grotthuss nicht schon vorher zu einem eigenen Familiensitz gebracht hätte. Am Ende des 16. Jahrhunderts gab

es im Herzogtum eine rege Bautätigkeit. Das Haus der Familie von Grotthuss in Schwitten, soweit man sich seine ursprüngliche Gestalt vorstellen kann, war dem Herrenhaus der Familie von Schoeppingk auf dem Gut Bornsmünde, welches aus dem Jahre 1590 stammt, ähnlich. In beiden Fällen wurde für das Gebäude die einfachste Form gewählt – im Grundriss ein gedehntes Rechteck mit Giebeldreiecken, welche durch die Schrägen des Satteldachs an beiden Enden gebildet werden. Das von G. von Grotthuss errichtete Gebäude war jedoch aufwendiger als das Nachbarhaus in Bornsmünde gestaltet: es hatte nämlich zwei Geschosse.

Es sei hier auch die weit verbreitete Sage erwähnt, welche das alte Gebäude in Schwitten auf ein Kloster zurückführt. Diese Assoziation wird durch die dicken Mauern des Gebäudes hervorgehoben, und die kleine neogotische Grabkapelle im Park hat den Eindruck einer früheren Klosteranlage noch verstärkt. Wie die örtlichen Sagen berichten, waren beide Gebäude durch einen unterirdischen Gang – ein wesentliches Attribut der Güterromantik – miteinander verbunden.

1601 erbte der Sohn von G. von Grothuss, Thomas, Schwitten. Er starb im Jahre 1637, nachdem er das Gut seinem Sohn Christopher Johann vermacht hatte. Dieser starb am 30. Mai 1669, und aus diesem Anlass wurde eine Inventarliste des Gutes angefertigt.¹ Neben dem großen Herrenhaus, welches ausführlich beschrieben wird, gab es auf dem Gutshof drei Kleeten (Kornspeicher), eine Korndarre, einen Viehof mit zwei Ställen, einem Schweinestall und einer Knechtswohnung, eine Mälzerei, einen eingestürzten Pferdestall mit einer Remise, eine Knechtsherberge. Bei keinem Gebäude wurde in der Liste angegeben, aus welchem Material es erbaut ist; doch besteht kein Zweifel, dass alle Gebäude aus Holz waren, denn steinerne Häuser gab es damals recht selten.

Der verstorbene Christoph von Grothuss war Vormund des Sohnes seines Vetters Georg, Wilhelm, hatte jedoch diese Vormundschaft so vernachlässigt, dass nach seinem Tode das Gut Schwitten der schweren Schuldenlast wegen im Jahre 1674 seinem früheren Mündel Wilhelm von Grothuss abgetreten werden musste. Nach dessen Tode (Ende 1695 oder Anfang 1696) erbte sein ältester Sohn, der königlich polnische Kammerherr Christian Friedrich (1673–1730), Schwitten. Dieser setzte in seinem Testament alle seine Söhne und Töchter zu Gesamterben ein; doch gelang es dem ältesten Sohn,

dem Hauptmann von Doblen Hermann Friedrich von Grothuss, die Anteile seiner Geschwister zu erwerben. 1733 erstand er von seinem Schwiegervater W. E. von den Brincken das Gut Alt-Autz, das er ein Jahr später seinem Bruder Ernst Johann veräußerte, der auf sein Erbrecht an Schwitten verzichtete.

Am 24. Juni 1736 wurden Groß- und Klein-Schwitten zusammen mit dem Gut Leparn von Hermann Friedrich von Grothuss für 53.333 Reichstaler dem Reichsgrafen Ernst Johann Biron verkauft; zu dieser Zeit besaß der spätere Herzog bereits das Gut Ruhenthal und Klein-Bersteln. Dadurch wurde der ursprüngliche Besitz der Familie von Grothuss wiederum in einer Hand vereinigt, jedoch nicht für lange Zeit.

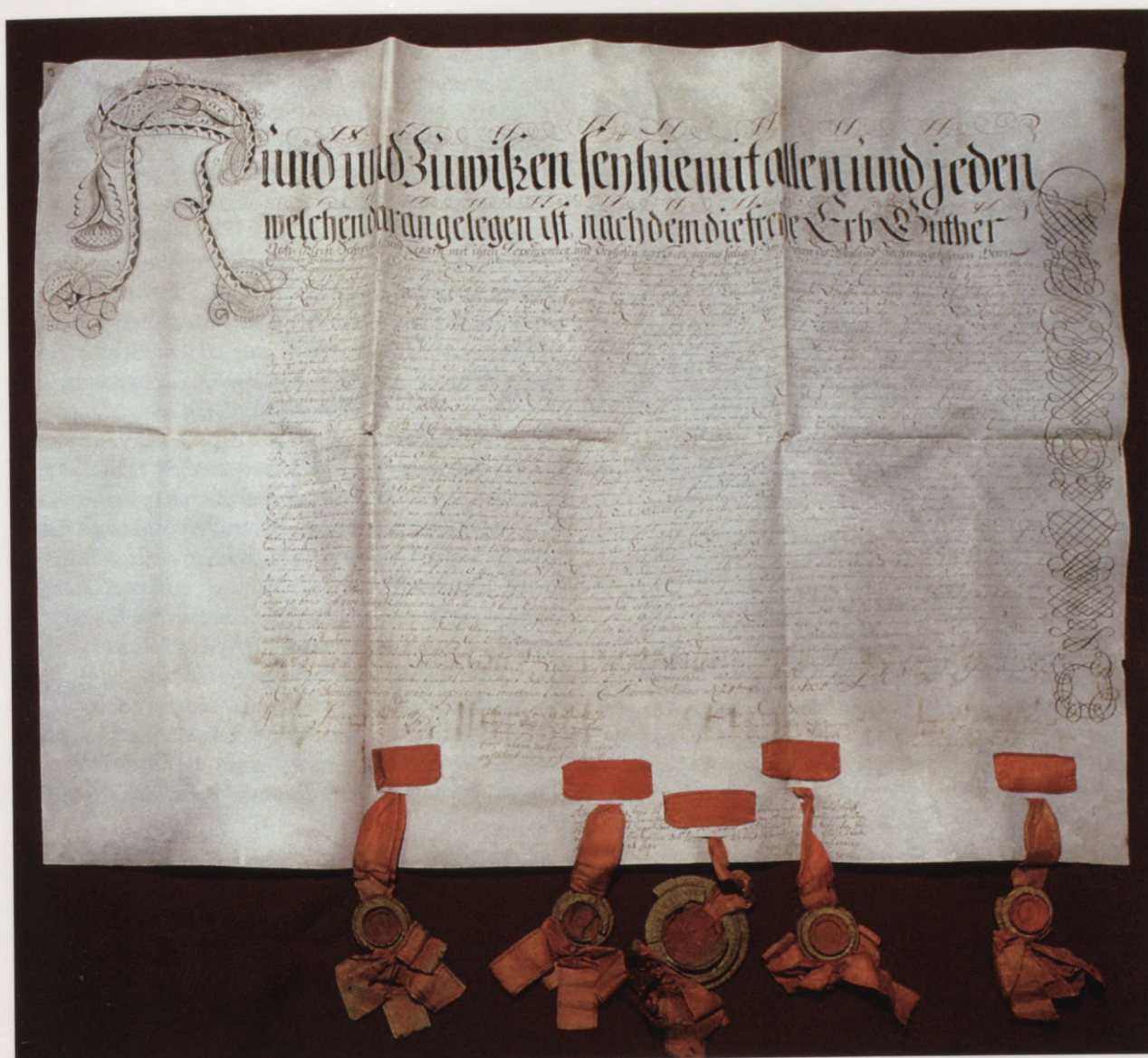
Schwitten wurde in das große Bauunternehmen von Ruhenthal einbezogen. Im Jahre 1738 wurde auf dem Gutshof Schwitten eine Tischlerei für 20 Handwerker eingerichtet, in der die meisten Parkettböden und Türen für Schloss Ruhenthal angefertigt worden sind. Nach der Verbannung Herzog Ernst Johanns wurden seine Güter – unter diesen auch Schwitten – sequestriert. Doch das war kein Hindernis für die Verpachtung der herzoglichen Güter. Schwitten wurde 1753 dem früheren Erbbesitzer dieses Gutes, Hermann Friedrich von Grothuss, in Pacht gegeben; er nahm eine umfassende Renovierung des Herrenhauses vor. In einem Schreiben an die Oberräte des Herzogtums Kurland wies er darauf hin, dass die Bestandsaufnahme des Gutes im Jahre 1753 „die schlechte Beschaffenheit fast aller Gebäude des Hofes, insbesondere des Wohnhauses, .. und [der] .. Schorsteine, von welchen der Haupt- Schorstein den täglichen Einfall droht“ gezeigt habe.²

Der Kostenvoranschlag wurde von dem Maurermeister J. J. Ruprecht und dem Zimmermann J. F. Kühn aufgestellt. Neben anderen Bauarbeiten war es notwendig, die Dachkonstruktion gänzlich auszuwechseln, einen neuen Mantelschornstein von Grund auf aufzuführen sowie die Keller vollständig in Stand zu setzen. H. F. von Grothuss ersuchte die Oberräte, die für den Umbau des Herrenhauses nötigen Mittel von dem jährlich von ihm zu entrichtenden Pachtgeld abzuziehen. Hermann Friedrich von Grothuss starb am 23. April 1761; im nächsten Jahr wurden Herzog Ernst Johann alle seine Rechte und Besitztümer, unter ihnen auch Schwitten, zurückerstattet. Der Sohn von H. F. von Grothuss, Wilhelm Ernst, kehrte nach dem Tod seines Vaters aus dem Ausland nach Kurland zurück und leitete ein Gerichtsverfahren ein, um das alte Familiengut zurückzuerhalten. Er berief sich auf Rechtsverstöße im Kaufvertrag von 1736, vor allem aber auf das Testament seines Großvaters, laut dem Schwitten zu einem Fideikommiss bestimmt worden war. Nach einem langjährigen Prozess wurde 1783 der Verkauf des Gutes für

31. Fon Grothusu ģerbonis. 18. gs. 3. cet. zīmējums (LVVA).

Wappen des Geschlechts von Grothuss. Zeichnung, 3. Viertel 18. Jh. (LVVA).

32. Līgums par Svitenes muižas pārdošanu grāfam E. J. Bironam. 1736. g. 24. jūnijs. (LVVA)
 Vertrag über den Verkauf des Gutes Schwitten an den Grafen Ernst Johann Biron. 24. Juni 1736. (LVVA)

ungültig erklärt; Schwitten wurde Wilhelm Ernst von Grothhuss zurückgegeben, nachdem er Herzog Peter eine Entschädigung von 11.000 Gulden gezahlt hatte. Obgleich dadurch Schwitten als Fideikommiss anerkannt worden war, suchte die Familie von Grothhuss ein paar Jahre später nach Möglichkeiten, den so schwer zurückgewonnenen Besitz zu veräußern. Durch eine spezielle Anordnung von König Stanislaus August von Polen wurde die Fideikommisseseigenschaft aufgehoben und Wilhelm Ernst von Grothhuss dadurch berechtigt, das Gut Schwitten 1788 gegen das Gut Wahrenbrock zu tauschen, eigentlich aber gegen eine Zuzahlung von 70.000 Reichstalern seinen Schwiegereltern zu verkaufen. Seit dem 24. Juni 1788 gehörte Schwitten somit dem späteren russischen Generalfeldmarschall Johann Martin Freiherr (ab 1790 Graf) von Elmpt (1726–1802).

Während der fünf Jahre, die zwischen dem Kauf

und Verkauf des Gutes lagen, war viel an den Gutsgebäuden gebaut worden. Die von W. E. von Grothhuss aufgestellte Inventarliste aus dem Jahre 1788 zeigt, dass auf dem Gutshof zwei neue Kleeten, zwei Knechtsherbergen, ein Pferdestall, ein Brauhaus, eine Windmühle, eine Pferde-Mühle, ein Mastochsenstall und ein Hundestall erbaut worden waren.³ Der in der Inventarliste aufgeführte Obstgarten mit drei "Lusthäusern", die von Weintrauben umrankte Wand, die drei Einfahrtstore, eines sogar zweistöckig, wie auch die drei von neuem errichteten Brücken über den Schwitte- und Wirsite-Bach lassen nicht nur die ausgezeichnete Wirtschaftsführung, sondern auch den Schönheitssinn der Familie von Grothhuss erkennen. Die Gebäude waren aus Holz und in Lehmbauweise errichtet, nur die Einfahrtstore waren aus Stein. Man kann sich leicht den zweigeschossigen Torturm vorstellen – ein spielerisches Bauwerk des Spätbarocks. Solche

33. Svitenes muižas īpašniece grāfiene Anna Marija fon Elmpta. Miniatūra, 19. gs. 2. cet.

Gräfin Anna Maria von Elmpt, Besitzerin von Schwitten. Miniatur, 2. Viertel 19. Jh.

Bauten waren zu dieser Zeit in Kurland und Semgallen weit verbreitet (Nurmhusen, Alt-Autz, Paplacken, Linden, Lieven-Bersen).

Von der Welt des Spätbarocks, die W. E. von Grothuss in Schwitten geschaffen hatte, ist nichts erhalten. Die Gestalt des Gutshofes, die sich uns heute bietet, stammt aus der Zeit der Grafen von Elmpt.

Der Generalfeldmarschall Johann Martin Elmpt starb im Jahre 1802 und wurde in Schwitten beigesetzt. Das Gut erbte sein Sohn, der russische Generalleutnant Philipp Graf von Elmpt (1763–1818). Gerade auf ihn ist die große Klassizismus-Anlage zurückzuführen, die allem Anschein nach im Laufe der vielen Jahre bis zu seinem Tode geschaffen wurde. Das wichtigste Unternehmen war der Umbau des alten Herrenhauses der Familie von Grothuss zu einem modernen Schloss.

Nach dem Tode des Generalleutnants von Elmpt wurde Schwitten von seiner Witwe Anna Magdalena und ihren minderjährigen Töchtern Anna Maria und Cäcilia Juliane Philippine bewohnt. Anna Magdalena, geborene von Baranoff, hatte den Grafen Elmpt in ihrer zweiten Ehe geheiratet und war in dieser recht unglücklich. Die Gemahlin des Gouverneurs von Kurland, Sophie von Hahn, schrieb im Jahre 1829: "Sie .. erkaufte die äußere glänzende Stellung theuer durch die Launen und Härten des im Junggesellenleben schon stark verknöcherten Egoisten. .. Sich selbst unbewusst, lebte die Familie

nach Graf Elmpts Tode auf. Zum ersten Mal vereinigten die nun erwachsenen, zu Offizieren avancierten Söhne und die kaum aufgeblühten Töchter das schöne Schwitten um die noch jugendliche Mutter."⁴

Einer der hier erwähnten Söhne aus der ersten Ehe von Anna Magdalena, der spätere Oberst der russischen Armee André von Budberg, wurde zum Besitzer des Gutes Gemauert-Poniemon und konnte beim Ausbau dieses Gutes die in Schwitten gewonnenen architektonischen Erfahrungen zum Ausdruck bringen. Im Jahre 1824 wurde die Gräfin Anna Magdalena Elmpt von Kaiser Alexander von Russland zur Oberhofmeisterin der Gemahlin seines Bruders Michael, Sophia, berufen. Nach fünf Jahren kehrte sie, ausgezeichnet mit dem Generalintitel und einer Pension von 4.000 Rubel nach Kurland zurück. Auf diese Abwesenheit der Familie von Elmpt lassen sich die in der Ausstattung des Schlosses Schwitten leicht bemerkbaren stilistischen und qualitativen Unterschiede zurückführen; darauf soll nachher noch näher eingegangen werden. Das Schloss wurde wohl zur Zeit des Grafen Philipp Elmpt nicht fertiggestellt – dies wurde zur Aufgabe für seine Erben. Zwar hatte die Witwe Anna Magdalena laut dem Testament des Grafen nicht viel in finanziellen Fragen zu bestimmen, denn das Gut Schwitten und

34. Generalleitnants grāfs Jozefs fon Anreps-Elmpts, Svitenes muižas īpašnieces Cecīlijas fon Anrepas-Elmptas vīrs. Glezna, 19. gs. v. Generalleutnant Graf Joseph von Anrep-Elmpt, Gemahl von Cäcilia von Anrep-Elmpt. Gemälde, Mitte 19. Jh.

der Besitz Burgau am Rhein wurden von ihren beiden Töchtern geerbt; ihr war – neben dem Gouverneur von Livland Joseph von Duhamel und dem Grafen Karl von Medem – nur die Vormundschaft über die Töchter übertragen. Es steht jedoch fest, dass die Gräfin bis zu ihrem Tode im Jahre 1845 großen Einfluß auf alle Familienangelegenheiten ausgeübt hat. Das Haus der Familie von Elmpt in Mitau wurde als ein hübscher und gemütlicher Ort der Zusammenkunft gerühmt. Sophie von Hahn hat 1829 eine biedermeierliche Szene geselligen Beisammenseins im Hause Elmpt aufgezeichnet: "Nichts war zu jener Stunde angenehmer als das Haus der Gräfin Elmpt. Stets fand man die Mutter, die Töchter und die treue Tieden auf einem breiten runden Polsterdivan, pâté genannt, der die Mitte des Zimmers einnahm, jede einen kleinen Tisch oder einen Stickrahmen vor sich, an denen sie sich mit Lesen, Schreiben, Zeichnen oder Handarbeit beschäftigten. Armstühle standen umher für die Besuchenden, bei deren unangemeldetem Eintreten Feder, Bleistift, Buch oder Nadel niedergelegt wurden, um nach dem Austritt dieser, die stets befriedigt den anziehenden Familienkreis verlassen, wieder aufgenommen zu werden."⁵

1842 und 1843 wurden in Schwitten prachtvolle Bälle veranstaltet. Die junge Emilie von Lieven von

36. "Svētā ģimene ar Jāni Kristītāju". Itālija, 16. gs. 1. p. Svitenes muižas īpašnieces grāfienes Cecilijas fon Anrepas-Elmptas dāvana Rīgas mākslas biedrībai. (ĀMM)
Heilige Familie mit Johannes dem Täufer. Italien, 1. Hälfte 16. Jh. Geschenk der Gräfin Cäcilia von Anrep-Elmpt an den Rigaschen Kunstverein. (ĀMM)

35. Svitenes muižas īpašniece grāfiene Cecilija fon Anrepa-Elmpta. Luija Gallē glezna, 1856. g.
Gräfin Cäcilia von Anrep-Elmpt, Besitzerin von Schwitten. Gemälde von Louis Gallait, 1856.

dem in der Nähe gelegenen Gute Mesothen beschreibt diese in ihrem poetischen Tagebuch, ohne aber das Gebäude zu schildern, in dem sich die festlichen Veranstaltungen abspielten; mit Begeisterung beschreibt sie das glanzvolle Publikum, die Kleider ihrer Freundinnen und den Flirt der jungen Leute.⁶

Im Jahre 1846 wurde Schwitten von dem Maler Julius Döring besucht. Er kam zusammen mit einem Herrn von Rennenkampff, der eine Schlossansicht gemalt haben wollte; das Bild wurde später auch auf den Deckel eines Holzkästchens gemalt. Döring hat in sein Tagebuch ein kurzgefasstes Urteil über Schwitten eingetragen: "Das Wohnhaus ist ein neues, sehr schönes und außerordentlich massives Gebäude im italienischen Villenstyl mit Säulen an der Vorderseite, ein hübscher Park umgibt dasselbe."⁷

Die älteste Tochter des Grafen Elmpt, Anna Maria, starb unverheiratet im Jahre 1852 in Rom; das ganze väterliche Erbe wurde nun von Cäcilia Juliane Philippine übernommen. Sie war verheiratet mit dem russischen Generalleutnant Joseph von Anrep; im Jahre 1853 erhielt er die Genehmigung des Kaisers Nikolaus I. von Russland, seinem Familiennamen in der männlichen Linie den Namen und Titel der im Mannesstamm erloschenen Grafen von Elmpt hinzuzufügen. Dieser Versuch, den Namen des Geschlechts von Elmpt am Leben zu erhalten, war jedoch vergebens, denn beide Söhne der Gräfin Cäcilia von Anrep-Elmpt sind ohne Nachkommen gestorben. Sie kam, wie eine örtliche

Sage zu erzählen weiss, nur "zu Rosenzeiten" nach Schwitten. Die Dauer ihres Aufenthaltes auf dem Gute war also von der Blütezeit der Rosen abhängig.⁸ Es habe im Schloss Schwitten auch eine Sammlung von Gemälden gegeben; ausser Aiwasowskij werden jedoch keine Künstlernamen genannt. Aus Schwitten stammen vermutlich die vier Gemälde, die von der Gräfin Anrep-Elmpt dem Rigaer Kunstverein geschenkt wurden; heute befinden sich diese Werke im Museum für ausländische Kunst in Riga. Zwei von ihnen gelten als Kopien von Gemälden von Michiel Jansz van Mierevelt und Paolo Veronese, das dritte Gemälde "Die heilige Familie mit Johannes dem Täufer" zählt zu den Werken aus der Schule von Raffael.

Nach dem Tod der Gräfin Cäcilia von Anrep-Elmpt im Jahre 1893 wurde Schwitten von dem Besitzer des Gutes Mesothien, Fürst Anatol Lieven, gekauft und dann verpachtet. Seit 1904 war der Pächter Jānis Baumanis. Fürst Lieven hatte Schwitten ohne Möbel erstanden, und das Schloss stand bis zum Ersten Weltkrieg leer. Im zweiten Stock des Schlosses war eine zeitlang die Augenklinik von Dr. G. Reinhardt untergebracht, die teilweise die Stiftung der Kaiserin-Witwe Maria Feodorowna und teilweise der Fürst Lieven finanzierten. Im Schloss befand sich auch die Gemeindeverwaltung.

Schwitten war nur eines unter den großen Gütern, die Fürst Anatol Lieven im Zuge der Bodenreform einbüßte. Am 16. November 1920 wurde das Gut Groß-Schwitten in Staatsbesitz übernommen; aus diesem Anlass wurde eine Inventarliste aufgestellt, in der 34 Gebäude, einschließlich der Grabkapelle, im Wert von 101.125 Rubel (nach dem Kurs von 1914) verzeichnet sind.⁹ Das Gutszentrum wurde der Gemeindeverwaltung zugeteilt; bereits während des Schuljahres 1920/21 wurde die Grundschule der Gemeinde Schwitten in das Schloss verlegt, das sich – mit eingeschlagenen Fenstern, ausgebrochenen Türen und verräucherten Decken – in einem schlechten Zustand befand. Denn beim Rückzug der Bermondts-Armee hatten die Soldaten das Schloss in Brand gesetzt; den Bewohnern war es aber gelungen, das Feuer zu löschen. Im Jahre 1923 wurden im Bauamt des Bildungsministeriums die Einzelheiten des Projekts zum Umbau des Schlosses abgestimmt. Dieses Projekt sah tiefgreifende Veränderungen der Räume des zweiten Stocks vor: eine Aufteilung des Speisesaals in vier kleinere Räume, den Ausbau von zwei Korridoren, den Umbau des Ecksalons auf der Hofseite – hier sollten nämlich zwei kleine Zimmer und eine Treppe zum Erdgeschoss entstehen.¹⁰ Zum Glück wurde dieses brutale Projekt wegen Geldmangels nicht ausgeführt; erst im Jahre 1938 wurden im Schloss Umbauten vorgenommen. Radikale Veränderungen blieben jedoch aus; es wurden nur auf der Rückseite des Gebäudes vier Räume der Enfilade durch zwei Korridore ersetzt.

37. Svitenes pils portika kolonnas kapitelis. 2002. g. foto.
Säulenkapitell am Portikus des Schlosses Schwitten. Foto 2002.

Ernsthaft bedroht war Schloss Schwitten auch im Jahre 1959, als die Abteilung für Volksbildung des Rayonsowjets Bauske die Erhöhung des Schlosses um ein Stockwerk geplant hatte. Das dem Ministerrat unterstellte Staatliche Komitee für Architektur und Bauwesen wies dieses Projekt zwar zurück, schlug aber vor, an der Rückfassade des Schlosses einen neuen Trakt hinzuzufügen. Schwitten hatte wiederum Glück, denn es wurde nichts erbaut. Als der größte Verlust für die Architektur des Schlosses in der Nachkriegszeit gilt die Abtragung der Attika an beiden Enden der Hoffassade am Anfang der 1970er Jahre. Die Gesamtanlage des früheren Gutshofes hat durch die Bauarbeiten in den letzten Jahrzehnten erhebliche Schäden erlitten. Durch Umbauten sind die Kleete und das Verwalterhaus verunstaltet worden: genau gegenüber dem Schloss sind das Gebäude der Administration der früheren Kolchose "Svitene" und ein Wasserturm errichtet worden; diese Bauten sind nicht nur an sich unschön, sie zerstören auch den Maßstab und die Stimmung des Paradehofes. Die neuen Wohnblöcke, die, wie an vielen andern Orten in Lettland, um das Gutszentrum erbaut worden sind, haben die frühere Verbindung des Schlosses mit der Umgebung – den allmählichen Übergang von der Architektur des Klassizismus zur Landschaft der semgallischen Ebene – aufgelöst.

38. Svitenes pils pagalma fasāde. 2002. g. foto.
Hoffassade des Schlosses Schwitten. Foto 2002.

Die Anlage des im 19. Jahrhundert entstandenen Gutszentrums Schwitten weist keinerlei Ähnlichkeit mit dem Gutshof auf, der hier im 17. Jahrhundert existierte und eine wirtschaftlich praktische, zugleich jedoch auch wehrhafte Bebauung zeigte. Die Lage des Herrenhauses in einer Windung des Wirsite-Baches, die heute so gut der Auffassung von einer klassizistischen Gutshofslandschaft entspricht, wurde in den unruhigen Zeiten bald nach der Gründung des Herzogtums Kurland aus ganz anderen Gründen gewählt: das Herrenhaus, welches auf zwei Seiten von dem Fluss geschützt wurde, konnte sich somit eines plötzlichen feindlichen Überfalls erwehren. Von zwei anderen Seiten wurde das Haus von einer Mauer umgeben; diese ist in der Inventarliste aus dem Jahre 1669 verzeichnet, 1736 gab es diese Mauer nicht mehr. Alle Fenster des Erdgeschosses waren mit Gittern und die Eingangstür sogar mit einem für die mittelalterlichen Burgen bezeichnenden Attribut – einem eisernen Fallgitter – versehen. Die wohlhabende Familie von Grotthuss wohnte im 17. Jahrhundert in einem asketisch düsteren Haus, welches kaum an die Residenzen des Adels in Westeuropa erinnerte. Das Inventar von 1669 gibt Einsicht in die Einrichtung des Hauses: im Erdgeschoss gab es eine große Wohnstube mit zwei Kammern und eine andere Stube mit einer Kammer, daneben eine Küche und Brauerei; im ersten Stock drei große Säle ohne Einrichtungsgegenstände und noch eine Küche. Möbel gab es nur in einem Wohnzimmer des ersten

Stocks; in der Inventarliste sind ein Schrank aus Eichenholz mit vier Türen, ein Büfett, zwei Tische – einer von diesen aus Eichenholz, der andere mit einer steinernen Tischplatte –, fünf Stühle und zwei Bänke, zwei kleine Wandschränke und noch ein Schrank am Kamin verzeichnet. In einer Kammer neben diesem Wohnzimmer stand ein Himmelbett, das einzige Bett im ganzen Haus. Das Zimmer wurde durch einen Kronleuchter, welcher an dem Tragbalken der Decke hing, beleuchtet, und durch einen grün glasierten Kachelofen und einen Kamin beheizt. Dieses große Wohnzimmer ist in dem jetzigen Schloss gleich links vom Vestibül, wo die 1,4 m dicken Wände einen Raum von etwa 80 Quadratmeter umfassen, zu suchen.

Einen freundlicheren Anblick bot das Schlossgebäude zur Zeit, als es von dem Grafen E. J. Biron erstanden wurde. Das große Wohnzimmer im Erdgeschoss links von dem Vorhaus war mit Brettern verkleidet, die Decke war bemalt. Der Ofen war nicht mehr aus grünen Kacheln, sondern schwarz „.. mit weißen Leisten auf gedrehten schwarzen Füßen“.¹¹ Eine der beiden Kammern am Ende hinter dem großen Zimmer war mit einer weiß-blau bemalten Wandtäfelung verziert, auch die Decke war bemalt. Die Vorliebe der Barockzeit für dekorative Malerei, womit große Flächen in allen Räumen bedeckt wurden, lassen auch die Beschreibungen anderer Räume erkennen, einschließlich der Zimmer in dem neuen Anbau aus Holz, der wohl nicht an einem Ende, sondern auf der Rückseite des

39. Svitenes pils pagalma fasāde. 1929. g. foto.
Hoffassade des Schlosses Schwitten. Foto 1929.

40. Svitenes pils aizmugures fasāde. 2002. g. foto.
Rückfassade des Schlosses Schwitten. Foto 2002.

41. Ēdamzāle, bufetes niša. 1929. g. foto.
Speisesaal, Büfettnische. Foto 1929.

Schlosses errichtet worden war. Die Säle im ersten Stock, welche nur für festliche Anlässe benutzt und geschmückt wurden, waren immer noch unmöbliert und einfach. Der größere Saal (über dem Wohnzimmer des Erdgeschosses) hatte einen primitiven Lehmbofen, der Fußboden in dem anderen Saal war aus Brettern, hier gab es auch einen gemauerten Eckkamin. In der ausführlichen und genauen Beschreibung sind sogar alle Details genannt, welche zu der aus Eichenholz gearbeiteten Saaltür gehörten – ein Griff, ein Kastenschloss und “Bockshornhengen” – d. h. eine Türangel in Form von zwei Halbbögen; es waren die über Jahrhunderte am

meisten bevorzugten Türbeschläge. Auf mittelalterliche Traditionen weisen auch die zwei schmalen Treppen in der dicken Wand des nordwestlichen Hausendes hin, durch welche der Keller mit der Stube und einer der beiden Kammern verbunden war; vor allem aber entsprach dem Geist des Mittelalters die Geheimtreppe in der Mauer auf dem gegenüberliegenden Ende des Hauses – diese führte nach unten, “umb in dieser Höhlung bey Kriegs Zeiten was zu verwahren”.¹² Die äußere Gestalt des Herrenhauses ist weniger ausführlich beschrieben; es werden sechs Schornsteine, zwei Wetterfahnen auf beiden Enden des Daches, eine

kleine Eingangstür, beschlagen mit eisernen Nägeln und versehen mit drei Türangeln und zwei eisernen Riegeln, erwähnt.

Am Anfang des 19. Jahrhunderts, als Graf Philipp Elmpt für sich ein neues und modernes Wohnhaus einrichten wollte, stand er vor derselben schwierigen Wahl wie manche andere Besitzer alter Gutshofsanlagen: Sollte er das alte Haus umbauen oder ein neues bauen lassen? Die alten Herrenhäuser wurden öfters "im Rang herabgesetzt", indem sie in Verwaltershäuser oder Knechtsherbergen umgewandelt wurden (in Bornsmünde wurde aus dem alten Wohngebäude ein Möbeldepot gemacht). Die Gutshofsanlagen wurden auf das neue Gebäude als Mittelpunkt ausgerichtet, der Position des Schlosses musste sich die ganze Bebauung fügen (Mesothen, Bornsmünde). In Schwitten wurde von dem Grafen Elmpt ein anderer Weg gewählt, mutig beschloss er, den Umbau des alten Herrenhauses vorzunehmen. Dies erschien als eine fast unlösbare Aufgabe. Die Struktur des mittelalterlichen Gebäudes mit den dicken Mauern, dem langgestreckten Baublock und den schmalen Fensteröffnungen sollte sich in eine klassizistische und symmetrische Ordnung einfügen; diese schwierige Aufgabe hat schließlich auch das architektonische Ergebnis beeinflusst. Es war unmöglich, das alte Gebäude völlig umzuwandeln, so dass die Baumaßnahmen teilweise der alten Struktur angepasst werden mußten. In erster Linie waren Höhe und Proportionen der Geschosse zu berücksichtigen. Der in Kurland-Semgallen verbreitete Typ der klassizistischen Häuser mit hohem Sockel konnte in Schwitten nicht verwendet werden. Das Schloss musste auf einen ganz niedrigen Unterbau gesetzt werden, auch das Höhenverhältnis von beiden Geschossen entsprach nicht der allgemeingültigen Forderung, die Beletage im Vergleich zu dem niedrigeren zweiten Geschoss zu betonen; auch die Fensterhöhen der beiden Geschosse mussten entsprechend proportioniert werden. Am Schloss Schwitten zeigt sich das Gegenteil: Durch den ungewöhnlich breiten Fries ist das zweite Geschoss höher als das erste; dieselben Proportionen zeigen auch die Fenster der beiden Geschosse. Während des Umbaus wurde das Haus in südöstlicher Richtung um zwei Fensterachsen verlängert und auf der Rückseite um 8,8 m verbreitet. Die neuen 0,7 m dicken Mauern unterscheiden sich im Grundriss deutlich von den alten, die im Erdgeschoss 1,9 m und im zweiten Geschoss 1,1 bis 1,4 m stark sind.

DAS SCHLOSS SCHWITTEN

Das Schloss Schwitten ist ein 51,8 x 18,9 m großer Bau von zwei Geschossen mit 15 Fenster- und Türachsen; an der Hoffassade befindet sich ein Portikus mit sechs ionischen Säulen. Die Fassade ist

42. Stūra salons, durvis uz zāli. 1929. g. foto.
Ecksalon, Tür zum Saal. Foto 1929.

durch leicht vorspringende zweiachsige Eckrisalite gegliedert; diese waren ursprünglich durch je eine zweistufige Attika über dem Gesims und durch Bekrönungen über den beiden Eckfenstern akzentuiert. Anders ist auch die Verteilung der Fenster in den Risaliten: im Gegensatz zu der dichten Anordnung beiderseits des Portikus weisen dort die Fenster größere Abstände voneinander auf. Gerade die Fenster lassen deutlich die Schwierigkeiten erkennen, die beim Umbau entstanden, als die ursprünglichen Fensteröffnungen zum Vorschein kamen. Die dicken Mauern ließen eine willkürliche Änderung der Fensteröffnungen nicht zu, deshalb wurde im Mittelteil der Fassade die ursprüngliche Lage der Fenster belassen. Der Risalit an der südöstlichen Ecke des Gebäudes stammt aber aus dem Umbau am Anfang des 19. Jahrhunderts. Hier war es möglich, eine freie und den Gesetzmäßigkeiten des Klassizismus entsprechende Komposition von Fenstern zu gestalten. Aus Gründen der Symmetrie musste diese jedoch auch an dem anderen Ende des Gebäudes wiederholt werden, ungeachtet aller technischen Schwierigkeiten bei der Ausführung. Der sechssäulige Portikus mit einem Balkon im Mittelteil gilt als das wichtigste Bauelement, welches dem sonst schlichten Gebäude die Würde eines Schlosses verleiht. Die dekorative Funktion des Portikus zeigt sich besonders klar

43. Zāle, durvju virsdaļa. 1969. g. foto.
Saal, Türbekrönung. Foto 1969.

beim Vergleich der Paradedfront mit der Rückseite des Gebäudes, die ganz flach und einfach gestaltet ist. Die einzige Verzierung der Rückfassade ist ein leicht vorspringender Risalit, flankiert von zwei Pilasterpaaren und betont durch eine dreiteilige Fenstergruppe; hinter diesem befindet sich das Treppenhaus. Diese schlichte Gestaltung ist auch durch die Lage des Schlosses zu erklären: die Windung des Wirsite-Baches reicht ganz nahe an die Rückseite des Gebäudes heran. Dadurch wird die übliche klassizistische Komposition eines Herrenhauses – mit einem Paradehof auf der einen und einer weiten Parkanlage auf der anderen Seite – aufgehoben. In Schwitten ist der Park südöstlich des Schlosses angelegt, auch der Paradehof gehört teilweise zum Park; das Gelände auf der Rückseite des Schlosses diente daher wirtschaftlichen Zwecken.

Abgesehen davon, dass, wie eingangs erwähnt, die Attika über den beiden Eckkrisaliten der Hoffassade abgetragen worden ist, hat der Aussenbau des Schlosses seine ursprüngliche Gestalt bewahrt, einschließlich der Eingangstüren an beiden Fassaden. An der nordwestlichen Tür ist sogar der alte schmiedeeiserne Griff mit der barocken Biegung erhalten. Diese kleine Tür zeigt außerdem die für das Ende des 18. Jahrhunderts bezeichnende Komposition: die Füllung wird von einem flach profilierten Streifen mit akzentuierten Ecken eingefasst; der Dekoration dient auch die reichliche Verwendung von senkrechten Hohlkehlen. Die Türflügel des Haupteinganges – mit einem breiten Profil und den von Laubfriesen umrahmten Füllungen – neigen bereits dem Typus des späten Klassizismus oder des Empire zu. Die Gestaltung

der oberen Füllung lässt den Übergang von dem frühklassizistischen ovalen Kranz zu der das Empire kennzeichnenden strengen Ringform erkennen.

Betrachtet man die Schauseite des Schlosses Schwitten und versucht, den eventuellen Urheber dieses Bauwerks zu erkennen, fällt einem zuerst Johann Georg Adam Berlitz, der Privatarchitekt des Grafen Jeannot Medem-Elley, ein. Zur Zeit, als das Schloss Schwitten umgebaut wurde, hatte er sich bereits als Architekt der Schlossbauten in Mesothen, Katzdangen und Elley einen Namen gemacht, auch wohnte er nicht weit weg und war somit leicht erreichbar. Obwohl diese Argumente zu Gunsten seiner etwaigen Tätigkeit in Schwitten sprechen, erlauben die stilistischen Merkmale nicht, diesen Bau eindeutig dem Architekten Berlitz zuzuschreiben. Einerseits besitzt das Schloss Schwitten ähnliche oder gar identische Motive wie die genannten Schlösser oder andere Bauten und Projekte von Berlitz: die Gestalt des Portikus und seine Proportionen, das Halbbogenfenster im Frontispiz, das rustizierte erste Geschoss mit dem kennzeichnenden Schlußstein. Andererseits aber sind hier zahlreiche Details nüchterner, als es sonst für die Werke von Berlitz charakteristisch ist: die feinen Modillion-Reihen sehen eher wie Zahnleisten aus, die Form des Risalitfensters ist stark vereinfacht, die Rückfassade ist wenig ausdrucksvoll und einfach gestaltet. Ein ganz ungewöhnliches Verfahren ist die Einfügung des Balkons in den Portikus.

44. Centrālais salons, kolonna blakus bijušajam kaminam.
1991. g. foto.
Mittelsalon, Säule neben der einstigen Kaminstelle. Foto 1991.

Eigentlich ist das ein Merkmal des russischen Empire, jedoch besteht die Möglichkeit, dass er erst später eingebaut worden ist. Es sei hier betont, dass die künstlerische Manier von Berlitz recht schwer zu erfassen ist. Einerseits ist dieser Architekt stets dem Entwurf von Giacomo Quarenghi für das Schloss Elley treu geblieben, andererseits aber fügte er sich leicht den speziellen Anforderungen jeder ihm gestellten Aufgabe. So gibt es keine eindeutige Antwort auf die Frage, ob das Schloss Schwitten Berlitz zuzuschreiben ist.

Rein hypothetisch sollte auch die eventuelle Tätigkeit einer anderen Person in Schwitten erwähnt werden, nämlich des Stiefsohnes des Grafen Philipp von Elmpt, des Architekten Philipp Elson. Graf Elmpt hat ihn in seinem Testament gleich nach seinen Töchtern genannt, wobei ihm 5.000 Rubel vermacht wurden, mit der Bemerkung, der Graf habe ihn "...von Jugend auf erziehen, auch bey der Academy der Künste ausbilden lassen".¹³ Es besteht kaum ein Zweifel, dass Ph. Elson ein unehelicher Sohn des Grafen Elmpt war, dem er nicht nur seinen Vornamen, sondern auch einen Teil seines Familiennamens gegeben hat. Möglicherweise beteiligte sich dieser ansonsten unbekannte Architekt am Ausbau des Schlosses Schwitten kurz vor seiner Fertigstellung in den 20er Jahren des 19. Jahrhunderts; dadurch wären die eingangs erwähnten Merkwürdigkeiten der Bauformen und die Abweichungen von den örtlichen Bautraditionen zu erklären.

Durch den Haupteingang des Schlosses gelangt man in ein geräumiges Vestibül und zugleich in das Treppenhaus. Dies gilt gewissermaßen als eine Ausnahme in der Architektur der Herrenhäuser jener Zeit, denn in der Regel wurden die Treppen auf der Eingangsseite neben dem Vestibül angelegt, sonst hätte die Treppe die Zimmerflucht auf der Rückseite des Gebäudes, welche immer als die Haupt- und Repräsentationsfilade gestaltet war, unterbrochen. In Schwitten befindet sich die Paradeofilade auf der Hofseite; sie wurde in den ältesten, umgestalteten Teil des Schlosses eingebaut. Das Vestibül im Schloss Schwitten ist geräumig und festlich – im Gegensatz zu anderen klassizistischen kurländischen Herrenhäusern, in denen dieser Raum meist eng und schlicht gehalten ist, sogar in den prachtvollen Schlössern Elley und Mesothien.

Die Entstehungszeit des Vestibüls in Schwitten ist mit der letzten Bauperiode des Schlosses in den 20er Jahren des 19. Jahrhunderts anzusetzen. Begründungen für diese Aussage liefern die basislosen toskanischen Säulen, welche neben dem dekorativen Anstrich der Wände in Form von rustizierten Blöcken den Empire-Stil vertreten (Fotos aus den 1920er Jahren zeigen, dass dieser Anstrich im Treppenhaus noch erhalten geblieben war, früher waren auch die Wände des Vestibüls so angestrichen¹⁴). Die gedrechselten Eichengeländer der Treppe sind aber recht einfach und naiv ausgeführt, so auch die unverhältnismäßig kleinen

45. Klēts. 1929. g. foto.
Kornspeicher (Kleete). Foto 1929.

46. Titiņš pār Virsites upi pie iebraktuves muižā. 1930. gadu foto.
Brücke über den Wirsite-Bach bei der Einfahrt in den Gutshof. Foto 1930er Jahre.

Halbbogennischen in der Seitenwand des Treppenhauses. Im zweiten Geschoss wirkt das Treppenhaus zuerst recht bescheiden, nichts lässt hier die Nähe der Paraderäume erkennen. Das einzige dekorative Element im Treppenhaus ist die kleine Laubrosette in der Mitte der Decke; dieses Detail, welches wohl aus der zweiten Bauperiode des Schlosses in den 20er Jahren des 19. Jahrhunderts stammt, ist auch in vielen anderen Räumen zu sehen. Einen befremdenden Kontrast zu der Stimmung des Treppenhauses wie auch zu der des ganzen Gebäudes bildet die Malerei auf der Wand der oberen Treppenplattform (eine Diplomarbeit der Absolventin der Kunstakademie Lettlands L. Semjonova aus dem Jahre 1976).

Früher war es unmöglich, von der oberen Treppenplattform direkt in die Paradeenfilade zu gelangen. Die Türen links und rechts führten in die auf der Rückseite des Gebäudes gelegenen Wohnräume, erst von dort konnte man den großen Saal oder die Salons betreten. Die Flucht der Paradezimmer befand sich nicht in der Tiefe des Hauses auf der Parkseite, sondern wandte sich mit ihren Fenstern dem Hof zu. Auch die Komposition der Enfilade unterschied sich von der Raumordnung anderer großer kurländischer und semgallischer Schlösser jener Zeit. Kennzeichnend für diese Schlösser war der Kuppelsaal, der im Zentrum der Zimmerflucht gelegen war. In Schwitten war es

angesichts der technischen Schwierigkeiten beim Umbau der massiven Mauern aus dem 16. Jahrhundert unmöglich, einen solchen Kuppelsaal einzubauen. Deshalb wurde hier in die Mitte der Enfilade ein verhältnismäßig kleiner rechteckiger Raum (8), der zentrale Salon, gesetzt. Eine gewisse Monumentalität gewann der Salon allein durch die in der Raumtiefe errichtete dekorative Wand mit einem Kamin, flankiert von vier ionischen Säulen (von diesen sind nur zwei erhalten). Ein Halbsäulenpaar wurde auch an der Außenwand angebracht, zur Bezeichnung des Ausgangs zum Balkon. Heute ist in diesem Raum eine Bühne eingebaut, die durch eine im Jahre 1924 ausgebrochene Öffnung mit dem Saal nebenan verbunden ist. Der Kamin des Salons ist nicht erhalten.

Der Saal (7) ist recht einfach gestaltet; sein Hauptdekor ist das ausdrucksvolle Gesims mit einem ornamentalen Fries – Akanthusarabeske mit Satyrmasken. Die Türbegrönungen wiederholen das Motiv des Frieses, welches recht lebhaft und gekonnt gearbeitet ist. Die Plastik des dekorativen Gebildes wie auch die Gestaltung der Akanthusranken lassen eine gewisse Ähnlichkeit mit den Friesen in Schloss Mesothen erkennen; dies ist auch kein Wunder, weil die Innenausstattungen beider Schlösser etwa aus der gleichen Zeit stammen. Heute ist die Decke in diesem Raum ganz glatt; möglicherweise gab es hier früher an den Stellen,

47. Ozolu aleja pie muižas pirts. 1991. g. foto.
Eichenallee am Badehaus. Foto 1991.

48. Skats no pils balkona uz muižas dārzu un dārznieka māju. 1930. gadu foto.
Blick vom Schlossbalkon auf den Garten und das Gärtnerhaus. Foto 1930er Jahre.

wo die Kronleuchter befestigt waren, dieselben kleinen Laubrosetten in Stuckarbeit wie in den meisten übrigen Räumen. Da keine architektonische Untersuchung vorgenommen worden ist, ist auch nicht bekannt, ob nicht einst eine malerische Gestaltung zur Dekoration des Raumes verwendet wurde.

Der prunkvollste Raum des Schlosses ist der Salon (6) an der südöstlichen Ecke hinter dem Saal. Der Fries ist hier dem im Saal ähnlich gestaltet, jedoch anstelle von Satyrmasken kommen hier Bocksköpfe vor. Die Wände sind durch Wandbildflächen, umrahmt von ornamentalen Streifen mit kleinen aneinandergereihten Laubkränzen, gegliedert. Es ist im übrigen der einzige Raum im Schloss, wo das ursprüngliche Parkett erhalten ist.

Aus diesem Ecksalon konnten die Gäste früher in den Speisesaal (5) gelangen; jetzt ist diese Türöffnung zugemauert, und der Saal ist nur von der Rückseite her zugänglich, über die Treppe, die hier bereits ursprünglich vorhanden war und aus der im Erdgeschoss gelegenen Küche zum Speisesaal führte. Die Bediensteten konnten mit Speisen aus einem kleinen Vorraum in die Büfettische (5a) gelangen; diese war durch zwei ionische Säulen von dem Speisesaal abgeteilt (heute sind in dieser Nische Toiletten). Die Wände des Saales sind regelmäßig durch flache ionische Pilaster gegliedert, an der

Decke befindet sich eine kleine Laubrosette. Die Fotos von einst zeigen den ursprünglichen Fußboden: Bretter waren hier in der Art von großen Quadraten gelegt, um das Parkett nachzuahmen.

Die Räume in anderer Richtung von dem zentralen Salon sind nur mit Türbekrönungen und kleinen Deckenrosetten dekoriert. In einem dieser Räume (9) ist ein kleiner Rest der ursprünglichen Öfen erhalten geblieben – eine unglasierte ornamentale Kachel. Obwohl auch in diesen Räumen einige Fensterbekrönungen abhanden gekommen und einige Türöffnungen der Enfilade zugemauert wurden, sind hier durch Umbauten geringere Schäden verursacht worden als in der Zimmerflucht auf der Rückseite des Gebäudes. Diese Räume – früher die privaten Wohnräume des Gutsbesitzers – wurden im Zuge der baulichen Veränderungen vor dem Zweiten Weltkrieg durch einen Korridor aufgeteilt. Die künstlerische Gestaltung dieser Räume war schlicht, nur im Schlafzimmer (15) gab es zwei Säulen zur Einfassung des Alkovens. Die Gestaltung des Schlafzimmers erinnert an die im Schloss Elley, welches etwa zur selben Zeit wie Schwitten gebaut worden ist. In dieser Enfilade, östlich von der Treppe, gibt es einen Raum (2) mit einem Deckengesims, der sich von den anderen unterscheidet – ohne Modillions, aber mit zwei Reihen von Kymations.

49. Svitenes muižas kapliņa, aizmugures fasāde. 1929. g. foto.
Grabkapelle auf dem Gutshof Schwitten, Rückseite. Foto 1929.

Durch die Errichtung eines Korridorsystems wurden auch die Räume im Erdgeschoss baulich verändert. Mit Sicherheit kann man sagen, dass die Küche früher am westlichen Ende neben der Treppe zum zweiten Stock gelegen war. In Analogie zu anderen Herrenhäusern aus dieser Zeit kann man annehmen, dass sich hier weitere Wirtschaftsräume

befunden haben. Die in den anderen Räumen auf der westlichen Seite des Erdgeschosses erhaltenen Schmuckelemente legen die Vermutung nahe, dass hier Wohnzimmer eingerichtet waren. Im ersten Raum links vom Vestibül, also an der Stelle, wo sich im alten Haus der Familie von Grothuss das große Wohnzimmer befand, sind Wandtäfelungen unterhalb

den Fensteröffnungen (Mitte 19. Jh.) erhalten. In einer Ecke des letzten Raumes dieser Zimmerflucht steht ein Ofen im Stil des Klassizismus; er hat abgerundete Ecken und oben eine Kuppel, welche früher sicher von einer Vase bekrönt wurde. Der Ofenkörper ist mit gut modellierten ornamentalen Reliefs geziert. Dieser Ofen gehört zu einem interessanten Ofentypus, der in Lettland nur durch dieses Exemplar vertreten ist. Im Raum rechts vom Vestibül gibt es noch einen Eckofen, der verändert worden ist und nur einen Akanthuslaubfries am Sockel beibehalten hat. In den Wohnräumen des Erdgeschosses wie auch im Vestibül sind einfache profilierte Deckengesimse zu sehen, welche auf die Zeit der Fertigstellung der Innenausstattung in den 20er Jahren des 19. Jahrhunderts zurückzuführen sind; im Vestibül sind diese Gesimse besonders massiv gestaltet.

Der Gutshof Schwitten zeigt nichts von der Symmetrie und der architektonisch gut überlegten Anordnung der Gebäude, welche für die klassizistischen Gutsensembles bezeichnend sind, weil der Umbau des alten Herrenhauses zum Schloss keine freie Planung des Geländes erlaubte. Schloss und Parkanlage befinden sich auf einer Seite der Straße, auf der anderen aber, der Windung der Straße folgend, reihen sich die Wirtschaftsbauten an. Hinter dem Schloss steht ein einziges kleines Gebäude, wohl ein Wohnhaus für Bediensteten (2); in den Giebelfeldern desselben gab es früher dreiteilige Halbbogenfenster, ein Zeichen dafür, dass dieses Haus aus der Zeit der Errichtung des Schlosses stammt. Erhalten ist noch ein anderes Gebäude, welches mit Sicherheit aus der Zeit, als das Schloss erbaut wurde, datiert, und zwar die frühere Kleete (3). Dieses hübsche klassizistische Gebäude mit einem Walmdach und einem von toskanischen Säulen getragenen Vordach war bereits vor dem Krieg in einem schlechten baulichen Zustand. 1929 wurde ein Projekt ausgearbeitet, um hier ein Altersheim einzurichten. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurden das Vordach und die Säulen abgetragen; erhalten sind nur das hölzerne Gesims, Eckenrustika und einige Halbbogenfenster. Eigenartig ist die Bauweise aus einheimischen Baumaterialien – für die Wände sind gebrannte und ungebrannte Ziegelsteine gebraucht worden, einige Elemente sind dabei in Fachwerk ausgeführt.

Neben der Kleete stand früher der in einer späteren Zeit erbaute Pferdestall (4) – ein architektonisch weniger interessantes Gebäude mit einem Satteldach. Diese Stelle ist heute leer, so dass die früher hinter dem Pferdestall errichtete Knechtsherberge (5) sichtbar wird; dieser ganz schlichte Bau aus ungebrannten Ziegeln mit Fachwerkgiebeln und einem Krüppelwalmdach befindet sich heute in einem schlechten Zustand.

Noch weiter zur Brücke hin steht ein einfaches zweigeschossiges Wohnhaus. Dieses 1961 umgebaute

Haus birgt in sich die Mauern des früheren Hauses des Gutsverwalters (7). In der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg wurde dieses Gebäude von der Gemeindeverwaltung und auch als Altersheim genutzt. Die Fotos zeigen, dass dieses Haus eigenartig rustizierte Ecken gehabt hat, die keinesfalls mit den Prinzipien des Klassizismus im Einklang sind. Eine solche Art der Rustika ist für eine frühere Zeit bezeichnend und kommt in Lettland ab dem Ende des 16. Jahrhunderts vor. Die Rustika ist auf einer geglätteten Putzfläche hergestellt, im Unterschied zu der größeren Faktur des übrigen Wandbewurfes; dabei ist die Rustika in jeder Wandfläche um eine Zinne verschoben. In der Inventarliste von 1788 ist jedoch außer dem großen Herrenhaus kein anderes steinernes Gebäude verzeichnet, deshalb ist zu vermuten, dass das Haus des Gutsverwalters bald nach 1788 erbaut wurde, also vor dem tiefgreifenden Umbau des Schlosses und vor der Errichtung des neuen Wirtschaftsensembles.

Im Laufe des 19. Jahrhunderts sind mehrere Wirtschaftskomplexe – Wohnhäuser der Knechte mit daneben angelegten großen Viehhöfen – entstanden. Einer von diesen (14–17) kommt in Sicht, wenn man von Ruhenthal kommend auf den Gutshof Schwitten zugeht; ein anderer hat sich hinter den großen Eichen am Ufer des Wirsite-Baches versteckt. Die Krüppelwalmdächer der Knechtshäuser legen die Vermutung nahe, dass diese Gebäude noch aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts stammen.

Etwa in der Mitte zwischen den eben erwähnten Viehhöfe-Komplexen und der prächtigeren Bebauung des Gutszentrums steht am Ende einer Reihe alter Eichen ein kleines Badehaus (10), in Fachwerk aufgeführt und mit einer Füllung aus roten Ziegelsteinen. Früher war es mehr von der Einfahrt in den Gutshof abgesetzt. Als die neue, mehr nordwärts angelegte Straße gebaut wurde, fand sich das Badehäuschen, seiner Funktion unangemessen, dicht neben der Straße. Durch die Begradigung der neuen Straße verlor das Gut auch die gewundene romantische Einfahrt von der Bausker Seite her, wo früher eine kleine Feldsteinbrücke mit einem Rundbogen über den Wirsite-Bach führte; solche Brücken sind für dieses Gebiet von Semgallen bezeichnend. Die jetzt abseits der Straße gelegene Brücke ist heute vergessen und kaum erkennbar, ihre Holzkonstruktion ist eingefallen.

Ein Teil der früheren Gutsgebäude von Schwitten ist heute nicht mehr vorhanden. Eingefallen und abgetragen ist das Gärtnerhaus (2), welches nur von Fotos bekannt ist. Dieses Haus war zwar bereits vor dem Krieg stark zerstört, deshalb ist es schwer zu sagen, ob das breite und flache Satteldach das ursprüngliche war. Im Giebel, welcher dem Schloss zugewandt war, gab es früher zwei Halbbogenfenster; so ist die Entstehung des Gärtnerhauses in dieselbe Zeit zu datieren, in der das Schloss erbaut wurde.

Auch die große in der Form eines Kreuzes angelegte Korndarre an der Straßenbiegung über die Wirsite-Brücke gibt es nicht mehr, ebenso wie die Windmühle an der Straße nach dem Gutshof Bersteln.

DER PARK

Der Park in Schwitten wurde bereits von Julius Döring während seines Besuches im Jahre 1846 für schön befunden. Daraus ist zu schließen, dass die Pflanzungen damals bereits herangewachsen waren, der Park also zur selben Zeit wie der Ausbau des alten Herrenhauses zum klassizistischen Schloss am Anfang des 19. Jahrhunderts entstanden ist. Bevor dieser Park angelegt wurde gab es in Schwitten, wie meistens auf den Gutshöfen, einen Garten, der in den 80er Jahren des 18. Jahrhunderts von Wilhelm Ernst von Grotthuss angelegt worden war. Es war der für diese Zeit übliche Obstgarten, jedoch gepflegter als sonst üblich und von einer mit Weinreben bewachsenen Mauer eingefasst; im Garten standen auch drei Pavillons. Mit ziemlicher Sicherheit kann man annehmen, dass in Schwitten damals eine regelmäßig geplante Gartenanlage geschaffen worden war, als ein Nachklang der barocken Gartenkunst. Solche Gärten wurden in der Regel auf einer Symmetrieachse mit dem Herrenhaus angelegt. Da in Schwitten wegen der Windung des Flusses nur die Möglichkeit bestand, einen auf das Herrenhaus ausgerichteten Garten anzulegen, und zwar in südwestlicher Richtung, so ist die ursprüngliche Stelle des Gartens dort zu suchen. Diese Annahme wird gestützt durch die Tatsache der regelmäßig gepflanzten Bäume, vor allem aber durch die zentrale Allee, die als eine Fortsetzung der Hauptsymmetrieachse des Schlosses erscheint. Heute ist diese Allee nur teilweise erhalten, sie wird auch durch das frühere Verwaltungsgebäude der Kolchose unterbrochen; erhalten ist aber eine Querallee an der südwestlichen Seite des Parks. Auch eine andere Erwägung spricht für diese Hypothese: Es ist kaum anzunehmen, dass W. E. von Grotthuss seinen Garten an einem völlig neuen Ort, getrennt von allen Wirtschaftsbauten angelegt hätte. Im Inventar von 1736 sind genau die Stellen der Gartenanlagen angegeben: "ein guter Obstgarten" befand sich hinter dem Herrenhaus, ein anderer "großer Obstgarten" – an der "neuen Kleete" und an der Herberge. Die Herberge aber war laut derselben Inventarliste "links von dem Wohngebäude" gelegen. Da die "linke Seite" anhand anderer im Inventar genannter Objekte genau festzustellen ist, wird deutlich, dass sich der Wirtschaftskomplex im 18. Jahrhundert an derselben Stelle wie heute – über der Straße – befand; daselbst war auch einer der oben genannten Gärten angelegt.

Die ältesten Bäume der heutigen Parkanlage dürften bis zu 200 Jahre alt sein, das Alter

zahlreicher anderer Anpflanzungen liegt zwischen 80 und 150 Jahren. Deshalb ist zu vermuten, dass der im 18. Jahrhundert angelegte Garten auf dem Gutshof Schwitten im Laufe der Zeit allmählich modernisiert, ergänzt und umgestaltet wurde, bis die heutige Anlage entstanden ist.

Die Parkanlage von Schwitten umfasst ein Gelände von 10,2 ha, und man könnte sie in drei Teile gliedern. Der Teil, welcher als der zentrale bezeichnet werden kann, liegt zwischen dem Schloss und dem neu erbauten Verwaltungsgebäude und ist nach dem Muster eines städtischen Platzes mit Anpflanzungen, die an dem konkreten Ort im Grunde ungeeignet sind, gestaltet. Eigentlich befand sich hier seit dem 19. Jahrhundert der frühere Paradehof. Als solcher musste er offen und gut überschaubar sein, nichts durfte die Sicht auch von der weitesten Seite des Hofes auf das Schloss – das wichtigste Gebäude des Gutszentrums – stören. Der zweite Teil des Parks befindet sich über dem Fluss. Scheinbar ist es eine einheitliche Anlage, die sich jedoch einiger Elemente wegen recht widersprüchlich darstellt. Eine Karte für die Bodeneinrichtung aus dem Jahre 1906 zeigt an dieser Stelle eine Lichtung mit merkwürdiger Geländegestaltung, in der Wirklichkeit von heute wird die Stelle dieser Lichtung durch Fragmente alter Alleen und Baumreihen bezeichnet. Die der östlichen Seite am nächsten gelegene und parallel zu dieser laufende Allee ist nur etwa 100 Jahre alt; sie dürfte gepflanzt worden sein, um eine größere Lichtung zu verkleinern. Sehr malerisch und immer noch eindrucksvoll wirkt die Reihe der Rotbuchen am Fluss entlang südöstlich des Schlosses.

Der dritte Teil der Parkanlage nimmt beinahe die Hälfte des ganzen Parkgeländes westlich vom Fluss ein. An der nördlichen und westlichen Seite stehen mehrere ursprünglich gestutzte Lindenreihen; hier gibt es auch eine Lärchengruppe, eine Weimutskiefer und eine größere Anpflanzung von Eichen. An der südlichen Ecke ist die Grabkapelle errichtet, die nicht zum Park, sondern zur Straße hin ausgerichtet ist. In der Mitte dieses Parkteils ist der Obstgarten angelegt, der früher von einem Parkweg eingefasst wurde. Die Strecke dieses Weges, die den Fluss entlang führte, war wohl früher für Spaziergänge besonders schön. Von hier eröffneten sich Aussichten längs des Schwitten-Flusses auf den Teil der Parkanlage mit Linden- und Rotbuchenreihen, auf die Lichtung, welche sich vermutlich hier befand, wie auch auf das Schloss. Von diesem Weg her boten sich noch weitere Perspektiven durch den Park. Spezielle Aussichtspunkte, von denen sich der Blick auf besonders schöne Objekte eröffnete, gab es hier wegen der Besonderheiten der Umgebung und der Parkanlage wohl nicht. Anpflanzungen aus älteren Zeiten, die noch heute erhalten sind, lassen erkennen, dass früher an beiden Ufern des Baches Spazierwege angelegt waren.

In der südlichen Ecke des Parks steht das Mausoleum (20) der Grafen Elmpt, wohin eine Allee von früher gestutzten Linden längs der Westseite des Parks führt. Es gibt keine genauen Angaben darüber, welche Angehörigen der Familie hier beigesetzt worden sind, denn die einzige Vorstellung von diesen Grabstätten kann man sich anhand einer Fotoaufnahme des lettischen Denkmalsamtes aus dem Jahre 1929 machen. Das Foto zeigt auf Holz gemalte schildförmige Epitaphe. Die Inschriften besagen, dass in der Grabkapelle Graf Martin von Elmpt und seine Gemahlin Sophia Dorothea geborene von Korff bestattet sind. Diese Epitaphe waren an der Wand in einer Spitzbogennische links von dem zentralen Fenster angebracht, unter dem auf Holz gemalten Wappen der Grafen von Elmpt. Eine solche Nische gab es auch rechts von dem Fenster, und in dieser waren früher Haken zum Aufhängen von Epitapen zu sehen. Ohne Zweifel befanden sich hier früher auch Epitaphe ähnlich den beschriebenen. Vermutlich gaben diese über den Tod des Grafen

Philipp von Elmpt und seiner Gemahlin Anna Magdalena Auskunft. Das Mausoleum ist keinesfalls vor dem Tod des Grafen Johann Martin im Jahre 1802 errichtet worden; dies wird durch die gotischen Bauformen der Grabkapelle belegt. Die frühesten Bauten der Neugotik sind in Lettland erst im zweiten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts nachweisbar. Auch die Grabkapelle von Schwitten kann aufgrund der Naivität der gotischen Formen, besonders bei den Kapitelen, die mehr zum Empire neigen, zu den frühen Schöpfungen der Neugotik gezählt werden. Wahrscheinlich stammt dieser Bau aus der Zeit der Gräfin Anna Magdalena von Elmpt, die hierher die sterblichen Hüllen ihres despotischen Gemahls und seiner Eltern umbetten ließ. Etwa in der Mitte des 19. Jahrhunderts wurde in eine Wand der Grabkapelle ein Basrelief mit einer trauernden Frauenbüste eingemauert; es ist nach dem Zweiten Weltkrieg abhanden gekommen. Die in der Nachkriegszeit stark geplünderte Kapelle ist heute wiederhergestellt und wird für Bestattungszeremonien gebraucht.

ANMERKUNGEN UND ERLÄUTERUNGEN

Eine ausführliche Besitzgeschichte des Gutes Schwitten findet sich in: Kurländische Güter-Chroniken, Neue Folge. Mitau 1890, S. 59–60.

Die Geschichte des Gutes Schwitten kann ergänzt werden aufgrund folgender Urkunden im Historischen Staatsarchiv Lettlands (Latvijas Valsts vēstures arhīvs – LVVA): LVVA, Best. 1100, Reg. 6, Akte 10 (Gutshöfe der Familie von Grotthuss, 1674–1854); LVVA, Best. 5561, Reg. 4, Akte 856 (Vertrag zur Grenzziehung zwischen den Gütern Schwitten und Bersteln. 26. August 1641); LVVA, Best. 1100, Reg. 6, Akte 21, Bl. 3, 4 (Inventarium des Gutes Schwitten. 30. Mai 1669); LVVA, Best. 6999, Reg. 44, Akte 912, Bl. 1–6 (Inventarium des Gutes Schwitten. 1736); LVVA, Best. 554, Reg. 2, Akte 2949, Bl. 68 (Gesuch des Pächters von Schwitten, H. F. von Grotthuss, hinsichtlich der Renovierung des Herrenhauses. 5. Juli 1755); LVVA, Best. 554, Reg. 3, Akte 1425, Bl. 1 (Gesuch des Pächters von Schwitten, von Behr wegen nötiger Bauarbeiten auf dem Gutshof. 17. Dezember 1761); LVVA, Best. 1100, Reg. 6, Akte 21, Bl. 9 (Inventarium des Gutes Schwitten. 10. Juli 1788); LVVA, Best. 640, Reg. 2, Akte 252, Bl. 260–262 (Schreiben der Gräfin Dorothea von Elmpt an ihren Sohn Philipp in Nachlasssachen das Gut Schwitten betreffend. 12. April 1802); ebenda, Bl. 264–269 (Testament des Grafen Philipp von Elmpt. 25. Februar 1818); LVVA, Best. 1677, Reg. 14, Akte 1482 (Akte zur Übernahme des Gutes Groß-Schwitten in staatlichen Besitz. 16. November 1920); LVVA, Best. 1908, Reg. 1, Akte 106 (Renovierung der

Grundschule Schwitten 1924–1930); LVVA, Best. 1908, Reg. 1, Akte 107 (Projekte für den Umbau des Kornspeichers in Schwitten zum Altersheim. 1929–1939); LVVA, Best. 3723, Reg. 1, Akte 15842 (Bauangelegenheiten der Grundschule Schwitten. 1935–1937).

¹ Historisches Staatsarchiv Lettlands (LVVA), Best. 1100, Reg. 6, Akte 21, Bl. 3. In der Überschrift der Inventarliste ist ein Fehler unterlaufen: anstelle des verstorbenen Christoph Grotthuss ist dort Christoph Bistram genannt.

² LVVA, Best. 554, Reg. 2, Akte 3121, Bl. 2.

³ LVVA, Best. 1100, Reg. 6, Akte 21, Bl. 9–25.

⁴ LVVA, Best. 2344, Reg. 2, Akte 10, Bl. 625, 626.

⁵ Ebenda, Bl. 627.

⁶ Abschrift des Tagebuches von Emilie von Manteuffel geb. Fürstin Lieven (1824–1883). Für eine Kopie ist Adina Freifrau von Bernewitz (Herrsching) zu danken.

⁷ LVVA, Best. 5759, Reg. 2, Akte 1107, Bl. 143: Julius Döring: Was ich nicht gern vergessen möchte oder Erinnerungen aus meinem Leben.

⁸ Chronik der Schule von Schwitten. 1834–1938. Sammlung von Materialien in der Schule zu Schwitten.

⁹ LVVA, Best. 1677, Reg. 14, Akte 1482, Bl. 6, 7.

¹⁰ LVVA, Best. 6343, Reg. 2, Akte 11.

¹¹ LVVA, Best. 6999, Reg. 44, Akte 912, Bl. 3.

¹² LVVA, Best. 6999, Reg. 44, Akte 912, Bl. 4.

¹³ LVVA, Best. 640, Reg. 2, Akte 252, Bl. 267.

¹⁴ Der dekorative Anstrich im Vestibül wurde während der Renovierung dieses Raumes im Jahre 1978 freigelegt.

50. Bērsteles muižas centra kopskats no Bauskas–Elejas ceļa. 2002. g. foto.
Gesamtansicht des Gutshofes Bersteln von der Landstraße Bauske-Elley her. Foto 2002.

BĒRSTELES MUIŽA

Divdesmit pirmā gadsimta sākumā kādreizējās Bērsteles muižas teritorija var kalpot vienīgi par skumju piemēru aizgājušā padomju laika nesaimnieciskumam un haosam. Pārāk grūti šeit iztēloties baronu Hānu laika bīdermeijeriski kopto muižu un jo vairāk – bagātās Grothusu dzimtas feodālo mītni. Nolaistās muižas ēkas, nekoptais parks, necilās pēckara jaunbūves neatstāj vietu fantāzijai. Ceļojums cauri šai kādreizējās muižas vietai kļūst drīzāk par ceļojumu cauri seniem attēliem un arhivālijām, kas tieši Bērstelei saglabājušās lielā skaitā – fon Grothusu dzimtas dokumenti Kurzemes bruņniecības arhīva sastāvā ir deponēti Hesenes zemes arhīvā Mārburgā.¹

Grothusu dzimtas lielais Rundāles lēnis ietvēra sevī arī vēlāko Bērsteles teritoriju. Kā atsevišķa muiža Bērstele izveidojās tikai 1543. gadā, kad Otto fon Grothusa mantojums tika sadalīts viņa četriem dēliem, radot dzimtas trīs atsevišķas līnijas Rundālē, Svitenē un Bērstelē. Pēdējais īpašums, kas sākumā saucās vienkārši par Jauno muižu, pienācās Detlofam un Hermanim Grothusiem, no kuriem Detlofa

tālākais liktenis palicis nezināms. Hermaņa Grothusa dēls Hildebrands muižu atstāja savam dēlam Hermanim, bet viņa dēlam un mantiniekam atkal bija vectēva vārds.

1654. gadā Bērstele strauji nomainīja trīs īpašniekus. Vispirms nomira Hildebrands Grothuss. Muižu pārņēma viņa brālis, majors Hermanis, kurš savukārt atkal pēc pāris mēnešiem nomira, bet viņa vecākais dēls, arī vārdā Hermanis, atteicās no tiesībām uz parādiem apkrauto Bērsteli. Muižu pārņēma pēdējā brālis – Johans Filips, kurš mira 1694. gadā, bet viņa dēls Oto Johans Bērsteli gadu vēlāk nodeva savām pusmāsām, viņas savukārt mātei Margarētai fon Grothusai, kura tajā pašā dienā muižu pārdeva hercogam Frīdriham Kazimiram. Pret šo darījumu protestēja Oto Johans fon Grothuss un, balstoties uz 1655. gadā sastādīto dzimtas mantošanas tiesību līgumu, Bērsteli atguva savā īpašumā. Ziemeļu kara laikā muiža atkal bijusi sapostīta, jo 1707. gada 1. oktobrī O. J. fon Grothuss lūdzis zviedru armijas virspavēlnieku ģenerāli Lēvenhauptu atbrīvot Bērsteli no nodevām, atsaucoties uz lielajiem zaudējumiem,

ko nodarījuši poļu armijas virspavēlnieka kņaza Višņevecka kareivji.² Uzņēmīgajam Bērsteles īpašniekam tomēr bija izdevies muižas saimniecību atkal savest kārtībā, par ko liecina 1727. gadā celtā monumentālā mūra klēts. Tomēr, kā rāda 1728. gadā mirušā O. J. fon Grothusa mantojuma saraksts, rociņa nav bijusi nekāda lielā. Īpaši nabadzīgs ir sudraba priekšmetu krājums – bojāts kauss, ducis karošu, viena kārbīņa, angļu kabatas pulkstenis un zobens ar sudraba spalvu. No mēbelēm muižā bijis viens melns skapis, trīs “veci vienkārši skapji”, vecs un neejošs sienas pulkstenis, trīs ozolkoka galdi, ducis krēslu ar brūnas ādas, 15 – ar melnas ādas apvilkumu un vēl septiņi mazi krēsli. Vienīgie greznākie mēbeļu priekšmeti bijuši trīs dažādas formas lakoti galdiņi.³

Bērsteles muižu mantoja Oto Johana fon Grothusa dēls Vilhelms, kurš mira jau 1734. gadā. Tā kā mantiniekam Oto Filipam (1732–1799) bija tikai divi gadi, Bērstele pārvaldīja viņa māte Anna Dorotheja. Šajā laikā Bērstele nokļuvusi grāfa Ernsta Johana Birona (no 1737. gada Kurzemes hercoga) rokās. 1732. gadā viņš nopirka Mazbērstele, kas bija nošķirta no lielās muižas un pārdota Johana Filipa fon Grothusa laikā. Tomēr jau 1736. gada 24. maijā liktajā Rundāles pils pamatakmens plāksnē E. J. Bīrons minēts kā Bērsteles muižas īpašnieks. Vēl vairāk – 1736.–1737. gadā viņš bija licis nojaukt Bērsteles muižas kungu māju, kas dokumentos pat apzīmēta par pili (*Palais*).⁴ Tas liecina, ka E. J. Bīrons kaut kādā veidā bija ieguvis tiesības arī uz Lielbērsteles muižu. Varbūt, ka tā bija noma, jo tā laika muižas īpašuma dokumentos Mārburgas arhīvā Bīrons nav pieminēts ne ar vienu vārdu, un šī epizode, kas varēja ilgt tikai līdz hercoga arestam 1740. gadā, pagaidām paliek neskaidrs Bērsteles vēstures posms.

Oto Filips fon Grothuss mira Drēzdenē 1799. gada 28. decembrī. Viņš bija Kurzemes hercoga Pētera galma pēdējais oberjēgermeistars un no savas mātes, dzimušas fon der Brīgenas, mantoja arī Šlokenbekas un Mazstrazdes muižu. Bērsteles īpašuma lietā viņa testaments radīja lielus sarežģījumus. O. F. fon Grothuss nebija precējies, toties divi viņa ārļaulības bērni ar fon Bērentu uzvārdu bija iecelti muižnieku kārtā. Meita Magdalēna bija precējusies ar Karlu Filipu fon Grothusu no šīs dzimtas Lietuvas līnijas, un viņiem abiem pēc testamenta pienācās Bērsteles mantojums.

1800. gada 14. janvārī Bērsteles muižā tika sastādīts sīks ēku un inventāra saraksts. Par dzīvojamo ēku teikts “.. no koka, iekšpusē un no ārpusē ar kaļķu apmetumu, ar kārnīņiem segtu, lauztu holandiešu jumtu, tai 3 skursteņi, 10 logi fasādē un 4 jumta lodziņi. Šī ēka ir ļoti nolaista un prasa krietnu atjaunošanu, īpaši jumts, krāsnis un logi”.⁵ Pēc sava būves veida tātad šī celtnē atbildusi Grāvendāles un Codes muižu kungu mājām un tapusi Oto Filipa fon Grothusa laikā 18. gadsimta

pēdējā ceturksnī. Telpu apraksts rāda, ka plānojums vēl piederējis samērā arhaiskajam tipam ar centrālo “mantelškursteni” aiz ieejas priekšnama, no kura pa labi un pa kreisi novietotas lielās istabas, kas inventārijā sauktas par zālēm. Tām pieslēdzās “gala istabas”, bet aizmugurē bija novietotas mazāk svarīgās dzīvojamās un palīgtelpas. Redzam kungu māju, kur apvalkdūmeņa centrālais novietojums vēl neļauj celtnes aizmugurē izvietot parādes anfilādi, kas tikai 18. gadsimta pašās beigās, klasicisma ziedu laikos, kļuva par cienīga muižnieku mājokļa neatņemamu sastāvdaļu. Bērstelē nav konstatējama arī pastāvīga ēdamzāle ar tās inventāru, un telpu iekārtojumā reprezentācija jaucas ar sadzīvi. Iekārta priekšmetu bijis samērā daudz, to apraksts ļauj pazīt tam laikam modernu klasicisma apmēbelējumu. Zālē pa kreisi no priekšnama atradušies astoņi krēsli ar zila zīda apvilkumu, guļamsofa ar visu veļas komplektu, divi sienas spoguļi zeltītos rāmjos, divi sarkankoka spēļu galdiņi, tualetes galds, divi salokāmie galdi – viens no sarkankoka, otrs no ozola, trīs gultas aizslietņi, sienas pulkstenis un kā sienas rotājums arī 13 šautenes, zobens, pistoļu pāris. Nav grūti šajā telpā pazīt mājas saimnieka viesu pieņemamo telpu. Istabā aiz zāles stāvējuši pieci krēsli, divi sienas spoguļi zeltītos rāmjos un droši vien tiem piederīgi divi galdi ar marmora virsmām, vēl divi apaļi spoguļi ar zeltītiem rāmjiem, bet uz kamīna atradušās 10 porcelāna figūras, tā paša materiāla tintnīca un smaržu trauks jeb *pot-pourri*. Blakus atradusies telpa, kas neapšaubāmi kalpojusi kā darba un dzīvojamā istaba – tajā bez grāmatu skapjiem, lādēm ar muižas arhīvu un naudu stāvējušas arī divas uzklātas gultas. Zālē pa labi no priekšnama atradies biljarda galds, 12 krēsli, divi zeltīti sienas spoguļi, galds ar marmora virsmu un ozolkoka salokāmais galds.⁶

Par hercoga Pētera oberjēgermeistara gaumi un pat mēģinājumu tuvoties sava valdnieka rezidenču paraugiem liecina arī kāda cita muižas ansambla sastāvdaļa. Tā ir oranžērija, kas gan celta no koka un tobrīd bijusi vēl nepabeigta, tomēr jau ar vienas vienīgas telpas iekārtojumu rāda Kurzemes klasicisma muižas augsto māksliniecisko prasību līmeni. Te atradušies divi zeltīti sienas spoguļi un divi galdi, kas apsisti ar apgleznotu vaskadrānu, sofa, četri atzveltņi krēsli, kas apvilkti ar sarkanu audeklu, 14 ierāmētas vara gravīras, 36 neierāmētas gleznas uz koka, seši portretu silueti zem stikla un četri silueti bronzas rāmīšos. Šis apraksts sauc atmiņā Kurzemes hercoga Pētera gleznu galeriju Svētes pils oranžērijā. 1790. gadā Mežotnes baznīcas grāmatās minēts Lielbērsteles muižas dārznieks Frīdrihs Zigmunds, kas varētu liecināt par lielākiem darbiem dārzā un oranžērijā.

Muižas centru ietvēris latīņu žogs ar mūra vārtiem, kuru augšā bijusi galerija; dārzā atradušies koka tiltiņi, kuru saglabāšanās stāvoklis jau tobrīd bijis bēdīgs. No citām ēkām pieminēta lielā klēts,

51. Bērsteles muižas īpašnieka Johana Filipa fon Grothusa mazmāzdēla Ferdinanda Dītriha Vilhelma ciltskoks (fragments ar kļūdaini iezīmētu senāko paaudzi). 18. gs. b. (LVVA)
 Wappenahnentafel des Ferdinand Dietrich Wilhelm von Grothuss, Urenkel des Besitzers von Bersteln, Johann Philipp von Grothuss. Fragment. (Die erste Generation ist falsch dargestellt). Ende 18. Jh. (LVVA)

52. Bērsteles muižas kungu māja. 20. gs. sāk. foto.
Herrenhaus Bersteln. Foto Anfang 20. Jh.

vienīgā mūra celtne muižā, veca koka klēts ar dakstiņu jumtu, divi veci koka ērberģi, arī segti ar dakstiņiem, no baļķiem celta iesala rija ar salmu jumtu, māla kleķa krusta rija ar salmu jumtu un divas mazas koka kūtiņas. Četrstūra veidā celtais lielais kūts komplekss priekšējā fasādē noslēdzies ar četriem zirgu staļļiem, tas viss bijis zem salmu jumta un pussabrucis. Ar salmu jumtu bijusi klāta arī ratnīca un smēde. Muižai piederējušas vējdzirnavas un ūdensdzirnavas, kā arī trīs krogi.

Inventārā pieminētas arī dzimtas kapenes, kas atradušās vējdzirnavu tuvumā – mūra piramīdas veida būve ar urnu augšējā noslēgumā. Ši interesantā celtne, kas diemžēl nav saglabājusies, vēl lieku reizi apliecina Otto Filipa fon Grothusa izpratni par sava laika modernismu – piramīda bija 18. gadsimta beigu kapu arhitektūras romantiskākā ideja, ko Latvijā iemiesotu var atrast visai reti – fon Firksu kapličā Dunalkā, fon Kampenhauzenu kapličā Ropažos.

Pēc Otto Filipa fon Grothusa nāves mantiniekiem vispirms izdevās vienoties tādā veidā, ka testaments gan tika ievērots, taču Karlam Filipam ar sievu nācās muižu izpirkt par 60 tūkstošiem valsts dālderu. Tad parādījās virkne citu radnieku, kuri iesniedza prasību tiesā, un aizsākās gara prāvotnā, kas beidzās tikai ar Kurzemes galma virstiesas slēdzienu 1822. gadā. Kā vienīgā īpašniece palika tā pati oberjēgermeistara O. F. fon Grothusa ārļaulības meita Magdalēna, kura 1817. gadā bija no vira

atpirkusi muižas daļu. Viņa saņēma tiesības muižu pārdot, un visas 17. gadsimtā noteiktās mantošanas saistības tika atceltas. 1822. gada 16. jūnijā Magdalēna fon Grothusa Bērsteli par 96 000 sudraba rubļiem pārdeva Karolinai fon Bērai.⁷ Viņa mira jau nākamajā gadā, un muižu kā savu desmit bērnu aizbildnis pārvaldīja atraitnis Karls Filips fon Bērs (1778–1851). Viņam saimniekot nenācās viegli, jo daudz gadu pagāja, kamēr izdevās samaksāt muižas pirkuma parādu. Vēl 1838. gadā parāda summa bija 15 183 rubļi. Paliek neizprotams, kā K. F. fon Bēram tomēr izdevies norēķināties un pat atlicināt naudu jaunas kungu mājas izbūvei. Tomēr nav šaubu, ka tas noticis tieši viņa saimniekošanas laikā: 1852. gada inventārijā ēka aprakstīta tajā pašā izskatā, kāds tai bija līdz pirmajam pasaules karam. Gleznotājs Jūliuss Dēriņš 1860. gadā savā dienasgrāmatā gan ierakstījis, ka fon Bērs licis dzīvojamo ēku vienīgi pārbūvēt, taču, kā jau zināms, tā bija no koka, tāpēc jāšaubās, vai lielajā mūra jaunceltņē varēja no iepriekšējās kungu mājas ietvert kaut ko vairāk par pamatiem. Bez tam šai versijai runā pretī arī citi apsvērumi, kas apskatīti tālāk.

Iespējams, ka tieši jaunās dzīvojamās ēkas celtniecība noveda Bērsteles muižu vēl smagākā saimnieciskā stāvoklī nekā agrāk. 1850. gadā Karla Filipa fon Bēra mazbērnu aizbildņi griezās pie Krievijas ķeizara Nikolaja I ar lūgumu atļaut pārdot Bērsteles muižu, jo tās parāds sasniedzis jau 42 650 rubļu. Tā kā šim lūgumam pievienojās arī fon Bēra pilngadīgie

53. Bērsteles muižas kungu mājas vieta, skats uz ziemeļiem. 2002. g. foto.
Standort des Herrenhauses Bersteln, Blick nach Norden. Foto 2002.

dēli, 1852. gadā notika muižas novērtēšana. Bērstele kopā ar Jaunmuižu tika notaksēta par 121 726 rubļiem. Taksācijas protokolā bez kungu mājas vēl uzskaitītas sekojošas celtnes: moderes māja, brūzis, zirgu stāllis ar ratnīcu, darba zirgu stāllis, laidars, barokļu laidars, kokmateriālu noliktava, rija, ledus

54. Fon Bēru ģerbonis. Gravīra grāmatā: J. E. Neimbts.
Wappenbuch des Curländischen Adels. Mitau, 1793.
Wappen des Geschlechts v. Behr. Kupferstich im Buch:
J. E. Neimbts. *Wappenbuch des Curländischen Adels.*
Mitau, 1793.

pagrabs, muižas klēts, divi lauku siena šķūņi, putnu un cūku kūts, labības magazīna, dārza māja-siltumnīca. Mūra ēkas bija vienīgi kungu māja un klēts, pārējās bija celtas no koka un kleķa.⁸

1854. gadā pēc tēva Karla Filipa fon Bēra nāves Bērsteli pārņēma vecākais dēls Teodors, kurš 1856. gadā muižu pārdeva grāfam Nikolajam fon Lambsdorfam (1828–1891). Spriežot pēc būves tipa, šķiet, ka tieši Lambsdorfa laikā notikusi abu lielo kalpu māju un dažu saimniecības ēku celtniecība. Muižas apmeklējumu 1860. gadā aprakstījis Jūliuss Dēriņš: "...13. augustā es braucu uz Bērsteli, ... bija piecpadsmit minūtes pirms septiņiem, kad es tur ieradās. Mājās atradu vienu pašu grāfienu, un grāfs tikai vēlu vakarā ieradās no Bauskas. ... šī muiža pieder grāfam Nikolajam Lambsdorfam, kurš pirms tam bija Silenes muižā; viņš precējies ar manu kādreizējo skolnieci Mariju fon Hānu (no Ozolmuižas). Diezgan lielo, bet arī samērā vienkāršo mūra māju pārbūvējis iepriekšējais īpašnieks fon Bēra kungs, pirms viņa tā piederēja Grothusiem. Uz mūra klēts vējrādītājiem ir gadskaitlis 1727. Muižas novietojums pilnīgi lidzenā apkārtnē ir diezgan nepievilcīgs; Svitenes upīte likumo aiz dārza pa tā austrumu malu, kamēr rietumu pusē skatu zināmā mērā atdzīvina liels, ar vītoliem apaudzēts diķis. Mājai, kas guļ parkveidīgā dārzā pašā rietumu malā, austrumu fasādē ir ļoti liels balkons, ko nes koka kolonnas. Uz tā izvietoti skaisti augi un dienvidu stādi, no balkona paveras

55. Bērsteles muižas centra plāns. 1859. g. (LVVA)
Plan des Gutshofes Bersteln. 1859. (LVVA)

skats uz lielu, apaļu, ar dekoratīviem krūmiem un puķu dobēm rotātu zālāju, aiz kura paceļas parka varenie, augstie koki, kas piedāvā tikamu uzturēšanos. Te mēs sēdējām vēl vēl vakarā; grāfs, kurš nupat bija ieradies no Bauskas, izstāstīja patīkamo ziņu, ka [Bauskas] hauptmanis Ādams fon Kleists nodomājis man pasūtīt altārgleznu Bauskas baznīcai un ka viņš pats noņemas ar domu tādu gleznu pasūtīt arī savai Bērsteles baznīcai. Pasūtījums, kas mani atveda Bērstelē, bija viņa abu bērnu – Aleksandra, trīspus gadus veca, un Nikolaja, gadu un piecus mēnešus veca, – gleznojums akvareli. Es sāku strādāt jau nākamajā rītā, 14. augusta svētdienā, un darbojos divarpus dienas līdz pusdienlaikam otrdienā. Guļamistaba man tika ierādīta mājas ziemeļrietumu

stūrī blakus grāfa rakstāmkabinetam. ... Pēc namā valdošās kārtības četros tika ēstas pusdienas, pusdeviņos dzerta tēja. Man šeit ļoti patika ne tikai tāpēc, ka grāfs un grāfiene bija ļoti draudzīgi un laipni, bet arī tāpēc, ka grāfs (vēl jauns cilvēks, ar kuru biju iepazinies Jelgavā, kad viņš vēl bija ģimnāzists) ir ļoti mācīts kungs ar lielu izpratni par zinātni un mākslu, ir daudz ceļojis; viņam bija daudzi skaisti mākslas darbi, kurus vakaros mēs kopīgi apskatījām. Viņš bija arī tik laipns, ka otrdienas pēcpusdienā mani ar savu ekipāžu nogādāja uz Bausku, lai es ar fon Kleista kungu varētu pārrunāt altārglezņas lietu; es aizbraucu pulksten divos”.⁹

Grāfs Nikolajs fon Lambsdorfs četrus gadus bija Jelgavas apriņķa muižniecības maršals, bet vēlāk šo

pašu amatu pildīja Bauskas apriņķī. Laikā no 1859. līdz 1871. gadam Bērstelē dzimuši viņa četri dēli. 1871. gadā grāfs Nikolajs Lambsdorfs aizbrauca uz Vāciju, 1874. gadā pieņēma Vācijas pavalstniecību un pārdeva Bērsteles muižu. To nopirka Lielplatones un Lielvircavas īpašnieks barons Rihards fon Hāns (1822–1892), kurš muižu kā fideikomisu novēlēja jaunākajam dēlam Eduardam (1855–1903). Barons E. fon Hāns sāka savu karjeru prūšu armijā un agri mira, atstādams Bērsteli dēlam Vilhelmam fon Hānam (1883–1934), kurš 1260 hektāru lielo muižu zaudēja agrārās reformas laikā.¹⁰

1919. gada novembrī Bermonta armija nodedzināja Bērsteles muižas kungu māju.¹¹ Jau nākamā gada 23. aprīlī barons Vilhelms fon Hāns muižu uz 12 gadiem iznomāja Latvijas Zirgkopības biedrībai, taču šī darījuma rezultātā vienīgi zaudēja biedrībai nodoto inventāru, par ko nesaņēma vairs nekādu atlīdzību. 1921. gada 25. janvārī sastādīts muižas pārņemšanas akts, kurā uzskaitītas 23 ēkas. Kungu mājas palieku to skaitā nebija. 1926. gada maijā drupas uzmērija un konstatēja 795 kubikmetrus ķieģeļu un 313 kubikmetrus akmeņu. Tā kā divās izsolēs neviens nepieteicās, cenu pazemināja, līdz beidzot mūrus kā būvmateriālu izdevās pārdot par 2102 latiem.¹²

Barons Vilhelms fon Hāns kā neatsavināmo daļu saņēma kalpu mājas "Beķeri" ar 49,95 hektāriem zemes un piecām ēkām. Muižas centrs ar 230 hektāriem zemes 1922. gadā tika iznomāts Rīgas tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrībai "Atoms", kura tur gatavojās nodarboties ar ārstniecības augu kultivēšanu. Tā kā turpmākajos gados izrādījās, ka tam nav panākumu un "Atoms" no muižas nomas tiesībām 1925. gadā atteicās, Zemkopības departaments Bērsteles muižas centru iznomāja vietējam zemniekam Eduardam Rencim, kurš šeit saimniekoja līdz 1940. gadam.¹³ Otrā pasaules kara laikā Bērstelē bija izveidota nometne padomju karagūstekņiem, kuru vietas 1944. gadā ieņēma sagūstītie vācu armijas karavīri. Tūlīt pēc otrā pasaules kara, 1945. gadā Bērstelē tika izveidota pirmā Bauskas rajona padomju saimniecība, kas ar paju sabiedrības nosaukumu pastāvēja līdz 1993. gada sākumam.

Mūsdienās, nogriežoties no Bauskas–Jelgavas šosejas, pabraucot garām bijušās padomju saimniecības "Bērstele" celtajiem silikātķieģeļu trīsstāvu namiem, garāžu un noliktavu rindām, nelielo muižas parku pamana ceļa labajā pusē. Pavisam tuvu ceļam kāda māja, senākais veikals "Lidumnieki" iezīmē to vietu, kur kādreiz stāvēja Karla Filipa fon Bēra celtā trešā un pēdējā Bērsteles muižas kungu māja. Tā tika nodzīvojusi savu mūžu pavisam klusu un neviena neievērota. No pāris fotogrāfijām un drupu nocenošanas skices nav viegli iztēloties šo ēku, par kuru arhitekts Heincs Pīrangs 1927. gadā rakstīja tik labus vārdus: "Lielbērsteles kungu māja rāda sensenas baltiskas iezīmes. Uz varenā četrslīpju jumta kores sēž četri skursteņi, plaši un mierīgi

56. Barons Eduards fon Hāns. Foto ap 1880. g.
Baron Eduard von Hahn. Foto um 1880.

iesēdies būvapjoms un tā priekšā izpleties zālājs piedod visam kaut ko īpaši cēlu. Un ar cik vienkāršiem līdzekļiem tas šeit ir panākts! Cik veikli mācēts zaļumiem apvīto verandu pārvērst par draudzīgu vidutāju starp namu un apkārtni".¹⁴

Kungu māja (1) bija 56,2x15,8 metrus liela apmesta divstāvu ēka ar galēji vienkāršu būvmasu izkārtojumu. Taisnstūra paralēlskaldni parka puses fasādē vidusdaļā atdzīvināja tikai viegli izvirzīts centrālais rizalīts ar trim ailu asīm. Nebija nekādu arhitektonisku rotājumu, rizalīta sānus ierāmēja plakani pilastrī, kuriem tikai pāris profilu augšdaļā piešķīra kapitēļa izskatu. Frontona pusapaļais logs ar radiālo spraišļojumu bija vienīgais manāmais fasādes akcents, ko vēlāk uzliktais baronu Hānu ģerbonis nedaudz pastiprināja. Fasādes abi gali tika uzsvērti, pateicoties abu malējo logu pāru vainagošanai ar profiljoslu, kas it kā veidoja šķietamu sandriku. Ēkas kopiespaidu lielā mērā noteica varenais četrslīpju jumts, kas varētu likties arhaisks 19. gadsimta otrajā ceturksnī. H. Pīrangs šajā ēkā apjūsmais kādu nosacītu baltiskās celtniecības pirmtēlu, taču patiesībā tas drīzāk ir gluži moderns sava laika arhitektūras piemērs. Un tūlīt jārunā par bīdermeijera laikmeta ietekmi arhitektūrā. Parasti šis pilsoniski atturīgais stils ticis saskatīts tikai sadzīves kultūrā un lietišķajā mākslā, taču laikmeta mākslas ideāls nevarēja apiet arī celtniecību. Kolonnu portiks, kādu to Bauskas rajonā tik spoži iemiesotu

57. Bērsteles muižas klēts. 1991. g. foto.
Kornspeicher (Kleete) auf dem Gutshof Bersteln. Foto 1991.

var redzēt Mežotnē vai Svitenē, 19. gadsimta 30. un 40. gados bija zaudējis savu svaigumu un, ja arī tika vēl pielietots, izskatījās samākslots un novecojis. No otras puses, tuvojošais historisms vēl neuzdrošinājās parādīties savā pirmajā paveidā – neogotikā. Šajā nelielajā spraugā starp vienu aizejošo un otru nākošo stilu tad arī varēja patverties bīdermeijeriskā dzīves un kultūras izjūta, kas lietderīgo un vienkāršo redzēja līdzvērtīgu ar skaisto. Jāatzīst, ka praktiskais tomēr gāja pa priekšu un Kurzemes-Zemgales lauku muižnieki 19. gadsimta otrajā ceturksnī vai vidū reti lāvās ārišķībām un tukšai parādes greznībai. Bērstele nav vienīgā vieta, kur kungu nams ir vienkārši liela māja, toties izcila vēriņa piegriezta pamatīgām saimniecības ēkām.

Bērsteles kungu mājas īpatnība bija parka puses plašais lievenis uz četrām masīvām toskāņu kolonnām. Arī šī būves sastāvdaļa pauž to pašu bīdermeijeriskā dzīvesveida omulību ar tējas dzeršanu uz balkona, romantiskajām vīnstīgām, ēnaino vēsumu, ko vasarā ieejas vestibilam deva lieveņa tālā pārseide. Ceļa puses fasādes izskats un galvenās ieejas veidojums nav zināms. Un pavisam minejumu līmenī paliek ēkas iekšpuses izskats. Drupu plāna ļoti aptuvenā skice, šķiet, rāda pirmā stāva līmeni, kurā var nojaust centrālā koridora pastāvēšanu. 1852. gada muižas taksācijas protokolā teikts, ka ēkā “.. augšējā stāvā bez plašas zāles un ēdamzāles ir 12 istabas un priekštelpa, bet apakšējā stāvā

atrodas liela virtuve ar angļu pavardu, veļas mazgājamā istaba, arestantu telpa ar aizrestotu logu, pagasta tiesas istaba, pagasta tiesas skrīvera istaba, divas apkalpotāju telpas, divas istabas virējai un vērpējām, trīs pieliekamie un divas dzīvojamās istabas ar īpašu ieeju un savu atsevišķu virtuvi. Augšējā stāvā ir deviņas podiņu krāsnis un apakšējā – viena podiņu krāsns un trīs ķieģeļu krāsnis. Zem ēkas atrodas divi velvēti pagrabi un viens bez velvēm”.¹⁵ Jūliuss Dēriņš 1860. gadā ziemā tuvāk raksturo vienu pašu telpu: “... par ļoti jauku es atradu zāli, kas ir ļoti liela un augsta un ietver abos galos kolonnu nodalītas blakustelpas. Zāles logi iziet uz rietumiem, visas šīs kungu telpas atrodas augšstāvā”.¹⁶ Tā ir liecība, ka Bērsteles kungu mājai nav bijušas gluži svešas arī klasicisma telpiskās idejas, pie tam kolonnu pieminēšana liecina par it parādīkām noskaņām. Latvijas arhitektūrā reta parādība ir telpu savstarpēji brīva saistība, skats no vienas otrā, kolonnu izmantošana efektu radišanai. Ja neskaita tādu lepnu piemēru kā Mežotnes pils kupola zāles pāreju uz vestibulu un diviem sānu kabinetiem ar kolonnu pāru palīdzību, šis klasiskās arhitektūras elements visbiežāk tika izmantots, norobežojot ēdamzāli no bufetes nišas, taču tam bija arī tīri praktisks attaisnojums ēdienu pasniegšanas procesā. Tā to var – vai varēja – redzēt Svitenes, Snēpeles, Aizupes, Zentenes, Puzes muižā. Saistībā ar taisnstūra veida parādes zāli līdzīgu kolonnu pielietojumu

58. Bērsteles muižas kalpu mājas. 1991. g. foto.
Knechtshäuser in Bersteln. Foto 1991.

var atrast laika ziņā tuvajā Aumeisteru muižā, kur kolonnas gan izkārtotas tikai vienā zāles galā.

Bērsteles muižas pēdējā kungu māja ir bijusi ļoti īpatnēji novietota – pašā ceļa malā, vienā parka stūrī, kompozicionāli vājā saistībā ar pārējo muižas apbūvi. Ja varētu ticēt jau pieminētajam J. Dēringa dienasgrāmatas ierakstam par to, ka jaunā kungu māja tapusi pārbūves rezultātā, tad jāpieņem, ka iepriekšējā koka ēka atradusies tajā pašā vietā. Šādu iespēju gribas apšaubīt. Tik necilu kungu mājas novietojumu diez vai būtu vēlējies visu moderno un iespaidīgo mилоšais hercoga oberjēgermeistars Oto Filips fon Grothuss. Viena no iespējām būtu meklēt viņa dzīvojamo māju tagadējās parka galvenās alejas galā, tātad perpendikulāri pēdējās kungu mājas novietojumam. Tas būtu loģiski no plānojuma formālās analīzes puses, taču pavisam neatbilstu ēku savstarpējā izkārtojuma tradīcijām 18. gadsimtā. Dzīvojamās ēkas abu garenfasāžu logi nedrīkstēja iziet uz kādu necilu saimniecības ēku, tāpēc parasti kungu māja atradās vienā pagalma malā, bet divas pārējās visbiežāk ierobežoja klēts un stallis. Tā kā 1727. gadā celtā klēts pieredzējusi gan veco Grothusu pili, gan oberjēgermeistara koka māju, tad visos spriedumos par sākotnējo ansambļa izskatu jāņem vērā šī nemainīgā kompozīcijas sastāvdaļa. Tādējādi jānonāk pie slēdziena, ka O. F. fon Grothusa mājas ticamākais novietojums bijis metrus 80 uz upītes pusi no pēdējās ēkas, taču tādā pašā stāvoklī attiecībā pret debespusēm. Klēts

līdz ar to saglabāja vienu pagalma pusi noslēdzošu stāvokli, bet tās aizmugurē varēja paslēpt visu pārējo ikdienas saimnieciskās dzīves kņādu.

Klēts (15) bija 61 metru gara varena divstāvu ēka, taču sākotnēji tā bijusi mazāka – tikai ar vienu stāvu un trim durvīm. Tāda šī celtnē pieminēta vēl 1800. gada inventārijā, un palielināšana, domājams, notikusi grāfa N. fon Lambsdorfa laikā. Līdz nojaukšanai 1990. gados bija saglabājušās visas trīs sākotnējās durvis ar skujiņā likto dēļu apšuvumu un lielajām naglu galvām, taču vējradītāji ar gadskaitli 1727 pazīstami tikai no Dēringa dienasgrāmatas ziņām.

Visas pārējās muižas celtnes attiecas uz Lambsdorfu un Hānu laiku. Vispirms jāmin divas pamatīgas kalpu mājas, no kurām vecākā, plata un smagnēja, apmestām sienām (3), pieder 19. gadsimta pirmajā pusē izveidotajam ēku tipam. Vienīgi tas, ka šī ēka nav minēta 1852. gada sarakstā, apliecina tās vēlāku izcelšanos. Šo pašu būvveidu pārstāv arī otrā kalpu māja (4), bet tās neapmestās ķieģeļu sienas un dažas apdares detaļas liek pieņemt vēlāku datējumu baronu Hānu laikā.

19. gadsimta otrajā pusē tikušas celtas arī pārējās mūra ēkas, kuru nav 1852. gada sarakstā – zirgu stallis (12), cūku kūts, laidars (8), kūtis kalpu lopiem (5), smēde (6), rija (6), siltumnīca (19), pirts (17). Dažādās saglabāšanās pakāpēs vairums no šīm vienkāršajām būvēm vēl redzamas pēckara saimniecības jūkļa vidū.

59. Bērsteles muižas parka centrālā aleja, skats uz ziemeļiem. 1991. g. foto.
Zentrale Allee im Park von Bersteln. Foto 1991.

PARKS

Gar muižas centra austrummalu maza un lēna, bet raksturā ļoti neatkarīga likumo Svitenes upīte. Tai ir paplata, lēzena senleja ar neskaitāmām vecu-pēm, kas vietumis apaugušas kārkliem un citiem krūmiem.

Muižas centra ziemeļdaļā, kā redzams laikā starp 1859. un 1864. gadu sastādītajā Lielbērsteles zemju plānā, gandrīz visas saimniecības ēkas grupētas ap diviem taisnstūrīgiem pagalmiem; taisnstūru sistēmā pie paša lielceļa atradusies arī kungu māja. Muižas dārzs bijis kvadrātam tuvs četrstūris (ar upītes palienes nošļauptu austrumu stūri) uz dienvidrietumiem no kungu mājas un parādes pagalma. Visa šī regulārā un vienlaikus it kā nepareizā situācija ar kungu mājas iespiesto novietni cieši gar lielceļu vedina domāt, ka iepriekšējā dzīvojamā māja atradusies dabā vairs neesošā parādes pagalma ziemeļaustrumu stūrī. Augļu dārzs, kas minēts 1800. gada inventārijā, 19. gadsimta sākumā savus agrākos ķiršu, ērkšķogu vai jāņogulāju stādījumus gar dārza ceļiem varēja nomainīt pret liepām, kas atbilst vecāko koku vizuālam vērtējumam – apmēram 180 gadu. No labi dokumentētajiem Zemgales dārziem (Vircava, Bramberģe) pazīstama ir Bērsteles parka apmēram 9 m platā šķērspromenāde ar paralēlu grāvi. Tā varēja tikpat labi noslēgt parka vecāko daļu, kā arī būt jau sākotnēji ieprojektēta. Šīs promenādes dienvidaustrumu galā, uz upītes pusi, varēja atrasties neliela lapene vai salons. Tālāk līdz pusizžuvušajai Svitenes atekai atrodas kāds dīvains parka nogabals, kurā gandrīz nav iespējams atrast 1859.–1865. gada plānā redzamos likoču celiņus. Dārza austrumu un dienvidu daļā jau tolaik regulārā plānojuma celiņu un bosketu vietā bijuši iekārtoti likumoti celiņi un, domājams, izveidotas dažas nelielas lauces. Šie celiņi sākās no vecajām, ģeometriski kārtotajām promenādēm un kungu mājas tuvumā tās šķērsoja.

Uz dienvidiem no platākās šķērspromenādes un uz rietumiem no teorētiski vidējās garenpromenādes atradušies četri puslīdz vienādi kvadrātiski bosketi ar kopīgu apaļu vidējo salonu. Dabā tie šobrīd vairs nav atrodam.

Minētās garenpromenādes austrumu malā atrodas prāvs uzkalniņš, ko grūti iesaistīt laika gaitā krietni pajukušajā Bērsteles regulārā dārza pastaigu ceļu sistēmā. Taču tas lieliski iederas jaunajā, ainaviski plānotajā dārza daļā. Uzkalniņa pakāji aptvēris pastaigu celiņš, bet cits celiņš uzkalniņu šķērsojis. Tātad tur vajadzēja atrasties kādai lapenei vai vismaz solam, un no šejienes pavērās skatu perspektīvas. Par to izskatu gan grūti spriest, jo savu darījis laiks un vēlāk izveidotie sporta laukumi. Ainavu parkam piederīga ir arī lielo lapegļu grupa dārza pašā dienvidu stūrī.

Katrā ziņā par Bērsteles muižas dārza vecāko daļu var droši teikt, ka tā pieder regulārā plānojuma – lai

neteiktu baroka laikmeta – Zemgales dārziem un, visticamāk, garākā laika posmā izveidota no senāka, ļoti vienkārša plānojuma dārza. Nav noliedzams, ka te bijušas gan ēnainas alejas un varbūt pat gaiteni, gan nelieli romantiski saloni un bosketos – augļu koki, ogulāji, dāržeņi un puķes.

Lielbērstele pieder muižām, kurās pastāvīgi strādājis dārznieks. Bez jau 1790. gadā minētā Zīgmunda 1811. gadā te zināms dārznieks Georgs Bitners. Viņa laikā varēja notikt gan senākā dārza pārveidošana par regulāru liepu dārzu, gan arī šī liepu dārza daļēja pārveidošana par ainavu parku.

BĒRSTELES BAZNĪCA

Kaut gan hercoga Gotharda slavenajā 1567. gada rīkojumā minēts, ka arī Grothusu īpašumu vidū ceļama baznīca, tas netika izdarīts, un Bērsteles muiža ietilpa Mežotnes draudzē. Jaunu baznīcu 17. gadsimta vidū sāka celt Hildebrands fon Grothuss. Gadskaitlis 1653, kas atrodams gan uz kanceles durvīm, gan uz vecākā zvana, liecina, ka tobrīd būvdarbi tuvojušies beigām. Kad baznīcas cēlētājs 1655. gada sākumā mira no uzbrukuma laikā Viļņā gūtiem ievainojumiem, viņa brāļi Hermanis, Oto, Vilhelms un Johans Reinholds vienojās atrast slepkavas, atriebt Hildebranda nāvi un pabeigt viņa iesāktu baznīcu. Vismaz pēdējais solījums tika izpildīts, baznīca pabeigta, un tās apkalpošanai Bērstelē pieņemts arī savs mācītājs. Tomēr, vai nu nav bijuši pabeigti līdz galam apdares darbi, vai arī baznīca strauji nolietojusies, jo kāds 1680. gada dokuments liecina, ka darāmā bijis daudz: Kurzemes hercogs Frīdrihs Kazimirs nopircis no Bērsteles īpašnieka J. F. fon Grothusa ķīlu tiesības uz Jauniecas muižu par 1800 florīniem un pienākumu savest kārtībā Bērsteles baznīcu "... līdz nākošajam gadam sagādāt, cik daudz baznīcas mūru un jumta atjaunošanā vajadzīgs kaļķu, akmeņu, kārniņu, balķu, spārūkoku un dēļu baznīcas griestu pārsegšanai un altārtelpas velvēšanai, arī nepieciešamos logus izgatavot un ielikt ..".¹⁷

Kad Grothusu īpašumi pakāpeniski tika izpārdoti, draudzē palika tikai Bērsteles muiža, bet Rundāle un Svītene atkal atgriezās pie Mežotnes baznīcas. Pēc mācītāja Georga Libeka nāves 1754. gadā jauns mācītājs Bērsteles draudzei vairs netika pieņemts, bet pati baznīca uz laiku slēgta. No 1778. gada baznīcu apkalpoja Žeimes mācītājs, līdz 1824. gadā Bērsteles un Mežotnes draudzes tika apvienotas. 1843. gadā baznīca dabūja jaunu altāri ar Johana Samuela Benedikta Grūnes altārgleznu. Baznīca bija ļoti bēdīgā stāvoklī, kad 1861. gadā Bērsteles muižas jaunais īpašnieks grāfs N. fon Lambsdorfs par saviem līdzekļiem veica lielus atjaunošanas darbus. Viņš arī dāvināja jaunu Jūliusa Dēringa altārgleznu un Liepājas meistara Karla Hermaņa darinātās ērģeles.

60. Bērsteles baznīca. 2002. g. foto.
Kirche Bersteln. Foto 2002.

61. Bērsteles baznīca, iekšskats uz altāri. 1969. g. foto.
Kirche Bersteln, Innenansicht mit Blick zum Altar. Foto 1969.

1976. gadā Bērsteles baznīca tika nodota Rundāles pils muzejam, kas tur novietoja savu baznīcu mākslas priekšmetu krājumu. 1990. gadā baznīcu atkal pārņēma draudze, un šī gada Ziemssvētkos pēc vairāku gadu desmitu pārtraukuma notika pirmais dievkalpojums. Ēka tika izremontēta, bet jumtu diemžēl nācās nosegt ar lētāko, taču senās baznīcas izskatam mazāk piemērotu cinkoto skārdu.

Bērsteles baznīcas novietojums ir ļoti īpatnējs, jo tā atrodas šīs muižas pašā malā, toties pavisam blakus Svitenes muižas centram. Tas atbilda sākotnējai iecerei baznīcu celt Grothusu trīs lielo īpašumu vidū. Ēka vientulīgi stāv ceļa malā, un vēl pirms otrā pasaules kara to neaizsedza koki – vienīgi kapsētas stādījumi pacēlās aizmugurē kā zaļš fons. 1696. gada inventārijā pieminēts, ka kapsētu ietvēruši veci vitoli.

Baznīcai pilnā mērā piemīt tās iezīmes, ko var gaidīt no Zemgales 17. gadsimta arhitektūras: biežās sienas ar pusloku logiem, masīvais tornis ar piramīdveida jumtiņu, atsevišķi nodalītā poligonāla altārtelpa, ko ar draudzes telpu savieno masīva pusloka arka. Virs tās trīs logi ar lauku baznīcām neparasti rūpīgu izveidojumu vēlinā manierisma gaumē – vidējo pārsedz gliemežvāka niša, malējos rotā joslas ar kvaderu uzlikumiem. Par retumu Kurzemes baznīcās uzskatāmas arī altārtelpas dzeltenās un zaļās glazētā māla flīzes, kas minētas 1696. gada inventārijā.¹⁷

No sākotnējās iekārtas saglabājusies kancele ar 1653. gada datējumu uzejas portālā. Kancele, neapšaubāmi, tapusi tajā pašā darbnīcā, kur Zlēku baznīcas iekārta, taču par autoru nav iespējams neko pateikt – mēģinājumu šo izstrādājumu grupu

pierakstīt Igaunijā strādājušajam Francim Hopenštetam (S. Karlings, P. Kampe) jānoraida pēc kokgriezumu stilistisko pazīmju izvērtēšanas, kas rāda gluži citu ornamenta ritmu un figūru plastiku. 1861. gada atjaunošanas laikā ozolkokā darinātā kancele tikusi restaurēta – nomainītas vairākas korpusa daļas, kokgriezumi attīrīti no sākotnējās polihromijas, ozolkoka pamatplaknes atstātas dabīgajā koka tonī, bet kokgriezumu detaļas un figūras no jauna krāsotas, daļēji imitējot 17. gadsimta polihromiju. 1981. gadā diemžēl tika

nolaupīti kanceles korpusa cilņi un Jāņa Kristītāja figūra no portāla durvīm.

Sākotnējai iekārtai pieder arī ļoti vienkāršais kastveida sols pie altārtelpas sienas. Altāris joprojām ir tas pats vēlinā ampīra stila darinājums, kas 1843. gadā nomainīja sākotnējo altāri, taču nav vairs ne J. S. B. Grūnes, ne J. Dēringa gleznas. Saglabājies 1732. gadā Jelgavas meistara Ernsta Fehtera lietais zvans ar dāvinātāja Vilhelma fon Grothusa un viņa sievas Annas Dorotejas, dzimušas fon der Brigenas, ģerboni.

62. Bērsteles baznīcas durvju rokturis. 1969. g. foto.
Türgriff der Kirche Bersteln. Foto 1969.

NORĀDES UN PASKAIDROJUMI

Bērsteles muižas vēsture bijusi publicēta: Klopmann, I., S. 193–203, 155, 202 (F. fon Klopmaņa manuskripts atrodas LVVA, 4038. f., 2. apr., 2186. l.); Pirang, II., S. 46–47. Genealiskās ziņas galvenokārt pēc: Genealogisches Handbuch der freiherrlichen Häuser. Bd. XII. Limburg/Lahn, 1980; Bd. VI. Limburg/Lahn, 1955 (Grotthuss); Genealogie der Grafen von der Wenge genannt Lambsdorff. Bonn, 1986, S. 152–153; Nationalbibliothek Lettlands, Bestand Melderis. Genealogische Tabellen (Grotthuss, Behr).

¹ Hessisches Staatsarchiv Marburg (HSM), 701/XIV, 7, Kart.3., Bersteln. Materiāli par fon Bēru periodu Bērstele: LVVA, 1100. f., 1. apr., 169. l.

² HSM, 701/XIV, 7, Kart. 3., Nr. 17.

³ Turpat, Nr. 23.

⁴ LVVA, 554. f., 1. apr., 1480. l., 202., 300. lp.

⁵ HSM, 701/XIV, 7, Kart. 3. Šeit atrodami tikai ēku apraksti, toties inventāra sarakstu skat.: LVVA, 586. f., 3. apr., 61. l.

⁶ LVVA, 586. f., 3. apr., 61. l., 11.–12. lp.

⁷ Dokumentus par muižas pārdošanu un tālākajiem tiesas procesiem sakarā ar to, ka K.F. fon Bērs nav samaksājis

muižas pirkuma naudu, skat.: 1100. f., 1. apr., 169. l.

⁸ LVVA, 590. f., 1. apr., 658. l., 51.–55. lp.

⁹ Döring, J. Was ich nich gern vergessen möchte oder Erinnerungen aus meinem Leben, III. Bd.: LVVA, 5759. f., 2. apr., 1110. l., 245.–246. lp.

¹⁰ Fon Hānu fideikomisa dokumentus skat.: LVVA, 640. f., 1. apr., 241. l.

¹¹ Atrodami arī norādījumi, ka kungu māja nodedzināta jau 1915. gadā, tātad krievu armijas atkāpšanās laikā, kad gāja bojā arī Iecavas un Elejas pilis.

¹² Muižas inventārijus, dokumentus par kungu mājas drupu nojaukšanas gaitu skat.: LVVA, 1677. f., 22. apr., 30. l.; 1677. f., 14. apr., 1478. l.; par muižas centra nomu: 1677. f., 21. apr., 33. l.; par neatsavināmās daļas iedalīšanu: 1679. f., 79. f., 54. l.

¹³ LVVA, 1677. f., 21. apr., 33. l.

¹⁴ Pirang, II., S. 16.

¹⁵ LVVA, 590. l., 1. apr., 658. l., 51.–52. lp.

¹⁶ LVVA, 5759. f., 2. apr., 1110. l., 246. lp.

¹⁷ HSM, 701/XIV, 7, Kart. 3., Nr. 45, 9.

¹⁸ LVVA, 631. f., 1. apr., 25a. l., 367.–369. lp.

63. Bērsteles muižas parks, skats uz rietumiem. 2002. g. foto.
Park des Gutshofes Bersteln, Blick nach Westen. Foto 2002.

GROSS-BERSTELN

Am Anfang des 21. Jahrhunderts kann das Gelände des früheren Gutes Bersteln nur als ein düsteres Beispiel für die Miswirtschaft, das Chaos und den Niedergang während der Sowjetzeit dienen. Es ist sehr schwer, sich hier das gepflegte Gut der Barone Hahn zur Biedermeierzeit vorzustellen, geschweige denn den Adelssitz des reichen Geschlechts von Grotthuss. Die vernachlässigten Gebäude, der ungepflegte Park, die hässlichen Neubauten lassen der Phantasie keinen Spielraum. Wenn man eine Wanderung durch dieses Gut machen will, kann man das eher anhand von alten Bildern und Archivalien tun, die gerade für Bersteln in großer Zahl erhalten sind, und zwar in den Unterlagen über das Geschlecht von Grotthuss im Archivbestand der Kurländischen Ritterschaft im Hessischen Staatsarchiv in Marburg¹.

Das große Ruhenthaler Lehen des Geschlechts von Grotthuss umfasste auch das später Berstelsche Gebiet. Zum selbständigen Gut entwickelte sich Bersteln erst 1543, als die Hinterlassenschaft von Otto von Grothuss unter seinen vier Söhnen aufgeteilt wurde, wobei drei Linien der Familie, nämlich die

in Ruhenthal, Schwitten und Bersteln, entstanden. Bersteln, das anfänglich einfach Neuhof genannt wurde, ging an Detlof und Hermann Grotthuss. Das weitere Schicksal des ersten dieser beiden Brüder ist unbekannt. Der Sohn von Hermann, Hildebrand Grotthuss, hinterließ das Gut seinem Sohn Hermann, und dessen Sohn und Erbe trug wieder den Namen seines Großvaters Hildebrand.

Im Jahre 1654 wechselte Bersteln schnell hintereinander dreimal den Besitzer. Zuerst starb Hildebrand Grotthuss. Das Gut übernahm sein Bruder, Major Hermann. Dieser starb ebenfalls nach wenigen Monaten, sein ältester Sohn aber, der auch Hermann hieß, verzichtete auf die Rechte am hochverschuldeten Bersteln. Das Gut erbte sein Bruder Johann Philipp, der 1694 starb. Dessen Sohn Otto Johann übergab Bersteln ein Jahr später seinen Halbschwestern und diese ihrer Mutter Margarete von Grotthuss, die das Gut noch am gleichen Tage, den 26. Februar 1695, an Herzog Friedrich Kasimir von Kurland verkaufte. Gegen diesen Handel protestierte Otto Johann von Grotthuss und bekam Bersteln, gestützt auf den

64. Fon Grothusu ġerbonis pie Oto fon Grothusa ieraksta Kristofera fon Sakena piemiņas albumā. 1600. g. (KBA)

Wappen v. Grotthuss bei der Eintragung des Otto von Grotthuss in das Stammbuch von Christopher v. Sacken. 1600. (AKR)

Erbrechtsvertrag des Geschlechts von 1655, wieder in seinen Besitz zurück. In der Zeit des Nordischen Krieges muss das Gut einigermaßen verwüstet worden sein, denn am 1. Oktober 1707 bat Otto Johann von Grotthuss den Oberbefehlshaber der schwedischen Armee, General Lewenhaupt, Bersteln von Abgaben zu befreien, indem er sich auf die großen Verluste berief, die die Soldaten des polnischen Oberfehls habers, Fürst Wischnewetzki, verursacht hätten². Dem tatkräftigen Besitzer von Bersteln muss es gelungen sein, die Gutswirtschaft wieder in Ordnung zu bringen; das bezeugt die 1727 errichtete monumentale steinerne Kleete (Getreidespeicher). Wie das Nachlassverzeichnis des 1728 verstorbenen Otto von Grotthuss zeigt, war der finanzielle Handlungsspielraum dennoch nicht groß. Besonders dürftig ist die Sammlung von Silbergegenständen: ein beschädigter Kelch, ein Dutzend Löffel, ein Döschen, eine englische Taschenuhr und ein Säbel mit silbernem Griff. An Möbeln gab es auf dem Gut einen schwarzen Schrank, drei "alte einfache Schränke", eine alte Wanduhr, die nicht mehr ging, drei Eichentische, ein Dutzend Stühle mit braunem Leder, 15 mit schwarzem Lederbezug und sieben weitere kleine Stühle. Die einzigen ansehnlicheren Möbelstücke waren drei Lacktischchen in verschiedenen Formen³.

Das Gut Bersteln erbt der Sohn von Otto Johann, Wilhelm Grotthuss, der aber schon 1734 starb. Da sein Erbe Otto Philipp (1732–1799) erst zwei Jahre alt war, verwaltete Bersteln dessen Mutter Anna Dorothea. In dieser Zeit gelangte Bersteln in die Hände des Grafen Ernst Johann Biron (von 1737 an Herzog von Kurland). Er kaufte 1732 Klein-Bersteln, das in der Zeit von Johann Philipp von Grotthuss vom großen Gut abgetrennt und verkauft worden war. Aber schon auf der Grundsteintafel von Schloss Ruhenthal vom 24. Mai 1736 wird Ernst Johann Biron Besitzer des Gutes Bersteln genannt. Darüberhinaus hatte er 1736/37 das Herrenhaus des Gutes Bersteln abreißen lassen, das in den Dokumenten sogar ein Palais genannt wird⁴. Das beweist, dass Ernst Johann Biron irgendwie in den Besitz des Gutes Bersteln gelangt war. Vielleicht hatte er es auch nur gepachtet – auf jeden Fall wird Biron in den Dokumenten des Gutes im Marburger Archiv mit keinem Wort als Eigentümer erwähnt. So bleibt diese Episode, die nur bis zur Verhaftung des Herzogs im Jahre 1740 gedauert haben kann, ein ungeklärter Abschnitt in der Geschichte des Gutes Bersteln.

Otto Philipp von Grotthuss starb am 28. Dezember 1799 in Dresden. Er war der letzte Oberjägermeister am Hofe Herzog Peters von Kurland. Von seiner Mutter, geb. von der Brügggen, hatte er auch die Güter Schlockenbeck und Klein-Strasden geerbt. Otto Philipp war nicht verheiratet; aber er hatte zwei uneheliche Kinder, die unter dem Namen von Behrent in den Adelsstand erhoben worden waren. Die Tochter Magdalena hatte Karl Philipp von Grotthuss aus der litauischen Linie des Geschlechts geheiratet, und ihnen beiden vererbte er Bersteln.

Am 14. Januar 1800 wurde auf dem Gut Bersteln ein genaues Verzeichnis der Gebäude samt Inventar aufgestellt. Über das Wohnhaus wird gesagt: "...aus Holz, innen und außen kalkverputzt, mit einem ziegelgedeckten holländischen Walmdach; es hat drei Schornsteine, zehn Fenster in der Fassade und vier Dachfensterchen. Das Gebäude ist sehr heruntergekommen und braucht gründliche Renovierungen, besonders das Dach, die Öfen und Fenster"⁵.

Nach seiner Bauart entsprach dies Gebäude also den Herrenhäusern der Güter Grafenthal und Zohden und stammte aus der Zeit des Otto Philipp von Grotthuss im letzten Viertel des 18. Jahrhunderts. Die Beschreibung der Räume zeigt, dass der Grundriss noch zu dem relativ archaischen Typus mit einem zentralen "Mantelschornstein" hinter dem Eingangsfur gehört, dem rechts und links die großen Zimmer, im Inventar Säle genannt, zugeordnet waren. Ihnen schlossen sich "Endzimmer" an, während die weniger wichtigen Wohn- und Nebenräume nach hinten hinaus lagen. Wir sehen ein Herrenhaus, dessen zentral gelegener Mantelschornstein es noch nicht möglich macht, an der Hinterseite des Gebäudes eine Parade-Enfilade

anzulegen, die erst ganz am Ende des 18. Jahrhunderts, in der Blütezeit des Klassizismus, zum unverzichtbaren Bestandteil eines zeitgemäßen Adelsitzes wurde. Im Inventar von Bersteln ist auch kein eigener Speisesaal festzustellen, und in der Einrichtung der Räume mischt sich Repräsentation mit den Bedürfnissen des alltäglichen Lebens. Es gab verhältnismäßig viele Einrichtungsgegenstände, deren Beschreibung eine für die damalige Zeit moderne klassizistische Möblierung erkennen lässt. In dem Saal links vom Hausflur befanden sich acht Stühle mit blauem Seidenbezug, ein Schlafsofa mit allem Wäschezubehör, zwei Wandspiegel mit vergoldetem Rahmen, zwei Mahagonitische, ein Toilettentisch, zwei Klappische, einer davon aus Mahagoni, der andere aus Eiche, drei Bettschirme, eine Wanduhr und als Wandschmuck auch 13 Gewehre, ein Säbel, ein Paar Pistolen. Es ist nicht schwer, in diesem Raum den Empfangsraum des Hausherrn zu erkennen. In dem Zimmer hinter dem Saal gab es fünf Stühle, zwei Wandspiegel in vergoldeten Rahmen und zwei dazugehörige Tische mit marmorner Platte und noch zwei runde Spiegel mit vergoldeten Rahmen. Auf dem Kamin befanden sich zehn Porzellanfiguren sowie ein Tintenfass und ein Duftgefäß oder Pot-pourri aus dem gleichen Material. Daneben gab es einen Raum, der offensichtlich als Arbeits- und Wohnraum diente; dort standen außer Bücherschränken und Truhen für Geld und das Gutsarchiv auch zwei bezogene Betten. In dem Saal zur Rechten des Flures befanden sich ein Billardtisch, zwölf Stühle, zwei vergoldete Wandspiegel, ein Tisch mit Marmorplatte und ein eichener Klappisch⁶.

Für den Geschmack von Herzog Peters Oberjägermeister und sogar für dessen Versuch, sich den Vorbildern der Residenz des Landesherrn anzunähern, spricht auch ein anderer Teil des Gutsensembles. Das ist die Orangerie, die zwar aus Holz gebaut und damals noch nicht ganz fertig war; mit ihrer Einrichtung aber lässt sie schon ein hohes Niveau an künstlerische Ansprüche im Geist des Klassizismus erkennen. Hier gab es zwei vergoldete Wandspiegel und zwei Tische, die mit bemaltem Wachstuch beschlagen waren, ein Sofa und vier Lehnstühle, bezogen mit rotem Stoff, 14 gerahmte Kupferstiche, 36 ungerahmte Bilder auf Holz, sechs Porträtsilhouetten unter Glas und vier Silhouettenbilder in Bronzerähmchen. Diese Beschreibung weckt die Erinnerung an die Bildergalerie Herzog Peters von Kurland in der Orangerie des Schlosses Swethof. 1790 wird im Mesothener Kirchenbuch der Gutsgärtner von Groß-Bersteln Friedrich Sigmund erwähnt, der größere Arbeiten im Garten und in der Orangerie ausgeführt haben könnte.

Das Gutszentrum umgab ein Lattenzaun mit einem steinernen Tor, das von einer Galerie gekrönt wurde; im Garten gab es hölzerne Brückchen, deren Erhaltungszustand schon damals traurig war. An

65. Bērsteles muižas klēts durvis. 1991. g. foto.
Tür der Kleete in Bersteln. Foto 1991.

anderen Gebäuden wird die große Kleete erwähnt, das einzige steinerne Bauwerk des Gutes, ferner eine alte hölzerne Kleete mit Ziegeldach, zwei alte Herbergen aus Holz und ebenfalls einem Ziegeldach, eine aus Balken gebaute und strohgedeckte Malzriege, eine Kreuzriege "in Weller Arbeit" (aus Stampflehm), auch mit einem Strohdach, und zwei kleine Viehställe aus Holz. Der große, als Viereck gebaute Stallkomplex schloss in der vorderen Fassade mit vier Pferdeställen ab. Alles dieses war strohgedeckt und halbverfallen. Ein Strohdach deckte auch die Remise und die Schmiede. Zum Gut gehörten auch eine Wind- und eine Wassermühle sowie drei Krüge.

In dem Inventarverzeichnis von 1800 ist auch die Familiengruft erwähnt, die sich in der Nähe der Windmühle befand – ein pyramidenförmiger Bau mit einer Urne als oberem Abschluss. Dieses leider nicht erhaltene interessante Bauwerk bezeugt ein weiteres Mal das Verständnis von Otto Philipp von Grotthuss für die modernen Tendenzen seiner Zeit – die Pyramide war die am meisten verwendete romantische Idee in der Friedhofsarchitektur am Ende des 18. Jahrhunderts, die man in Lettland nur sehr selten verwirklicht findet: in der Gruftkapelle der Familie von Fircks in Dubenalken und in der Kapelle der Familie von Campenhausen in Rodenpois.

Nach dem Tod von Otto Philipp von Grotthuss gelang es den Erben zwar zuerst, sich so zu einigen,

66. Bērsteles muižas kungu māja. Foto starp 1915. un 1918. g.
Herrenhaus Bersteln. Foto zwischen 1915 und 1918.

dass das Testament beachtet wurde, demzufolge Karl Philipp von Grotthuss und seine Frau den übrigen Erben für das Gut 60.000 Reichstaler auszahlen mussten. Dann aber erschien eine ganze Reihe anderer Verwandter, und es begann ein langer Prozess, der erst ein Ende fand, als das Kurländische Oberhofgericht 1822 einen Schlussstrich zog. Alleineigentümerin blieb Magdalena, die uneheliche Tochter des Oberjägermeisters, die 1817 ihrem Mann seinen Anteil des Gutes abgekauft hatte. Sie erhielt das Recht, das Gut zu verkaufen, und alle Erbschaftsbestimmungen aus dem 17. Jahrhundert wurden aufgehoben. Am 16. Juni 1822 verkaufte Magdalena von Grotthuss Bersteln für 96.000 Silberrubel an Karoline von Behr⁷. Diese starb schon im folgenden Jahr, und als Vormund ihrer zehn Kinder verwaltete der Witwer Karl Philipp von Behr (1778–1851) das Gut. Die Bewirtschaftung gestaltete sich für ihn nicht gerade leicht, denn es vergingen viele Jahre, bis es ihm gelang, die Schuld aus dem Gutskauf zu bezahlen. Noch 1838 betrug die Schuldsomme 15.183 Rubel. Es bleibt unverständlich, wie es Behr gelang, sich zu entschulden und sogar das Geld für den Ausbau des neuen Herrenhauses zu erübrigen. Dennoch gibt es keinen Zweifel, dass das gerade zur Zeit seiner Bewirtschaftung geschah: im Inventarverzeichnis von 1852 wird das Aussehen des Gebäudes genau

so beschrieben, wie es bis zum Ersten Weltkrieg bestanden hat. Der Maler Julius Döring hat 1860 in seinem Tagebuch vermerkt, dass Behr das Gutshaus nur umbauen lassen habe. Da es aber aus Holz war, erscheint es zweifelhaft, ob man in den großen steinernen Neubau von dem vorherigen Herrenhaus mehr als nur die Fundamente übernehmen konnte. Außerdem sprechen gegen Dörings Annahme noch andere Gründe, die später erörtert werden.

Möglicherweise hat gerade der Bau des neuen Wohnhauses das Gut Bersteln in eine noch schwierigere wirtschaftliche Lage gebracht. 1850 wandten sich jedenfalls die Vormünder von Karl Friedrich von Behrs Enkeln an den russischen Kaiser Nikolai I. mit der Bitte, den Verkauf des Gutes Bersteln zu genehmigen, da dessen Schulden schon 42.640 Rubel betragen. Da sich diesem Gesuch auch Behrs volljährige Söhne anschlossen, wurde das Gut 1852 geschätzt. Zusammen mit Neuhof wurde Bersteln auf 121.726 Rubel taxiert. Im Schätzungsprotokoll wurden außer dem Herrenhaus noch folgende Gebäude aufgezählt: Hofmutterei, Brauerei, Pferdestall mit Remise, Stall der Arbeitspferde, Viehhof, Mastschweinstall, Holzlager, Riege, Eiskeller, Gutskleete, zwei Feldscheunen für Heu, Geflügel- und Schweinstall, Getreidespeicher, Gartengewächshaus. Steingebäude waren nur das Herrenhaus und die Kleete, alle übrigen waren aus Holz und Stampflehm⁸.

Nach dem Tod des Vaters Karl Philipp von Behr 1854 übernahm Bersteln der älteste Sohn Theodor. Dieser verkaufte das Gut 1856 dem Grafen Nikolaus Lambsdorff (1828–1891). Nach dem Bautypus zu urteilen, scheint es, dass der Bau zweier großer Knechtshäuser und einiger Wirtschaftsgebäude in die Lambsdorffsche Zeit fiel. Einen Besuch auf dem Gut beschrieb Julius Döring 1860 so: "... fuhr ich am 13. August nach Bersteln... es war $3\frac{1}{4}$ Uhr, als ich in Bersteln ankam. Ich fand nur die Gräfin zu Hause, der Graf kam spät abends von Bauske zurück. Seit 2 Jahren besitzt Graf Nikolai Lambsdorff, der vorher in Sillen war, und mit meiner ehemaligen Schülerin Marie von Hahn (Paulsgnade) verheiratet ist, dieses Gut. Das ziemlich große, massiv steinerne, aber auch ziemlich schmucklose Haus ist von dem vorigen Besitzer, einem Herrn von Behr gänzlich umgebaut worden, ... auf einer steinernen Kleeze tragen die Wetterfahnen die Jahreszahl 1727. Die Lage des Gutes in der gänzlich flachen Gegend ist ziemlich reizlos; das Fließchen Schwitte schleicht hinter dem Garten, auf dessen Ostseite dahin, während ein größerer mit Weiden bepflanzter Teich auf der Westseite einigermaßen die Umsicht belebt. Das Haus, das nahe der Westseite des großen Parkartigen Gartens liegt, hat auf der Ostseite über der Hausthür einen sehr großen auf hölzernen Säulen ruhenden Balkon, welcher, besetzt mit schönen Pflanzen u. südlichen Gewächsen u. mit der Aussicht auf einen großen, runden mit Ziersträuchen und Blumenrabatten geschmückten Rasenplatz,

hinter welchem die prächtigen hohen Bäume des Parkgartens aufstreiben, einen angenehmen erquickenden Aufenthalt bieten; hier saßen wir noch spät am Abend; der Graf, der eben von Bauske gekommen war, theilte mir die angenehme Nachricht mit, daß der Hauptmann Adam von Kleist die Absicht habe, bei mir ein Altarbild für Bauske zu bestellen und eben so, daß er selbst mit dem Plane umginge auch für seine Berstelsche Kirche ein gleiches auszuführen gedenke. Die Bestellung jedoch, die mich jetzt nach Bersteln geführt, bestand in der Aquarellgruppe seiner beiden Kinder Alexander, $3\frac{1}{2}$ Jahr alt u. Nikolai, 17,5 Monate, die ich sofort am anderen Morgen, Sonntag 14. August, begann u. woran ich $2\frac{1}{2}$ Tag bis Dienstag Mittag arbeitete. Ich erhielt zum Schlafen ein Zimmer in der nordwestlichen Ecke des Hauses neben dem Schreibzimmer des Grafen, das die Nordostecke bildet; sehr hübsch fand ich den Saal, welcher sehr groß u. hoch ist u. an seinen Schmalseiten durch Säulen abgegränzte Nebenräume enthält, des Saales Fenster gehen nach Westen; alle diese herrschaftlichen Räume sind im obern Stock, unten wohnen die Dienstleute u. Wirtschaftsbeamten. Nach der Hausordnung wurde um 4 Uhr zu Mittag gegessen u. um $\frac{1}{2}$ 9 Uhr der Thee getrunken. Es gefiel mir hier sehr gut, nicht allein daß Graf u. Gräfin sehr freundlich u. liebenswürdig sich bezeigten, sondern es ist der Graf (ein noch junger Herr, dessen Bekanntschaft ich schon in Mitau, als er noch Gymnasiast war, gemacht hatte) ein sehr unterrichteter Herr mit vielem Sinn

67. Gräfs Nikolajs fon Lambsdorfs.
Foto 1856. g.
Graf Nikolaus von Lambsdorff.
Foto 1856.

68. Gräfiene Marija fon Lambsdorfa, dzim. fon Häna.
Foto ap 1856.
Gräfin Marie von Lambsdorff geb. Baronesse von Hahn.
Foto um 1856.

69. Barons Rihards fon Hāns. 1880. gadu foto.
Baron Richard von Hahn. Foto 1880er Jahre.

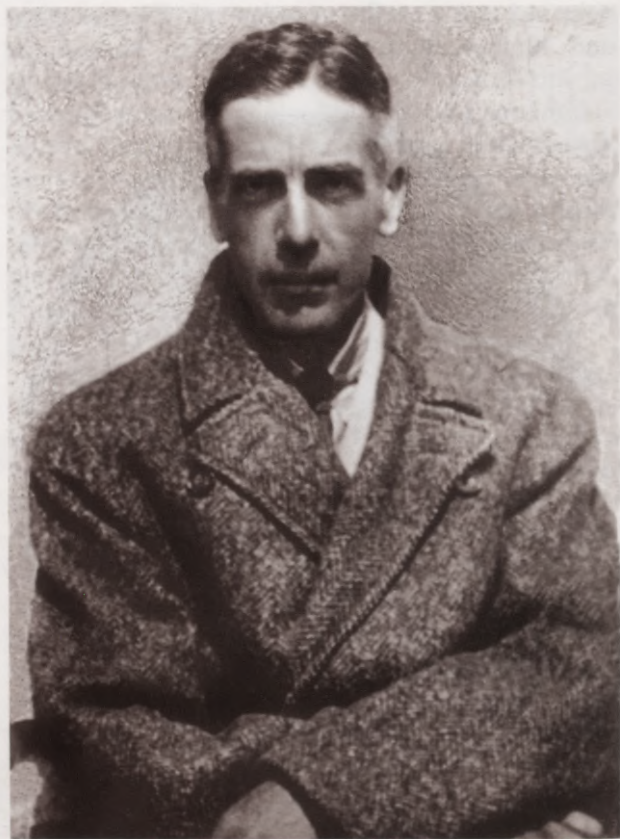
für Kunst u. Wissenschaft u. der auch viele Reisen gemacht hatte; er besaß viele schöne Bilderwerke, die wir des Abends zusammen besahen; auch war er so freundlich, mich den Dienstag nach Bauske zu schicken, damit ich mit Herrn von Kleist des Altarbildes wegen Rücksprache nehme; ich fuhr um 2 Uhr aus".⁹

Graf Nikolaus Lambsdorff war vier Jahre lang Kreismarschall von Mitau und übte später das gleiche Amt in Bauske aus. In der Zeit von 1859 bis 1871 wurden in Bersteln vier seiner Söhne geboren. 1871 ging er nach Deutschland, nahm 1874 die deutsche Staatsangehörigkeit an und verkaufte das Gut Bersteln. Käufer war der Besitzer von Groß-Platon und Groß-Würzau, Baron Richard Hahn (1822–1892), der das Gut als Fideikommiss seinem jüngsten Sohn Eduard (1855–1903) hinterließ. Baron Eduard Hahn begann seine Karriere in der preußischen Armee und starb früh. Er hinterließ Bersteln seinem Sohn Wilhelm (1883–1934), der das 1260 Hektar große Gut in der Zeit der Agrarreform verlor.¹⁰

Im November 1919 brannte die Bermond-Armee das Herrenhaus des Gutes Bersteln nieder.¹¹ Schon am 23. April des nächsten Jahres verpachtete Baron Wilhelm Hahn das Gut auf zwölf Jahre an die Pferdezuchtgesellschaft Lettlands. Als Ergebnis dieses Handels büßte er aber nur das der Gesellschaft übergebene Inventar ein, für das er keinerlei Entschädigung mehr erhielt. Am 25. Januar 1921

wurde ein Dokument über die Übergabe des Gutes zusammengestellt, in dem 23 Gebäude aufgezählt werden. Reste des Herrenhauses waren nicht darunter. Im Mai 1926 wurde die Ruine vermessen (795 Kubikmeter Ziegel und 313 Kubikmeter Steine). Da bei zwei Versteigerungen kein Gebot einging, wurde der Preis herabgesetzt, bis es schließlich gelang, die Mauern als Baumaterial für 2102 Lat zu verkaufen.¹²

Baron Wilhelm Hahn erhielt als Restgut das Knechtehaus "Beķeri" mit 49,95 Hektar Land und fünf Gebäuden. Das Gutszentrum mit 230 Hektar Land wurde 1922 an die Rigasche Handels- und Industrie-Aktiengesellschaft "Atoms" verpachtet, die vorhatte, sich dort mit der Zucht von Heilpflanzen zu befassen. Da es sich in den nächsten Jahren erwies, dass das keinen Erfolg brachte und "Atoms" daher 1925 auf die Pachtrechte verzichtete, verpachtete das Landwirtschaftsdepartament das Zentrum des Gutes Bersteln dem ortsansässigen Bauern Eduard Rencis, der dort bis 1940 wirtschaftete.¹³ In der Zeit des Zweiten Weltkrieges wurde in Bersteln ein Lager für sowjetische Kriegsgefangene eingerichtet, deren Stelle 1944 gefangene Soldaten der deutschen Armee einnahmen. Gleich nach dem Zweiten Weltkriege, 1945, wurde in Bersteln die erste Kolchoswirtschaft des Bezirks

70. Bērsteles muižas pēdējais īpašnieks barons Vilhelms fon Hāns. 1930. gadu foto.

Baron Wilhelm von Hahn, letzter Besitzer von Bersteln. Foto 1930er Jahre.

Bauske gebildet, die unter Bezeichnung einer Aktiengesellschaft bis Anfang 1993 bestand.

Wenn man heutzutage von der Bauske-Mitauer Chaussee abbiegt und an den dreistöckigen Silikatziegelhäusern der gewesenen Kolchose "Bërstele", den Fertigbauhäusern, den Reihen von Garagen und Schuppenscheunen vorüberfährt, bemerkt man rechts des Weges den kleinen Gutsпарк. Ganz dicht am Wege bezeichnet das Gebäude des aufgelösten Geschäftes "Lidumnieki" ungefähr den Platz, wo einst das von Karl Philipp von Behr erbaute, dritte und letzte Herrenhaus des Gutes Bersteln stand. Es hatte sein Dasein ganz still und ohne Aufsehen zugebracht. Anhand einiger Fotoaufnahmen und der Skizzen von der Schätzung der Ruine kann man sich dieses Gebäude nur schwer vorstellen, das der Architekt Heinz Pirang 1927 so schön beschreibt: "Das Herrenhaus von Groß-Bersteln zeigt ein urbaltisches Gepräge. Die auf dem First des mächtigen Walmdaches sitzenden vier Schornsteine, der ruhig und breit gelagerte Hauskörper und der ausgedehnte Rasenplatz davor geben dem Ganzen etwas ungemein Vornehmes. Mit wie einfachen Mitteln ist das hier erreicht! Wie geschickt hat man es verstanden, die laubumspinnene Veranda zum freundlichen Vermittler zwischen Haus und Umgebung werden zu lassen."¹⁴

Das **Herrenhaus** (1) war ein 56,2x15,8 Meter großes, verputztes zweistöckiges Bauwerk mit einer äußerst einfachen Ordnung der Baumasse. Die wuchtige Baumasse wurde auf der Parkseite im Mittelteil der Fassade durch einen nur wenig vorspringenden Risalit mit drei Achsen belebt. Es gab keinerlei architektonischen Schmuck. Der Risalit wurde seitlich von flachen Pilastern eingerahmt, die nur durch ein Paar Profile im Oberteil das Aussehen von Kapitellen erhielten. Das halbrunde Fenster des Frontons mit seinen radialen Sprossen war der einzige bemerkbare Akzent der Fassade, der durch das später angebrachte Wappen der Barone Hahn noch etwas verstärkt wurde. Beide Enden der Fassade wurden durch je ein Fensterpaar betont, das von einem Profilgürtel gekrönt wurde: Das wirkte wie eine Fensterüberdachung. Den Gesamteindruck des Gebäudes bestimmte in hohem Maße das mächtige Walmdach, das im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts schon archaisch wirken konnte. Pirang schwärmte von diesem Haus als von einem Urbild baltischen Bauens, aber in Wirklichkeit ist es eher ein ziemlich modernes Beispiel der Architektur seiner Zeit. Daher muss jetzt etwas über den Einfluss der Biedermeierzeit auf die Architektur gesagt werden. Gewöhnlich wird dieser, einen bürgerlich-enthaltssamen Stil beschreibende Begriff nur für die gesellschaftlich-politische Kultur und die angewandte Kunst gebraucht, aber das Kunstideal der Epoche konnte am Bauwesen nicht vorübergehen. Der Säulenportikus, wie man ihn im Bausker Bezirk

71. Baronu fon Hānu ģerbonis.

Litogrāfija pēc Ādolfa Hildebranda meta, 1903. g.

Wappen der Barone von Hahn. Lithographie nach der Zeichnung von Adolf Hildebrand. 1903.

so prächtig in Mesothem oder Schwitten verwirklicht sehen kann, hatte in den dreissiger und vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts seine Frische verloren und sah, wenn er dennoch verwendet wurde, künstlich und veraltet aus. Andererseits wagte der beginnende Historismus noch nicht, sich in seiner ersten Spielart, der Neugotik, zu zeigen. In diesem schmalen Abschnitt zwischen einem zu Ende gehenden und einem kommenden Stil konnte sich das biedermeierliche Kultur- und Lebensgefühl auswirken, das das Nützliche und Einfache für gleichwertig mit dem Schönen ansah. Man muss zugeben, dass das Praktische doch überwog, und die kurländisch-semgallischen Gutsbesitzer im zweiten Viertel oder in der Mitte des 19. Jahrhunderts sich selten Äusserlichkeiten und leerer Paradepracht hingaben. Bersteln ist nicht der einzige Ort, wo das Herrenhaus einfach ein großes Haus ist, während gerade den Wirtschaftsgebäuden besondere Aufmerksamkeit gewidmet wurde.

Eine Besonderheit des Berstelner Herrenhauses war der große Altan auf vier massiven toskanischen Säulen an der Parkseite. Auch dieser Teil des Bauwerks kündigt von der gleichen Gemütlichkeit biedermeierlicher Lebensart mit Teetrinken auf dem Balkon, romantischem Weinlaub und schattiger Kühle, die der weite Vorsprung des Altans der Eingangshalle im Sommer verschaffte. Das Aussehen der Fassade an der Einfahrtseite und die Gestaltung

72. Bērsteles muižas klēts. 1991. g. foto.
Kornspeicher (Kleete) in Bersteln. Foto 1991.

des Haupteingangs sind unbekannt. Und ganz und gar im Bereich der Vermutungen bleibt das Aussehen des Gebäudes im Innern. Die sehr vage Skizze des Ruinenplanes scheint das Niveau des ersten Stockwerks zu zeigen, wo man das Vorhandensein eines zentralen Korridors erahnen kann. Im Protokoll der Gutsschätzung von 1852 wird gesagt, im Gebäude "... im oberen Stockwerk sind außer dem großen Saal und dem Speisesaal 12 Zimmer und ein Vorraum, im Untergeschoß aber befindet sich eine große Küche mit einem englischen Herd, ein Wäschereiraum, ein Arrestantenraum mit vergittertem Fenster, das Gemeindegerechtszimmer, ein Zimmer für den Gemeindegerechtsschreiber, zwei Dienstbotenräume, zwei Zimmer für die Köchin und die Spinnerinnen, drei Vorratsräume, und zwei Wohnzimmer mit eigenem Eingang und eigener Küche. Im Oberstock sind neun Kachelöfen, im unteren ein Kachelofen und drei Ziegelöfen. Unterhalb des Gebäudes befinden sich zwei Kellergewölbe und ein Keller ohne Gewölbe".¹⁵ Julius Döring charakterisiert 1860 leider nur einen einzigen Raum: "... sehr hübsch fand ich den Saal, der sehr groß und hoch ist und an beiden Enden durch Säulen abgeteilte Nebenräume umfaßt. Die Fenster des Saales gehen nach Westen, alle diese Herrschaftsräume befinden sich im Obergeschoß".¹⁶ Das beweist, dass dem Berstelner Herrenhaus auch die Raumvorstellungen des Klassizismus nicht ganz

fremd waren. Außerdem deutet die Erwähnung der Säulen sogar auf einen repräsentativen Zuschnitt hin. In der Architektur Kurlands sind die offene Verbindung der Räume untereinander, der Blick von einem Raum in den anderen, der Verzicht auf Türen und der Einsatz von Säulen, um diese Wirkung zu erlangen, seltene Erscheinungen. Abgesehen von einem ausgezeichneten Beispiel, dem freien Übergang vom Mesothener Kuppelsaal zum Vestibül und zu zwei Seitenkabinetten durch Säulenpaare, wurde dieses Element klassizistischer Architektur meist zur Abgrenzung zwischen Speisesaal und Anrichtentische eingesetzt, was rein praktisch durch den Serviervorgang begründet war. So kann – oder konnte – man es auf den Herrenhäusern Schwitten, Schnepeln, Asuppen, Senten und Pussen sehen. In Verbindung mit einem rechteckigen Paradesaal kann man eine ähnliche Verwendung von Säulen auf dem in zeitlicher Hinsicht nahen Gut Serbigal finden, allerdings befinden sich dort nur an einem Ende der Saales Säulen.

Das letzte Herrenhaus des Gutes Bersteln war an einer sehr eigenartigen Stelle angelegt – direkt am Wegesrand, in einer Ecke des Parkes und nur in einer losen Verbindung zu den übrigen Gebäuden des Gutes. Wenn man dem schon erwähnten Tagebucheintrag von Julius Döring glauben wollte, dass das neue Herrenhaus als Ergebnis eines Umbaus entstanden war, müßte man annehmen,

dass sich das vorherige Holzgebäude an derselben Stelle befand. Dies ist aber zu bezweifeln. Einen so unansehnlichen Standort für das Herrenhaus hätte der herzogliche Oberjägermeister Otto Philipp von Grothuss, der alles Moderne und Eindrucksvolle liebte, kaum gewählt. Eine Möglichkeit wäre, sein Wohnhaus am Ende der Hauptallee des jetzigen Parks zu suchen, also entgegengesetzt zum Standort des letzten Herrenhauses. Das wäre von der formalen Analyse des Grundrisses her logisch, würde aber der Tradition der Zuordnung der Gebäude untereinander im 18. Jahrhundert überhaupt nicht entsprechen. Die Fenster der beiden Längsseiten des Wohnhauses durften nicht auf irgend ein unansehnliches Wirtschaftsgebäude hinausgehen. Daher befand sich das Herrenhaus gewöhnlich an einer Seite des Hofes, die beiden übrigen Seiten nahmen meist Kleete und Pferdestall ein. Da die 1727 erbaute Kleete sowohl das alte Schloss der Grothuss als auch das Holzhaus des Oberjägermeisters erlebte, muss bei allen Überlegungen über das ursprüngliche Aussehen des Ensembles dieser unveränderte Bestandteil der Komposition in Betracht gezogen werden. So kommt man zwangsläufig zu dem Schluss, dass sich der wahrscheinlichste Standort des Hauses von Otto Philipp Grothuss 80 Meter vom letzten Gebäude zur Flussseite entfernt befand, und zwar in der gleichen Lage zu den Himmelsrichtungen orientiert. Die Kleete behielt damit die abschließende

Stellung an einer Seite des Hofes und verdeckte hinter sich das ganze Getriebe des übrigen alltäglichen Wirtschaftslebens.

Die Kleete (15), die in den 1990er Jahren abgetragen wurde, war ein mächtiges zweistöckiges Gebäude von 61 Metern Länge; ursprünglich war sie kleiner, nur einstöckig und mit drei Türen. So wird das Gebäude noch in dem Inventarverzeichnis von 1800 beschrieben. Die Erweiterung ist vermutlich zur Zeit von Graf Nikolaus Lambsdorff erfolgt. Bis zur Abtragung waren alle drei ursprünglichen Türen mit dem Brettchenbeschlag im Fischgrätenmuster und mit großen Nagelköpfen erhalten; die Windfahnen mit der Jahreszahl 1727 sind uns nur aus Dörings Tagebuch bekannt.

Die übrigen Bauwerke des Gutes stammen aus der Zeit der Lambsdorffs und Hahns. Als erste sind zwei solide **Knechtshäuser** zu nennen, von denen das erste, breit und schwerfällig, mit verputzten Wänden (3), zu einem Gebäudetyp gehört, der Anfang des 19. Jahrhunderts entwickelt wurde. Nur der Umstand, dass dieses Gebäude in dem Verzeichnis von 1852 nicht genannt ist, bezeugt seine spätere Entstehung. In der gleichen Bauweise ist auch das zweite **Knechtshaus** (4) erstellt; aber die unverputzten Ziegelwände und einige Details bei der Gestaltung lassen auf eine spätere Entstehungszeit schließen, nämlich die der Barone Hahn.

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts sind auch die übrigen Steingebäude errichtet worden,

73. Kalpu māja. 1991. g. foto.
Knechtsherberge. Foto 1991.

die nicht im Verzeichnis von 1852 vorkommen: Pferde- und Schweinestall, Viehhof (10), Geflügelstall, Ställe für das Vieh der Knechte (5), Schmiede (6), Riege (8), Gewächshaus (19), Badstube (17). In verschiedenen Erhaltungsstufen waren die meisten dieser einfacheren Gebäude noch inmitten des Durcheinanders der Nachkriegswirtschaft zu sehen.

DER PARK

Am Ostende des Gutszentrums schlängelt sich der kleine, langsam fließende aber seiner Natur nach eigenwillige Schwitten-Bach entlang. Er hat ein recht breites, flaches Urstromtal mit unzähligen alten Armen, in dem stellenweise Weiden und Sträucher wachsen.

Wie auf dem Gutsplan von Groß-Bersteln zu sehen, der zwischen 1859 und 1864 angefertigt wurde, waren im Nordteil des Gutshofes fast alle Wirtschaftsgebäude um zwei rechteckige Höfe gruppiert; in dem rechteckigen System direkt an der Straße befand sich auch das Herrenhaus. Der Garten bildete ein fast quadratisches Viereck (mit einer abgeschrägten Ostecke am Bachufer) im Südosten von Herrenhaus und Paradehof. Diese ganze regelmäßige und gleichzeitig irgendwie unnatürliche Lage mit dem eingezwängten Standort des Herrenhauses so eng an der Straße läßt den Gedanken aufkommen, dass sich das vorherige Wohnhaus, wie schon gesagt, an der Nordostecke des nicht mehr existierenden Paradehofes befunden haben könnte. In dem im Inventarverzeichnis von 1800 genannten Obstgarten könnten am Anfang des 19. Jahrhunderts die früheren Kirsch-, Stachelbeer- und Johannisbeer-Anpflanzungen längs der Gartenwege gegen Linden vertauscht worden sein; das entspricht der Einschätzung der ältesten Bäume, die man dem Aussehen nach für etwa 180 Jahre alt halten kann, und von den gut dokumentierten Sengaller Gärten (Würzau, Brandenburg) her ist uns eine etwa neun Meter breite Promenadenallee mit einem Graben wie die des Berstelner Parkes schon bekannt. Diese könnte ebenso gut den älteren Teil des Parks abgeschlossen wie auch schon ursprünglich zu dem Plan des neuen Parks gehört haben. Am Südostende dieser Promenade, auf der Seite zum Bach hin, könnte sich eine kleine Laube oder ein Rondell befunden haben. Weiter bis zum halbausgetrockneten Flussbett der Schwitte ist ein Teil des Parks gelegen, in dem es fast unmöglich ist, die gewundenen Pfade des Planes von 1859/65 zu finden. Im östlichen und südlichen Teil des Gartens gab es schon damals anstatt regelmäßiger Wege und Boskette gewundene Wege und vermutlich einige kleinere Lichtungen. Diese Wege gingen von den alten, geometrisch angelegten Promenadenwegen aus und kreuzten sie in der Nähe des Herrenhauses.

Südlich von der breiteren Querpromenade und westlich von der theoretisch mittleren Längspromenade befanden sich vier annähernd gleiche quadratische Boskette mit einem gemeinsamen Rondell in der Mitte. Diese sind jetzt nicht mehr vorhanden.

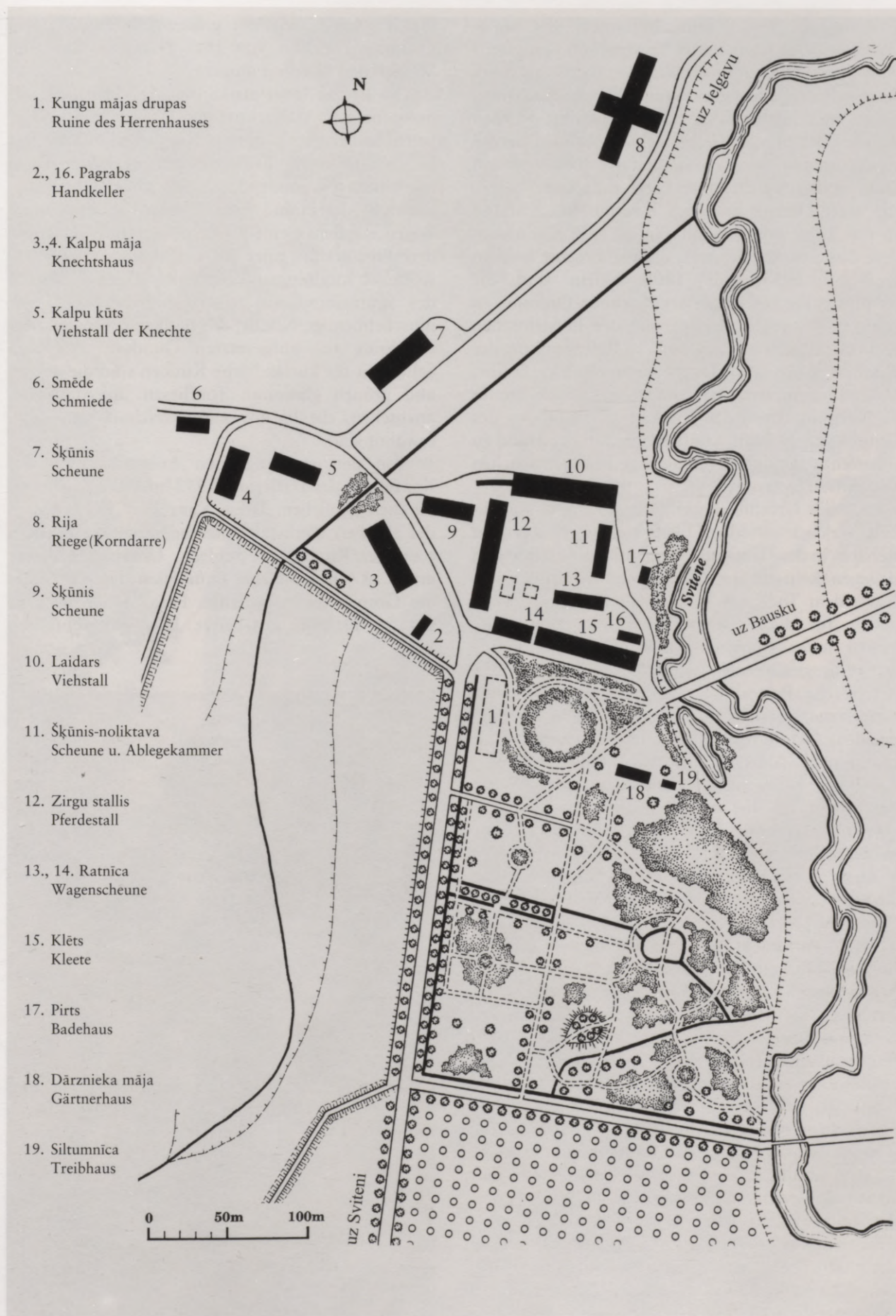
Am Ostrande der erwähnten Längspromenade befindet sich ein ansehnlicher Hügel, den man schwer in das im Laufe der Zeit arg verworrene System der Spazierwege im regelmäßigen Berstelner Garten einbeziehen kann. Dagegen passt er großartig zu dem neuen, als Landschaftsgarten geplanten Teil. Den Fuß des Hügels umkreist ein Spazierweg, ein anderer überquert den Hügel. Daher müsste dort eine Laube oder mindestens eine Bank gestanden haben, von der sich weite Ausblicke boten. Wie diese ausgesehen haben, ist allerdings angesichts der Spuren, die die Zeit hinterlassen hat, und der später angelegten Sportplätze schwer zu sagen. Zu dem Landschaftspark gehört auch die Gruppe großer Lärchen an der Südecke des Gartens.

Auf jeden Fall wird man sagen können, dass der ältere Teil des Berstelner Gutsgartens zu den als regelmäßig geplanten, um nicht zu sagen barocken semgallischen Gärten zu zählen ist und sich höchstwahrscheinlich im Laufe längerer Zeit aus einem alten Garten mit sehr einfachem Grundriss entwickelt hat. Es ist nicht auszuschließen, dass es hier sowohl schattige Alleen und vielleicht sogar Laubengänge, als auch kleine romantische Rondelle und Obstbäume, Beerensträucher, Gemüse und Blumen in Bosketten gegeben hat.

Groß-Bersteln gehörte zu den Gütern, auf denen ständig ein Gärtner beschäftigt war. Außer dem schon 1790 erwähnten Siegmund wird hier 1811 ein Gärtner Georg Büttner erwähnt. Während seiner Zeit könnte sowohl die Umwandlung des älteren Gartens in den regelmäßigen Lindengarten, als auch dessen teilweise Umgestaltung in einen Landschaftspark stattgefunden haben.

DIE KIRCHE BERSTELN

Ogleich in dem berühmten Erlass Herzog Gotthards von 1567 gesagt wird, dass auch im Mittelpunkt der Grotthussenschen Besitzungen eine Kirche zu errichten sei, geschah das nicht, und das Gut Bersteln gehörte zur Gemeinde Mesothien. In der Mitte des 17. Jahrhunderts fing Hildebrand von Grotthuss an, eine neue Kirche zu bauen. Die Jahreszahl 1653, die man sowohl auf der Kanzeltür als auch auf der ältesten Glocke findet, bezeugt, dass sich damals die Bauarbeiten ihrem Ende näherten. Als der Erbauer der Kirche Anfang 1655 an Verwundungen starb, die er in der Zeit des Überfalls in Wilna erlitten hatte, verbündeten sich seine Brüder Hermann, Otto, Wilhelm und Johann Reinhold, um die Mörder zu finden, Hildebrands

74. Bērsteles muižas centra plāns. Stāvoklis ap 1920. gadu.
Situationsplan des Gutshofes Bersteln. Um 1920.

Tod zu rächen und seine begonnene Kirche zu vollenden. Das letzte dieser Versprechen wenigstens wurde gehalten, und nach Bersteln wurde auch ein eigener Pastor berufen. Ob nun aber die Ausbauarbeiten nicht vollständig zu Ende geführt worden waren, oder ob das Kirchengebäude schnell heruntergekommen war – jedenfalls bezeugt ein Dokument aus dem Jahre 1680, dass noch viel zu tun war: Herzog Friedrich Kasimir von Kurland kaufte 1680 von Johann Philipp von Grotthuss, dem Besitzer von Bersteln, die Pfandrechte an dem Gut Neu-Eckau für 1800 Florin und die Verpflichtung, die Berstelner Kirche in Ordnung zu bringen, „.. gegen Reparierung der Berstelschen Kirchen, abgetreten ... so viel zu Restaurierung der Kirchenmauer und Dache, ahn Kalck, Steine, Dachpfannen, Streckbalken, Sparren, auch Bretter zu Belegung oben den Kirchen und Wölbung des Kohres von Nohten, künfftig Jahr, an der Hand zu schaffen .. inmöglich die nothige Fenstern machen und einsetzen lassen“.¹⁷

Als die Grotthussenschen Besitzungen allmählich verkauft wurden, blieb nur noch das Gut Bersteln in der Gemeinde, Ruhenthal und Schwitten dagegen kehrten zur Mesothener Kirche zurück. Nach dem Tode des Pastors Georg Lübeck 1754 wurde für die Berstelner Gemeinde kein neuer Pastor mehr eingestellt, und die Kirche wurde zeitweilig geschlossen. Von 1778 an versorgte die Kirche der Pastor aus Žeime (Litauen), bis die Gemeinden Bersteln und Mesothien 1824 vereinigt wurden. 1843 erhielt die Kirche einen neuen Altar mit einem Altargemälde von Johann Samuel Benedikt Grune. Als der neue Besitzer des Gutes Bersteln, Graf Nikolaus Lambsdorff, 1861 aus eigenen Mitteln große Renovierungsarbeiten ausführen ließ, war die Kirche in einem erbärmlichen Zustand. Graf Lambsdorff stiftete auch ein neues Altargemälde von Julius Döring und eine vom Libauschen Meister Karl Hermann gebaute Orgel.

1976 wurde die Berstelner Kirche dem Schlossmuseum Ruhenthal übergeben, das dort seine Sammlung kirchlicher Kunstgegenstände unterbrachte. 1990 wurde die Kirche wieder von der Gemeinde übernommen, und zu Weihnachten 1990 fand nach einer Unterbrechung von mehreren Jahrzehnten der erste Gottesdienst statt. Das Gebäude wurde instandgesetzt, aber das Dach musste leider mit billigerem, dem Aussehen der alten Kirche weniger angemessenem Zinkblech gedeckt werden.

Der Standort der Berstelner Kirche fällt auf, denn er befindet sich am äußersten Ende des Gutes, dafür aber dicht beim Gutshof Schwitten. Das entspricht dem ursprünglichen Plan, die Kirche in der Mitte der drei großen Besitzungen der Grotthuss zu bauen. Das Gebäude steht einsam am Wegesrand, und bis zum Zweiten Weltkrieg verdeckten noch keine Bäume die Kirche, nur die Anpflanzungen des Friedhofes erhoben sich in

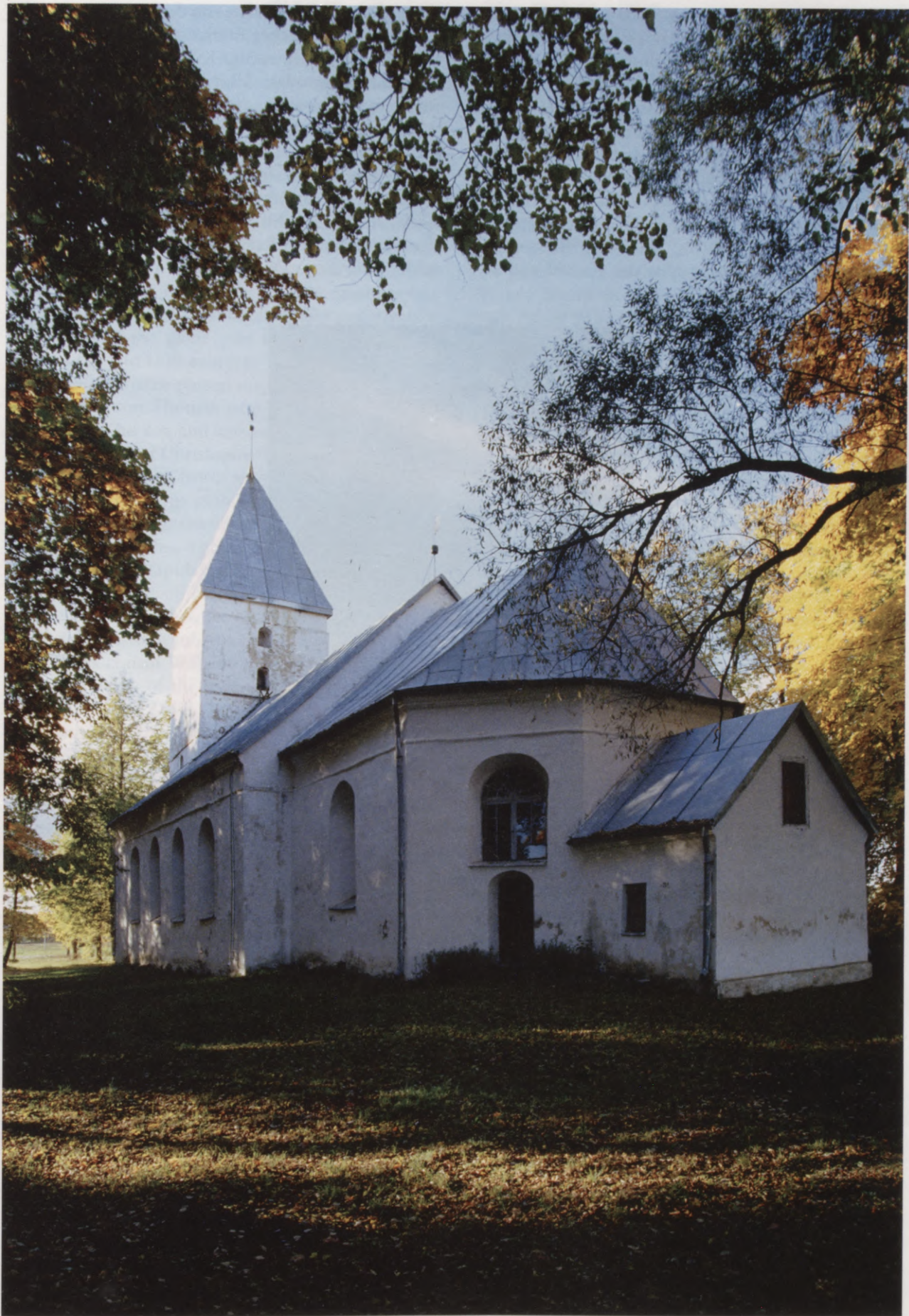
ihrem Rücken wie ein grüner Hintergrund. Im Inventarverzeichnis von 1696 heisst es, dass alte Weiden den Friedhof umgeben.

Die Kirche weist genau die Merkmale auf, die man von der Architektur des 17. Jahrhunderts in Semgallen erwarten kann – die dicken Wände mit halbkreisförmigen Fenstern, den massiven Turm mit einem Pyramidendach, den abgeteilten polygonalen Altarraum, den ein massiver halbrunder Bogen mit dem Gemeinderaum verbindet. Darüber drei Fenster mit einer für eine Landkirche ungewöhnlich sorgfältigen Ausgestaltung im Geschmack des Spätmanierismus – das mittlere krönt eine muschelförmige Nische, die seitlichen Fenster ziert ein Fries aus aufgesetzten Quadern. Als eine Seltenheit für kurländische Kirchen sind die gelben und grünen glasierten Tonfliesen im Altarraum anzusehen, die im Inventarverzeichnis von 1696 erwähnt sind.¹⁸

Von der ursprünglichen Ausstattung ist die Kanzel mit der Datierung 1653 am Aufgangportal erhalten geblieben. Diese Kanzel ist zweifellos in der gleichen Werkstatt entstanden wie die Einrichtung der Kirche von Schleck. Über ihren Autor etwas zu sagen, ist aber unmöglich – der Versuch, die Gruppe dieser Arbeiten Franz Hoppenstaedt, der in Estland gearbeitet hat, zuzuschreiben

75. Bērsteles baznīca, kanceles portāls. 1962. g. foto.
Kirche Bersteln, Eingangstür zur Kanzel. Foto 1962.

76. Bērsteles baznīca, skats uz rietumiem. 2002. g. foto.
Kirche Bersteln, Blick nach Westen. Foto 2002.

(S. Karling, P. Campe), muss nach Auswertung der stilistischen Merkmale der Holzschnitzereien abgelehnt werden, da der Rhythmus der Ornamentik und die Plastik der Gestalten sich als ganz anders erweisen. Während der Renovierung 1861 wurde die Eichenholzkanzel restauriert, es wurden mehrere Teile des Korpus ausgewechselt, die Schnitzereien von der ursprünglichen Polychromie gereinigt, die eichenen Grundflächen in dem natürlichen Ton des Holzes belassen, die Details der Schnitzerei und die Figuren von neuem farbig gefasst. 1981 wurden leider die Reliefs vom Korpus der Kanzel und die

Figur Johannes des Täufers von der Kanzeltür geraubt.

Zur ursprünglicher Einrichtung gehört auch der sehr einfache, kastenartige Küsterstuhl an der Wand des Altarraumes. Der Altar im späten Empirestil ist immer noch derselbe, der 1843 den ursprünglichen Altar abgelöst hatte. Aber weder das Altarbild von Grune, noch das von Döring sind erhalten: Letzteres wurde 1981 geraubt. Erhalten geblieben ist jedoch die im Jahre 1732 von dem Mitauschen Gelbgießer Ernst Fechter angefertigte Glocke mit den Wappen der Stifter Wilhelm von Grotthuss und seiner Frau Anna Dorothea geb. von der Brüngen.

77. Bärsteles baznīcas zvans ar Vilhelma fon Grothusa gerboni. 1732. g. 2003. g. foto.

Glocke mit dem Wappen Wilhelm v. Grotthuss' in der Kirche Bersteln. 1732.

HINWEISE

Die Geschichte des Gutes Bersteln wurde veröffentlicht: Klopmann I., S.193-203, 155, 202 (Das Manuskript von F. von Klopmann befindet sich im LVVA, Best. 4038, Reg. 2, Akte 2186); Pirang II., S.46-47. Genealogische Informationen hauptsächlich nach: Genealogisches Handbuch der freiherrlichen Häuser, Bd. XII. Limburg/Lahn 1980; Bd. VI. Limburg/Lahn 1955 (Grotthuss); Roland Seeberg-Elverfeldt: Genealogie der Grafen von der Wenge genannt Lambsdorff. Bonn 1986. S.152-153. Melderis: Genealogische Tabellen in LNB (Grotthuss, Behr).

¹ Hessisches Staatsarchiv Marburg (HSM), 701/XIV, 7, Kart. 3, Bersteln. Materialien über die Periode v. Behr in Bersteln: LVVA, Best. 1100, Reg. 1, Akte 169.

² HSM, 701/XIV, 7, Kart. 3, Nr. 17.

³ Ebenda, Nr. 23.

⁴ LVVA, Best. 554, Reg. 1, Akte 1480, Bl. 202, 300.

⁵ HSM, 701/XIV, 7, Kart. 3. Hier sind nur die Beschreibungen der Gebäude zu finden, ein Verzeichnis des Inventars s. LVVA, Best. 586, Reg. 3, Akte 61.

⁶ LVVA, Best. 586., Reg. 3, Akte 61, Bl. 11-12.

⁷ Dokumente über den Verkauf des Gutes und die weiteren Gerichtsprozesse im Zusammenhang damit,

dass K. Ph. von Behr das Geld für den Gutskauf nicht bezahlt hatte, vgl. LVVA, Best. 1100, Reg. 1, Akte 169.

⁸ LVVA, Best. 590., Reg. 1, Akte 658, Bl. 51-55.

⁹ Döring, J.: Erinnerungen aus meinem Leben, III. Bd: LVVA, Best. 5759, Reg. 2, Akte 1100, Bl. 245-246.

¹⁰ Dokumente des Fideikommiss von Hahn s. LVVA, Best. 640, Reg. 1, Akte 241.

¹¹ Es gibt auch Hinweise, dass das Herrenhaus schon 1915 niedergebrannt ist, also während des Rückzuges der russischen Armee, als auch die Schlösser Eckau und Elley untergingen.

¹² Inventarverzeichnisse des Gutes, Dokumente über den Ablauf des Abrisses des Herrenhauses vgl. LVVA, Best. 1677., Reg. 22, Akte 30; Best. 1677, Reg. 14, Akte 1478; über die Verpachtung des Gutszentrums: Best. 1677, Reg. 21, Akte 33; über die Einteilung des Restgutes: Best. 1679, Reg. 79, Akte 54.

¹³ LVVA, Best. 1677, Reg. 21, Akte 33.

¹⁴ Pirang II., S.16.

¹⁵ LVVA, Best. 590, Reg. 1, Akte 658, Bl. 51-52.

¹⁶ LVVA, Best. 5759, Reg. 2, Akte 1110, Bl. 246.

¹⁷ HSM, 701/XIV, 7, Kart. 3., Nr. 45,9.

¹⁸ LVVA, Best. 631, Reg. 1, Akte 25a, Bl. 367-369.

THE SVITENE ESTATE

The earliest history of Svitene (Schwitten) has been closely linked with the fate of the Rundāle (Ruhenthal) estate. In 1527, following the death of Otto von Grotthuss who in 1505 had bought the large Rundāle estate, his three sons divided their father's legacy thus forming three branches of the Grotthuss family in Rundāle, Bērstele (Bersteln) and Svitene. The second son Thomas inherited Svitene leaving it in turn to his son Georg von Grotthuss (died in 1597). It is assumed that the manor house, an elongated rectangle with triangular pediments at both ends of the gable roof had been built in his time in the late 16th century.

In 1601 Svitene passed into the hands of G. von Grotthuss's son Thomas who died in 1637 leaving the estate to his son and legatee Christopher Johann. After the death of Christopher Johann von Grotthuss on May 30, 1669 a list of inventory was drawn up. Apart from the large manor house, there had been at that time three granaries, a threshing barn, a feed lot with two stables, a pigsty and servants' quarters, a malt barn, a dilapidated stable, a coach house and a servants' house, all built of wood.

In view of its debts, the estate of Svitene after the death of Christoph Johann von Grotthuss was given over to his cousin Wilhelm von Grotthuss in 1674. After the death of the latter at the end of 1695 or beginning of 1696, the Svitene estate was bequeathed to his eldest son Christian Friedrich (1673–1730) who was the chamberlain to the Polish king. According to his will, all Christian Friedrich's sons and daughters were made joint legatees, however, the eldest son, the mayor of the district of Dobele/Doblen Hermann Friedrich von Grotthuss managed to buy out the estate.

On June 24, 1736 H. F. von Grotthuss sold the Lielsvitene and Mazsvitene estates for 53333 Reichsthaler to Count Ernst Johann Biron (Duke of Courland since 1737) who had already purchased the estates of Rundāle and Mazbērstele. After the exile of Duke Ernst Johann his properties including Svitene were sequestrated. This, however, was not a hindrance to hire out the estates so in 1753 Hermann Friedrich von Grotthuss, its former owner, became the leaseholder of Svitene and started extensive repairs of the manor house.

H. F. von Grotthuss died on April 23, 1761 but in the next year Duke Ernst Johann regained his rights and properties including Svitene. Wilhelm Ernst, the son of the late von Grotthuss came back from abroad after his father's death and opened court proceedings to regain the estate of his ancestors. His arguments were based on juridical breaches in the sales agreement and the will of his grandfather who had made Svitene a *fidei commissum*. In 1783 Wilhelm Ernst von Grotthuss

got back the estate paying 11000 florins for compensation to Duke Peter of Courland. The buildings completed in W. E. von Grotthuss' time included granaries, servants' houses, a stable, a brewery, a windmill and a horse mill; an orchard with three pavilions, a wall overgrown with vine and three brick entrance gates were also arranged in his time.

In 1788 W. E. von Grotthuss sold the estate and on June 24 of the same year the field marshal of Russia Baron (Count since 1790) Johann Martin von Elmpt (1726–1802) became the owner of the Svitene estate.

Field marshal Johann Martin von Elmpt died in 1802 and was buried in Svitene; his son Lieutenant General of the Russian army Philipp von Elmpt (1763–1818) inherited the estate. It was he who created the Neoclassical buildings in the territory of the estate.

After the Lieutenant General's death his widow Anna Magdalena together with her daughters Anna-Maria and Cäcilia Juliana Philippina settled down to live in the estate of Svitene. In 1824 the Russian Tsar Alexander I suggested that Anna Magdalena von Elmpt should become superior court mistress for Helena, his brother Michael's wife. Five years later Anna Magdalena came back from St. Petersburg raised in the rank of general. The interrupted stay in the Svitene estate explains the stylistic and qualitative duality that can be traced in the interiors of the manor house. The manor house was evidently not completed in Count Philipp von Elmpt's time leaving his heirs to cope with the task.

The painter J. Döring visited Svitene in 1846 and his impression about it as recorded in the diary is very brief: "... the residential house is a new, very beautiful and extremely massive building in the style of Italian villas, with columns in the front; it is surrounded by a beautiful park".

The eldest daughter of the Counts von Elmpt Anna-Maria died unmarried in 1852 and Cäcilia Juliana Philippina (1810–1883) took over the whole property of her father. She was married to Lieutenant General of the Russian army Joseph von Anrep who with the permission of Tsar Nikolai I added to his surname the family name and title of the counts von Elmpt. This attempt to keep the family name of von Elmpt was however unsuccessful as both sons of Cäcilia von Anrep-Elmpt had no descendants. As a legend has it, their mother arrived at Svitene only at the time when roses were in bloom and departed to the south at the end of the summer. Of the collection of artwork in the Svitene manor house, the countess donated four paintings to the Art Society of Riga; the paintings are now in the Museum of Foreign Art in Riga. Among these, there are copies

from the works by Michiel Jansz van Mierevelt and Paolo Veronese and a work from Raffaello's school "The Holy Family with John the Baptist".

The owner of the Mežotne estate Prince Anatol Lieven bought the estate of Svitene in 1893 and let it out on hire. On the second floor of the house Prince Lieven arranged an ophthalmologic clinic that was managed by the doctor G. Reinhardt but its maintenance costs were covered by the Foundation of Empress Maria Fjodorovna and the Prince himself. The pagasts (local government) authority were also located in the manor.

As a result of the agrarian reform Prince Anatol Lieven lost the estate together with its 34 buildings worth 101125 roubles. The estate centre was given over to the Svitene pagasts authority that already at the beginning of the school year 1920/1921 relocated the local basic school to the manor house. The manor house was in a poor shape with broken windows and doors and sooty ceiling. In 1923 the Construction Board of the Ministry of Education approved of a project for the reconstruction of the house that envisaged a radical transformation of the premises on the second floor. The project did not materialise owing to a lack of money. In 1938 the reconstruction of the premises was carried out at last but without any radical transformation.

The Svitene manor house was again under threat in 1959 when the National Education Department of the Bauska District applied for a permission to build the third floor. The State Committee of Architecture and Construction of the Council of Ministers prohibited this so nothing was built. Nevertheless, construction activities in the past decades had made a disastrous effect on the ensemble of the estate. The granary and the manager's house were distorted. Just as in the majority of other places, blocks of new living houses have emerged around the estate centre destroying its former beautiful harmony with the surrounding area and the gradual passage from the neoclassicism architecture to the serene landscape of the Zemgale Plain.

In the turbulent times of the 16th century the location of the manor house opposite a curve of the Virsite Brook was not chosen for aesthetic but rather for defence reasons: it could prevent a surprise attack by an enemy at least from two sides. From the remaining two sides the building was surrounded by a stone wall. All the windows of the first floor were latticed but a portcullis, an attribute of the medieval castles, secured the entrance door. The abode of the von Grotthuss family in the 17th century was ascetically dreary. The inventory list of 1669 mentions a big living room with four chambers and a kitchen with a brewery room on the first floor, three large empty halls and one kitchen on the second floor. Only one room on the first floor was furnished: the inventory list mentions an oak wardrobe with four doors,

a buffet cupboard, two tables of which one was made of oak but the other had a stone surface, five chairs and two benches, two small wall lockers and another locker at the fireplace. A canopy bed, the only one in the house, had been placed in the adjoining chamber. A chandelier fastened to the ceiling beam lighted up the living room but a stove with green-glazed tiles and a fireplace warmed it.

When at the beginning of the 19th century Count Philipp Elmpt decided to create a new and modern residential house he started to remodel the old manor house. The medieval building structure with its thick walls had to be adapted to classical and symmetrical arrangement. To some extent it was also necessary to make adaptations to the old structure as well. During the reconstruction process the building was extended in the south-east direction by two windows but in the rear side it was widened by 8.8 metres.

The Svitene manor house is a two-storey building (51.8x18.9 m) with 15 windows axes. The 6-column portico with a balcony built in the middle part produces an effect of manor house spaciousness to the otherwise austere-looking building. There are two flat projections at both ends of the house on the court façade and a slight projection in the middle of the rear part that is accentuated by a tripartite arrangement of windows. A curve of the Virsite Brook is quite close to the rear of the house but the park stretches in the south-east direction from the manor house.

The author of the construction plan is not known. Possibly it was Johann Georg Adam Berlitz, the private architect of the owner of the Eleja estate Count Jeannot Medem. Motives can be seen here that are similar and identical to Berlitz's plans, however, the details are more simplified and their application less interesting.

The main entrance door leads to a spacious vestibule, which is connected to the staircase. The massive Tuscan columns together with the decorative painting of the walls with rustication in the late Neoclassicism style date back to the 1820s or 1830s.

Previously the door from the upper landing led to the living rooms and only from these rooms it was possible to enter the grand hall. In the very centre of the enfilade there was a room which though small yet was endowed with a touch of monumentality thanks to the decorative wall with four Ionic columns and a fireplace in the recess of the room. A pair of half columns in the outer wall formed a frame for the external door to the balcony.

The main décor of the hall is its accentuated cornice with an ornamental frieze in the shape of an acanthus arabesque with satyrs' masks. The ornament of the frieze repeats in the architectural decors over the doors. The ceiling is absolutely smooth although it is quite possible that in by-gone time the places where the chandeliers had been fixed were decorated with small stucco leaf rosettes.

The salon behind the hall was the most luxuriant room. The frieze was similar to the one in the hall, but with goats' heads instead of the satyrs' masks. The walls were divided into square panels framed by ornamental friezes with small leaf wreaths arranged in a row. There is still parquet flooring preserved in the room. From this salon guests could pass into the dining room while house attendants from the anteroom entered the buffet recess, which was separated from the dining room by two Ionic columns. Flat Ionic pilasters divide the walls in the hall and a small leaf rosette can be seen on the ceiling.

Household premises had been in the eastern end of the first storey but living rooms were located in the western end. A Neoclassical stove with a cupola once decorated with a vase still stands in the corner of the last room of the enfilade; there are ornamental reliefs on the surface of the stove. The Svitene estate is characterised by a lack of symmetry but with a well considered from the architectonic point of view interconnection among the buildings. The manor house and the park are situated on one side of the road while household buildings stand on the other. The former granary with its tent roof and the Tuscan column-supported shed was constructed simultaneously with the manor house. After the war the shed and the columns were removed but the wooden cornice, corner rustication and semicircular windows can still be seen today.

The park was laid out simultaneously with the construction of the new manor house at the

beginning of the 19th century but before this there had been an ancient orchard created by Wilhelm Ernst von Grotthuss in the 1780s. The orchard was carefully maintained and surrounded by a wall overgrown with vine and there were three pavilions. As the curve of the brook in Svitene allows expansion only in one direction, to the south-west, this means that in the same direction the von Grotthuss' orchard should be sought. The regular plantation of trees and the lane, which continues the main symmetrical axis of the manor house, confirms this assumption. Since the 18th century the Svitene estate garden has been modernised, expanded and changed until it acquired its present appearance.

A lane with once clipped linden trees running along the western edge of the park leads to the family vault of the Counts von Elmpt situated at the south-western edge of the park. No precise information is available about which members of the family are buried here, as the only evidence is a photograph showing several epitaphs. The inscription confirms that Count Martin von Elmpt and his wife Sophie Dorothea née von Korff are buried here. An assumption can be made that next to this one there had been epitaphs of a similar form to Count Philipp von Elmpt and his wife Anna Magdalena. In the middle of the 19th century a bas-relief with a bust of a mourning woman was installed in the lateral wall of the vault but it perished after World War II. The repeatedly damaged in the post-war years building is now restored and is used for funeral services.

THE BĒRSTELE ESTATE

The large Rundāle (Ruhenthal) fief that was established at the beginning of the 16th century and belonged to the Grotthuss family also included the lands of the future Bērstele (Bersteln) estate. In 1543, following the death of Otto von Grotthuss and the subsequent division of the legacy among his four sons, Bērstele became a separate estate under the ownership of brothers Detlof and Hermann von Grotthuss. Hermann's son Hildebrand von Grotthuss bequeathed the estate to his son Hermann whose successor was his son Hildebrand. After Hildebrand's death in 1655 the estate passed into the hands of his brother Johann Philipp who in turn bequeathed Bērstele to his son Otto Johann (d. 1728). In his time the estate suffered severe damage during the warfare between the Polish and Swedish troops but was soon restored and in 1727 even a new large stone granary was built. The inventory list drawn up after the death of Otto Johann von Grotthuss in 1728 gives an idea about the house inventory of a rather unpretentious landlord. The son of O. J. Grotthuss Wilhelm died in 1734 and in the time of his underage legatee Otto

Philips the estate was supervised by his mother and passed into the hands of Count Ernst Johann Biron who became the Duke of Courland in 1737. Between 1736–1937 Ernst Johann Biron gave an order to tear down the manor house, which in the documents had been named as "the palace". When the Duke was sent into exile the Grothuss family got back the Bērstele estate. Otto Philipp von Grothuss who was the Master of the Buck-hounds (Oberjägermeister) to the Duke of Courland Peter built a new residential house at the same place where the pulled-down manor had stood. The inventory list of this building was made in 1800 after the death of Otto Philipp von Grotthuss in 1799. At that time the plastered wooden house had 10 windows on the façade and a mansard roof. A large mantel chimney filled the space of the central part of the house and there were halls adjoining the parlour from both sides with the living quarters in the rear. The description of the inventory mentions the typical for the classical style mahogany furniture and the gilt wall mirrors with console tables with a marble top. Otto Philipp von Grotthuss had built a

78. Bērsteles muižas kungu māja. Glezna, 20. gs. sāk.
Herrenhaus Bersteln. Gemälde, Anfang 20. Jh.

conservatory that was not completely furnished at the time of his death. There had been 36 paintings, 14 engravings and 10 silhouette portraits. The inventory list also mentions a romantic pyramid-shaped family vault so popular in the period of neoclassicism; unfortunately it has not survived.

Otto Philipp von Grothuss was not married so he bequeathed Bērstele to his illegitimate daughter Magdalena who was included in the ranks of landed gentry under the family name von Behrent. In 1822 she sold the estate to Carolina von Behr who died in the following year and the widower Karl Philipp von Behr supervised Bērstele in the name of the legatees, ten underage children. In his time, at the end of the 19th century, a new manor house was built. However, K. Ph. von Behr was hardly successful as a manager getting into such a huge debt as a result of which the estate had to be sold. In 1852 the inventory list mentions only two stone buildings, the new manor house and the granary, built in 1727. All household buildings – the manor house, the brewery, the stable, the cattle house, the threshing barn, the ice cellar, the barn, the poultry house, the pigsty, the grain barn and the hothouse were made of wood. The total value of the estate was estimated at 121 726 roubles. In 1856

Count Nikolai von Lambsdorff bought the Bērstele estate. In his time a few stone outbuildings were constructed. In 1874 Nikolai von Lambsdorff sold the estate and moved to live in Germany. Baron Richard von Hahn, the owner of Lielplatone (Gross-Platon) and Lielvircava (Gross-Würzau), bought the estate and left it as a fidei-commissum to his youngest son Eduard (died in 1903). Eduard's son Wilhelm von Hahn (1883–1934) was the last owner of the Bērstele estate. In November 1919 Bermond-Awalow's troops burnt down the manor house.

As a result of the agrarian reform Wilhelm von Hahn acquired as an inalienable part the servants' house "Beķeri" together with 50 hectares of land. The Ministry of Agriculture leased out the centre of the estate with 230 hectares of land first to the stock company "Atoms" but in 1925 to Eduards Rencis who until 1940 used the land for agricultural activities. During the 2nd World War a soviet war prisoners' camp was arranged in the estate centre but after the war German prisoners of war were kept here. In the whole post-war period the owner of the territory was the state farm "Bērstele" that operated as a stock company until 1993. Economic activities of this state farm turned the former estate centre into a very sad illustration of the soviet lifestyle.

The manor house that was burnt down in 1919 and the ruins of which were removed in 1926 was a two-storey building (56.2 x 15.8 m) built in the shape of a right-angled parallelepiped with a high tent roof. The very simple architectural form with flat pilasters, a semicircular window on the pediment and the balcony supported by four Toscan columns serving as the only decorative elements did not lessen the monumental impression of the building that was much admired in 1927 by the architect Heinz Pirang in his book about the architecture of the Baltic manors. Here he saw an archetype of a truly Baltic way of constructing manor houses, though at the same time the building showed the fashionable at that time ideal of Biedermeier style in its search for beauty in laconicism and practicality vis-à-vis the late neoclassicism and the growing tendency toward historicism. The appearance of the interior is not documented but according to descriptions there had been a large hall on the second floor with adjoining rooms at both ends separated by columns and a dining room as well as 12 other rooms.

It can be assumed theoretically that the wooden manor house built by Otto Philipp von Grotthuss was situated on the same east-west symmetrical axis as the later stone building except that it stood at the eastern part of the park near the river. One of the considerations allowing making this conclusion is linked with the stereotyped in the 18th century composition of the manorial courtyard where manor houses were usually flanked by a granary and stable. In Bērstele the granary was built as early as in 1727 and its east-west orientation thus determined the perpendicular location of the manor house which was built in the last quarter of the 18th century. The granary that was extended in the 19th century by addition of the second storey was destroyed in the 1990ies. Two servants' stone houses and several cattle houses from Count Nikolai von Lambsdorff's time are also preserved.

The Bērstele park was formed from a 18th century garden with lime trees gradually replacing fruit trees and bushes. The inventory list of the 18th century mentions a lath fence surrounding the garden and a stone gate topped by a gallery. There were also wooden bridges in the garden. The layout dating from 1859 shows an already formed scheme of a landscape park with winding paths but with some elements of the regular garden still remaining

from the 18th century, for example, a 9 metre-wide transversal lane with four bosquets with round saloons in the middle. The winding paths in the south-eastern part of the park are also typical of the concept of a landscape park while a hillock, a popular element of the parks in Zemgale, rises in the eastern part. A group of tall German firs in the southern part of the park is also a characteristic feature of landscape parks.

BĒRSTELE CHURCH

The church of Bērstele was intended to be built in compliance with the order issued in 1567 by Duke Gotthard of Courland. But construction work started only in the middle of the seventeenth century when the proprietor of the estate Hildebrand von Grotthuss took the matter into his own hands. The year 1653 inscribed on the pulpit door and on the bell proves that the building of the church was almost finished by that time. After the death of Hildebrand in 1655 his brothers finished the construction of the church. But already in 1680 the church was in a poor state. Following the sale of the remaining Grotthuss' property the parish became smaller and in the middle of the 18th century the church was temporarily closed. In 1843 a new altar was built and the church got a new altarpiece by Johann Samuel Benedikt Grune. Count Nicolai von Lambsdorff ordered the church to be renovated in 1861 and his present was a new altarpiece and organ. After the parish was dissolved, the church was given in 1976 over to the Rundāle Palace Museum. The Bērstele parish was re-established in 1990.

The Bērstele church belongs to the type of Kurzeme-Zemgale churches with a separated polygonal sanctuary and a projected square belfry. The peculiarity of the interior architecture in the Bērstele church is the massive triumphal arch with three windows, the middle one covered by a shell-shaped niche. The pulpit made in 1653 is similar to the one in the Zlēku (Schleck) church (Ventspils district) but its author is not known. The pulpit was restored in 1861 but in 1981 its rostrum reliefs were stolen. The altarpiece painted in 1861 by Julius Döring has also perished. The bell with coat of arms of von Grotthuss and von der Brügggen cast in 1732 by Ernst Fechter, a craftsman from Jelgava, has survived.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Svitene

1. A view of the Svitene estate centre to the south-east. Photo 1993.
2. The boundary agreement between the Svitene and Bērstele estate owners dated August 26, 1641 (The State Archive of History of Latvia).
3. Coat of arms of the Svitene estate owner Count Ernst Johann Biron. An engraving in the book J. S. Beckenstein. Kurtze Einleitung zur Wappen-Kunst. St.Petersburg, 1731.
4. A sketch of the reconstruction of the old Svitene manor house after inventories 1669 and 1736.

5. Coat-of-arms of the Counts Elmpt. A lithograph in the book D. Schabert. *Vollständiges Wappenbuch des Kurländischen Adels*. Mitau, 1846.
6. The owner of the Svitene estate Countess Cäcilia von Anrep-Elmpt. Photographed approximately in 1870.
7. The Svitene manor house. The courtyard façade. Photo 1969.
8. The last owner of the Svitene estate Prince Anatol Lieven. Photo of the beginning of the 20th century.
9. Pupils and teachers in the Svitene estate park. Photographed in the 1930s.
10. Reconstruction plan of the Svitene manor house. 1923. (The State Archive of History of Latvia).
11. The main entrance door. Photo 1991.
12. A portico of the Svitene manor house. Photo 1992.
13. The entrance hall with a view to the staircase. Photo 1924.
14. A fragment of a stucco frieze in the hall. Photo 1991.
15. The door to the hall. Photo 1929.
16. A wall fragment in the salon – the former door opening to the dining hall. Photo 1969.
17. A corner in the salon with the door leading to the hall. Photo 1969.
18. The dining hall. Photo 1969.
19. A stove on the first floor of the manor house. Photo 1969.
20. Layout of the Svitene manor house: reconstruction of the original condition.
21. The manager's house in the Svitene estate. Photo 1920s.
22. The granary. A view from the rooftop of the Svitene manor house. Photo 1929.
23. A fragment of the granary cornice. Photo 1991.
24. The Svitene estate park with the Virsīte Brook. Photo 1991.
25. The family vault in the Svitene estate. Photo 1991.
26. An interior view of the family vault of the Svitene estate with epitaphs to the Counts Elmpt. Photo 1929.
27. The plan of the Svitene estate centre. Situation as of 1920.
28. A bas-relief on the wall of the family vault of the Svitene estate. Photo 1929.
29. A road with a windmill to the Svitene estate. Photographed in the 1920s.
30. The manor house of Svitene. The courtyard façade. Photo 1991.
31. Coat-of-arms of the von Grothuss family. A drawing from the 3rd quarter of the 18th century. (The State Archive of History of Latvia).
32. Contract for the sale of the Svitene estate to Count E. J. Biron. June 24, 1736. (The State Archive of History of Latvia).
33. The owner of the Svitene estate Countess Anna-Maria von Elmpt. A miniature, 2nd quarter of the 19th century.
34. Lieutenant-General Count Joseph von Anrep-Elmpt, the husband of the owner of the Svitene estate Cäcilia von Anrep-Elmpt. A painting from the mid-19th century.
35. The owner of the Svitene estate Countess Cäcilia von Anrep-Elmpt. A painting by Louis Gallait, 1856.
36. "The Holy Family with John the Baptist". Italy, 1st half of the 16th century. A present by the owner of the Svitene estate Countess Cäcilia von Anrep-Elmpt to the Art Society of Riga.
37. The capital of the portico column of the Svitene manor house. Photo 2002.
38. The courtyard façade of the Svitene manor house. Photo 2002.
39. The courtyard façade of the Svitene manor house. Photo 1929.
40. The rear façade of the Svitene manor house. Photo 2002.
41. The dining hall: a buffet recession. Photo 1929.
42. The corner salon: the door to the hall. Photo 1929.
43. The hall: upper part of the door. Photo 1929.
44. The central salon: a column next to the former fireplace. Photo 1991.
45. The granary. Photo 1929.
46. The bridge across the Virsīte Brook at the drive to the estate. Photographed in the 1930s.
47. The oak lane at the estate bathhouse. Photo 1991.
48. A view from the balcony of the manor house to the estate garden and the gardener's house. Photographed in the 1930s.
49. The family vault in the Svitene estate. The rear façade. Photo 1929.

Bērstele

50. A view of the Bērstele estate centre from the Bauska-Eleja road. Photo 2002.
51. The armorial pedigree of Ferdinand Dietrich Wilhelm, the great grandson of the Bērstele estate owner Johann Philipp von Grothuss (a fragment with erroneously marked older generation). End of the 18th century. (The State Archive of History of Latvia).
52. The manor house of the Bērstele estate. Photographed in the beginning of the 20th century.
53. The site of the Bērstele manor house: a view to the north. Photo 2002.
54. Coat-of-arms of the Barons von Behr. A lithograph in the book J. E. Neimbts. *Wappenbuch des Curländischen Adels*. Mitau, 1793.
55. The plan of the Bērstele estate centre. 1859. (The State Archive of History of Latvia).
56. Baron Eduard von Hahn. Photographed about 1880.
57. The granary in the Bērstele estate. Photo 1991.
58. Servants' house in the Bērstele estate.
59. The central lane of the Bērstele estate park: a view to the north. Photo 1991.
60. The church of Bērstele. Photographed in 2002.
61. The church of Bērstele: interior view in the direction to the altar. Photo 1969.
62. Door handle of the Bērstele church. Photo 1969.
63. The Bērstele estate park: a view to the west. Photo 2002.
64. Coat of arms of the von Grothuss family at the entry made by Otto von Grothuss in the memorial album of Christopher von Sacken. 1600. (The Archive of the Courland's).
65. Door of the granary in the Bērstele estate. Photo 1991.
66. The Bērstele manor house. Photographed between 1915 and 1918.
67. Count Nicolaus von Lambsdorff. Photo 1856.
68. Countess Marie von Lambsdorff née von Hahn. Photo 1856.
69. Baron Richard von Hahn. Photographed in the 1880s.
70. The last owner of the Bērstele estate Baron Wilhelm von Hahn. Photographed in the 1930s.
71. Coat-of-arms of the barons von Hahn. A lithograph after the sketch by Adolph Hildebrandt, 1903.
72. Granary in the Bērstele estate. Photo 1991.
73. Servants' houses. Photo 1991.
74. Plan of the Bērstele estate centre. Situation as of around 1920.
75. The church of Bērstele: the portal of the pulpit. Photo 1962.
76. The church of Bērstele: a view to the west. Photo 2002.
77. Bell with the coat-of-arms of the von Grothuss family in the Bērstele church. 1732. Photo 2003.
78. The Bērstele manor house. Painting in the beginning of the 20th century.

УСАДЬБА СВИТЕНЕ

Ранняя история усадьбы Свитене тесно связана с судьбой Рундальского поместья. Когда в 1527 году умер Отто фон Гроттхус, который купил обширное Рундальское поместье еще в 1505 году, его сыновья в 1543 разделили отцовское наследие, преобразовав его в три родовые линии Гроттхусов – Рундале, Берстеле и Свитене. Свитене унаследовал средний сын Томас, который в свою очередь завещал его своему сыну Георгу фон Гроттхусу (умер в 1597 году). Предположительно, в его время, в конце XVI века, появилось жилое строение, в плане представляющее вытянутый прямоугольник с двухскатной крышей, образующей по краям треугольные фронтоны.

В 1601 году Свитене унаследовал сын Г. фон Гроттхуса Томас, который умер в 1637 году, оставив усадьбу в наследство сыну Кристоферу Иоганну. После его смерти 30 мая 1669 года был составлен инвентарный список усадьбы. Среди построек этого времени, кроме усадебного дома, отмечены три клетки (амбары), рига, загон для скота с двумя конюшнями, свиной хлев и хижина батраков, солодовый овин, обветшалая конюшня и каретный сарай, дом прислуги: все постройки были деревянные.

После смерти Кристофа Иоганна фон Гроттхуса Свитенская усадьба в 1674 году из-за долгов перешла к его двоюродному брату Вильгельму фон Гроттхусу. После смерти последнего (умер в конце 1695 года или в начале 1696 года) усадьбу унаследовал его старший сын, камергер польского короля Кристиан Фридрих (1673–1730). Его завещание, в свою очередь, распространялось на всех его сыновей и дочерей, однако старшему сыну – добельскому обергауптману Герману Фридриху фон Гроттхусу удалось выкупить усадьбу у родственников.

24 июня 1736 года Х. Ф. фон Гроттхус продал Лиелсвитене и Мазсвитене за 53333 талеров графу Эрнсту Иоганну Бирону, который уже был владельцем поместий Рундале и Мазберстеле. После того, как герцог Эрнст Иоганн был отправлен в ссылку, на его владения, в том числе и Свитене, был наложен секвестр. Однако это не помешало сдать усадьбу в аренду, и в 1753 году арендатором Свитене был его предыдущий владелец Герман Фридрих фон Гроттхус, который предпринял основательный ремонт господского дома.

23 апреля 1761 года Г. Ф. фон Гроттхус умер, а в следующем году герцог Эрнст Иоганн вернул свои права и владения, в том числе и Свитенскую усадьбу. В свою очередь, вернувшийся из-за границы сын покойного фон Гроттхуса Вильгельм Эрнст начал судебный процесс, с целью возврата родового поместья. Он основывался на факте юридических нарушений в акте продажи 1736 года,

опираясь на завещание своего деда, по которому Свитене было преобразовано в фидейкоммис. В 1783 году Вильгельм Эрнст фон Гроттхус вернул усадьбу, выплатив герцогу Петру в виде компенсации 11000 флоринов. Во времена В. Э. фон Гроттхуса были построены клеть, флигели для прислуги, конюшня, пивоварня, ветряная мельница, разбит плодовый сад с тремя павильонами и обвитой виноградником стеной, а также трое каменных ворот.

В 1788 году В. Э. фон Гроттхус продал усадьбу и 24 июня того же года хозяином ее стал русский фельдмаршал барон (с 1790 года граф) Иоганн Мартин фон Эльмпт (1726–1802).

Фельдмаршал Иоганн Мартин Эльмпт умер в 1802 году, был похоронен в Свитене, а усадьбу унаследовал его сын генерал-лейтенант русской армии Филипп Эльмпт (1763–1818). Именно его заслугой было создание нового обустройства усадьбы в стиле классицизма и превращение старого поместья Гроттхусов в современный дворец.

После смерти генерал-лейтенанта в усадьбе поселились его вдова Анна Магдалена вместе с дочерьми Анной Марией и Цецилией Юлианной Филиппиной. В 1824 году русский император Александр I пригласил Анну Магдалину фон Эльмпт придворной фрейлиной к великой княгине Елене, супруге своего брата Михаила Павловича. Через пять лет она возвратилась из Петербурга в служебном чине генеральши. В отделке интерьеров дворца можно наблюдать стилистическую и качественную двойственность. Очевидно, во время графа Филиппа Эльмпта обустройство дворца не было закончено, и его продолжили наследники.

В 1846 году Свитене посетил живописец Юлиус Дёринг, который записал в своем дневнике краткую оценку: "...новый жилой дом очень красив и представляет собой окруженное парком чрезвычайно массивное строение в стиле итальянской виллы с колоннадой впереди".

Старшая дочь графа Эльмпта Анна Мария умерла незамужней в 1852 году, и все отцовское наследие перешло к Цецилии Юлиане Филиппине (1810–1883).

Она вышла замуж за генерал-лейтенанта русской армии Иозефа фон Анрепа, который по решению императора Николая I присоединил к своей фамилии титул и имя рода графов фон Эльмптов. Однако попытка увековечить родовое имя Эльмптов не увенчалась успехом, так как оба сына Цецилии фон Анреп не оставили потомства. Как повествует легенда, их мать появлялась в Свитене только во время цветения роз, а в конце лета отбывала на юг. Из художественной коллекции Свитенского дворца четыре картины графиня

подарила Рижскому обществу поощрения искусств, сейчас они хранятся в Музее зарубежного искусства в Риге. Среди них имеются копии работ Миревельта и Веронезе и работа XVI века школы Рафаэля "Святое семейство с Иоанном Крестителем".

В 1893 году Свитенскую усадьбу купил владелец Межотне, князь Анатолий Ливен, который сдавал ее в аренду. На втором этаже дворца некоторое время находилась бесплатная глазная клиника доктора Г. Рейнхарда, которую финансировал фонд вдовствующей императрицы Марии Федоровны, частично князь Ливен. Во дворце также находилось волостное управление.

В связи с аграрной реформой князь Анатолий Ливен лишился усадьбы, 34 постройки которой были оценены в 101125 рублей. Центр усадьбы был передан самоуправлению Свитенской волости, которое уже с 1920–1921 учебного года устроило во дворце местную школу. Здание дворца пребывало в плачевном состоянии – с разбитыми окнами, выломанными дверьми и закопченными потолками. В 1923 году Строительное управление Министерства образования утвердило проект перестройки здания, который предусматривал основательную переделку помещений второго этажа. Из-за отсутствия средств этот проект не был осуществлен. В 1938 году перестройка была произведена, но имела не столь радикальный характер.

Еще раз судьба дворца была под угрозой в 1959 году, когда Бауское районное отделение народного образования просило разрешения надстроить третий этаж. Государственный комитет при Совете Министров эту просьбу не удовлетворил и ничего пристроено не было. Усадебный ансамбль пострадал в результате строительства послевоенного времени. Изуродованы клеть и дом управляющего. Так же как и в других местах, корпуса современных жилых домов срослись с центром усадьбы, уничтожив ее прежнюю гармоничную связь с окружением и плавное слияние классицистической архитектуры с пейзажем Земгальской равнины.

В беспокойном XVI веке размещение господского дома в месте изгиба речки Вирсите было выбрано не из-за красоты, а из соображений безопасности – оно могло задержать внезапное нападение врага, по крайней мере с двух сторон. С двух других сторон здание опоясывала каменная стена. Все окна первого этажа были зарешечены, входные двери были укреплены металлической подъемной решеткой. В XVII веке родовое жилище фон Гроттхусов было аскетически простым. В инвентарной описи 1669 года на первом этаже значатся большая жилая комната с двумя кладовыми, кухня с пивоваренным помещением, на втором этаже – три большие залы и кухня. Меблировка была только в одной жилой комнате первого этажа: в инвентарной описи числятся дубовые четырехдверные

шкафы, буфетные шкафы, два стола, один из которых был с дубовой, другой – с каменной столешницей, пять стульев и две скамьи, два маленьких стальных шкафчика и еще один шкаф у камина. Рядом с кладовой располагалась единственная во всем доме кровать под балдахин. Жилую комнату освещала люстра, а отапливалось помещение при помощи изразцовой печи и камина.

Когда в начале XIX века граф Филипп Эльмпт решил возвести новое современное жилое строение, он приступил к перестройке старого господского дома. Возникла необходимость подчинить старинную структуру здания с его толстыми стенами классической симметрии и упорядоченности. Во время перестройки здание было удлинено в юго-восточном направлении на два окна, а сзади расширено на 8,8 метров.

Свитенский дворец представляет собой массивное двухэтажное здание размером 51,8x18,9 м, с пятнадцатью осями симметрии. Поистине дворцовый размах сдержанной архитектуре здания придает шестиколонный портик ионического ордера со встроенным балконом. Задний фасад дворца обозначен двумя плоскими боковыми ризалитами, среднюю часть фасада здания оживляет слегка выдвинутый ризалит, обрамленный двумя парами пилястр и акцентированный тремя окнами.

Автор проекта Свитенского дворца неизвестен. Не исключена возможность, что им мог быть Иоганн Георг Адам Берлиц, архитектор на службе у графа Жанно Медема, владельца поместья Элея. Здесь имеют место мотивы, близкие или идентичные проектам Берлица, однако детали не столь выразительны и общее решение менее убедительно.

Двери центрального входа ведут в просторный вестибюль, который соединен с лестничной клеткой. Интерьерное решение вестибюля с массивными тосканскими колоннами и декоративной покраской в виде рустовки в стиле позднего классицизма можно отнести к 20-им или 30-им годам XIX века.

Дверь с верхней лестничной площадки раньше вела в жилые помещения и только оттуда можно было попасть в большой зал или парадные салоны. В самом центре анфилады находилось сравнительно небольшое помещение, известную монументальность которой придавала созданная в ее глубине декоративная стена с камином и четырьмя ионическими колоннами. В свою очередь, две полуколонны у наружной стены обрамляли выход на балкон.

Основным декором залов является мощный карниз с орнаментальным фризом в виде акантовых арабесок с масками сатиров. Орнамент фриза повторяется и в наддверных сандриках. Потолки абсолютно гладкие, возможно, раньше в местах крепления люстр были небольшие стюковые розетки.

Самым парадным помещением является следующий за залом салон юговосточной стороны.

Фриз такой же, как и в зале, только маски сатиров заменены козлиными головками. Поверхности стен разделены на панно, обрамленные поясами, состоящими из ряда листовых венков. В помещении еще сохранился первоначальный паркет. Из этого салона гости некогда попадали в столовую, а официанты из передней имели доступ в буфетную нишу, которую от столовой отделяют две ионические колонны. Поверхность стен зала расчленена плоскими пилястрами, на потолке видна небольшая розетка из листьев.

В восточной части первого этажа находились хозяйственные помещения, а в западной – жилые комнаты. В одной из них до сих пор стоит печь в стиле классицизма с куполом, когда то увенчанной вазой, а корпус украшен орнаментальным рельефом.

В Свитенской усадьбе отсутствует симметрия и архитектурно продуманная цельность застройки. С одной стороны дороги располагается дворец с парком, а с другой – группа хозяйственных построек. Современницей дворцового здания является бывшая клеть с четырехскатной крышей и навесом с тосканскими колоннами. После войны колонны и навес были ликвидированы, сохранились деревянный карниз, угловая рустовка и полукруглые окна.

Парк создавался одновременно со строительством дворца в начале XIX века, до этого там находился плодовый сад, который в 80-х годах XVIII века был разбит Вильгельмом Эрнстом фон

Гроттхусом. Он был тщательно ухоженным, с тремя павильонами и окружен стеною, обвитой виноградником.

Поскольку изгиб речки позволял усадьбе простирается только в одном направлении – на юго-запад, то там и нужно искать сад В. Э. фон Гроттхуса. Это подтверждают регулярные посадки деревьев и аллея, продолжающая центральную ось симметрии. Начиная с XVIII века сад Свитенской усадьбы постепенно модернизировался, расширялся и преобразовывался, пока приобрел современный вид.

В южном углу парка находится родовой мавзолей графов Эльмптов, к которому ведет идущая по западному краю парка липовая аллея, деревья которой когда то подвергались регулярной стрижке. Нет точных сведений о том, кто именно из членов рода здесь похоронен, поскольку единственным свидетелем является фотография, на которой видно несколько эпитафий. Надписи говорят о том, что здесь покоятся граф Мартин Эльмпт с супругой Софией Доротеей, урожденной фон Корфф. Вероятно, рядом находились такие же эпитафии графа Филиппа фон Эльмпта и его супруги Анны Магдалены. В середине XIX века в боковую стену часовни был вмурован барельеф с бюстом скорбящей женщины, который погиб после второй мировой войны. Сильно пострадавшее в послевоенные годы сооружение сейчас восстановлено и используется для похоронных церемоний.

УСАДЬБА БЕРСТЕЛЕ

Образованный в начале XVI века Рундальский лен рода фон Гроттхусов, включал также территорию будущего Берстельского имения. В 1543 году, когда после смерти Отто фон Гроттхуса наследство было разделено между его четырьмя сыновьями, Берстеле стало отдельным владением и его получили братья Детлоф и Герман. Сын последнего, Гильдебранд Гроттхус, оставил имение сыну Герману, от которого его унаследовал сын Гильдебранд. После его смерти, в 1655 году, имение перешло в руки его брата Иоганна Филиппа, который, в свою очередь, оставил Берстеле сыну Отто Иоганну (ум. в 1728 г.). При нем усадьба тяжело пострадала во время военных действий между польской и шведской армиями, однако вновь была восстановлена, и в 1727 г. даже построена новая большая каменная клеть. Инвентарная опись 1728 года, составленная после смерти Отто Иоганна фон Гроттхуса, дает представление о весьма скромном инвентаре дома. Сын О. И. фон Гроттхуса Вильгельм умер уже в 1734 году и при малолетнем наследнике Отто Филиппе, когда имением управляла его мать,

оно перешло в руки графа Эрнста Иоганна Бирона, который в 1737 г. стал Курляндским герцогом. В 1736–1737 гг. он велел снести господский дом Берстельского имения, который в документах даже назван дворцом. После ссылки герцога, Берстеле вновь перешло в руки рода Гроттхусов. Обер-егермейстер курляндского герцога Петра Отто Филипп фон Гроттхус построил новый жилой дом вместо снесенного. Это здание инвентаризовано в 1800 году после смерти О. Ф. фон Гроттхуса (ум. в 1799 г.): у оштукатуренного деревянного дома с мансардной крышей на фасаде было 10 окон. В центре дома находился большой дымоход – кухня, справа и слева от прихожей располагались залы, за которыми шли жилые помещения. В инвентарной описи перечислены типичная для классицизма мебель красного дерева и позолоченные стенные зеркала с консольными столами, имеющими мраморные доски. О. Ф. фон Гроттхус построил также оранжерею, которая к моменту его смерти еще не была полностью оборудована. В оранжерее находилось 36 картин, 14 гравюр, 10 портретных

силуэтов. В инвентарной описи упоминается также фамильная усыпальница, построенная в излюбленной в период классицизма романтической пирамидальной форме (не сохранилась).

Отто Филипп фон Гроттхус не был женат и Берстельское имение завещал своей внебрачной дочери Магдалене, которая была возведена в дворянство под фамилией фон Берент. В 1822 году она продала имение Каролине фон Бер, которая уже в следующем году умерла, и от имени наследников, десятих малолетних детей, Берстеле управлял вдовец Карл Филипп фон Бер. При нем, во 2-й четверти XIX века, в имении был построен новый жилой дом. Однако хозяйствование К. Ф. фон Бера привело к таким большим долгам, что имение пришлось продать. В составленной в 1852 году инвентарной описи упоминаются всего два каменных здания – новый господский дом и построенная в 1727 г. клеть. Дом управляющего имением, пивоварня, конюшня, хлев, рига, ледники, сарай, птичник и свинарник, хлебный склад, теплица – все это было деревянные здания. Общая стоимость имения была оценена в 121 726 рублей. В 1856 году Берстельское имение купил граф Николай фон Ламбсдорф. При нем построено несколько новых каменных хозяйственных зданий. В 1874 году он продал Берстеле и переехал в Германию. Имение купил владелец Лиелплатонского и Лиелвирцавского имений барон Рихард фон Хан, который оставил его в качестве фидеикомисса младшему сыну Эдуарду (ум. в 1903 г.). Его сын Вильгельм фон Хан (1883–1934) был последним владельцем Берстельского имения. В ноябре 1919 года армия Бермонта-Авалова сожгла жилой дом имения.

Во время аграрной реформы В. фон Хан в качестве неотчуждаемой части получил батрацкий дом “Бекери” с 50 га земли. Центр имения с 230 га земли Министерство земледелия сдало в аренду акционерному обществу “Атомс”, а с 1925 года – Эдуарду Ренцису, который хозяйствовал там до 1940 года. Во время второй мировой войны в центре имения был устроен лагерь советских военнопленных, после войны там разместили немецких военнопленных. Все послевоенное время территория принадлежала совхозу “Берстеле”, который в форме паевого общества существовала до 1993 года. Хозяйственная деятельность совхоза превратила вид бывшего центра имения в хаотическое нагромождение из новостроек, множества складов, сараев и гаражей.

На месте магазина нынешней Берстельской волости располагался сожженный в 1919 году и снесенный в 1926 году господский дом. Это было двухэтажное здание (56,2x15,8) в форме прямоугольного параллелепипеда с высокой четырехскатной крышей. Очень простая архитектура, где плоские пилястры, полукруглое окно на фронтоне и балкон на четырех тосканских колоннах

были единственными декоративными акцентами, не снижала впечатления монументальности, которой в 1927 году восторгался архитектор Хейнц Пиранг в своей книге об архитектуре балтийских имений. Он подметил здесь архетип истинно балтийского господского дома, однако здание скорее отражало модный в то время бидермайерский идеал, который в среде позднего классицизма и все возрастающей тенденции к историзму искал красоту в лаконизме и практицизме. Вид интерьера не документирован, но по описаниям известно, что на втором этаже был большой прямоугольный зал с колоннами в обоих концах, кроме него еще обеденный зал и 12 других помещений.

Следует предполагать, что построенный Отто Филиппом фон Гроттхусом деревянный господский дом располагался на той же восточно-западной оси симметрии, что и более позднее каменное строение, однако находился в восточной части парка, рядом с речкой. Одно из соображений, позволяющих сделать такой вывод, связано со стереотипной в XVIII веке композицией застройки двора имения – господский дом обычно фланкируют клеть и конюшня. Берстельская клеть была построена уже в 1727 году и ее восточно-западная ориентация, таким образом, определяла перпендикулярное по отношению к ней расположение господского дома, построенного в последней четверти XVIII века. Клеть сохранилась до 1990-их гг., но в XIX веке была удлинена и приобрела второй этаж. Сохранились первоначальные двери клетки. Со времени строительства, при графе Н. Ламбсдорфе, остались еще два каменных батрацких дома и несколько хлевов.

Берстельский парк образовался из сада XVIII века, при постепенной смене плодово-ягодных насаждений липами. В инвентарной описи 1800 г. упоминается, что сад окружала деревянная ограда с кирпичными воротами, которые венчала галерея. В саду были и деревянные мостики. На плане, составленном около 1860 года, уже видна сформировавшаяся схема ландшафтного парка с извилистыми тропинками, однако некоторые элементы регулярного парка все еще оставались с XVIII века – девятиметровая поперечная аллея, в юго-западном углу которой располагались четыре боскета с круглым салоном посередине. К идеям ландшафтного парка принадлежат извилистые тропинки в юго-восточном углу парка, а в его восточном углу, в качестве акцента, все еще возвышается пригорок, излюбленный элемент в земгальских парках. К ландшафтному парку принадлежит и группа высоких лиственниц в южном углу сада.

БЕРСТЕЛЬСКАЯ ЦЕРКОВЬ

Строительство церкви в Берстеле было определено указом курляндского герцога Готтхарда в 1567 году, однако оно не было реализовано вплоть

до середины XVII века, когда за это принялся владелец имения Гильдебранд фон Гроттхус. Дата 1653 на дверях церковной кафедры и на колоколе свидетельствует о том, что работа тогда близилась к концу. Полностью церковь была завершена после смерти Гильдебранда в 1655 году, когда об этом договорились его братья. Однако уже в 1680 г. церковь была в плохом состоянии. После продажи имущества остальных владений фон Гроттхусов приход уменьшился, и в середине XVIII века церковь временно закрыли. В 1843 году она получила новый алтарь и выполненную Иоганном Самуэлем Бенедиктом Груне алтарную картину. Находящуюся в очень плохом состоянии церковь восстановил граф Н. фон Ламбсдорф, который подарил также новую алтарную картину и орган. После ликвидации прихода с 1976 года церковью ведал Рундальский дворец-музей, с 1990 года вновь

действует Берстельский приход.

Церковь принадлежит к курземско-земгальскому типу с отделенным полигональным алтарным помещением и выдвинутой квадратной башней. Особенностью внутренней архитектуры церкви является массивная триумфальная арка с тремя окнами, среднее из которых перекрыто нишей в форме раковины. Сохранилась церковная кафедра 1653 года, исполнение которой свидетельствует о родстве с обстановкой Злекской церкви (Вентспилский район), однако автор неизвестен. Кафедра реставрирована в 1861 году, в 1981 году из нее были украдены рельефы подиума. Погибла и выполненная в 1861 году Юлием Дёрингом алтарная картина. Сохранился колокол, отлитый в 1732 г. елгавским мастером Зринстом Фехтером с гербами Вильгельма фон Гроттхуса и его жены Анны Доротеи, урожденной фон дер Брюгген.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Свитене

1. Усадьба Свитене, вид на юго-запад. Фото 1993 г.
2. Договор 26 августа 1641 года об определении границ между именьями Свитене и Берстеле. (ЛГИА)
3. Герб графа Зринста Иоганна Бирона, владельца усадьбы Свитене. Гравюра в книге: *J. S. Beckenstein. Kurtze Einleitung zur Wappen-Kunst. St. Petersburg, 1731.*
4. Зскиз реконструкции древнего господского дома усадьбы Свитене по инвентарным описям 1669 и 1736 гг.
5. Герб графов Зльмптов. Литография в книге: *D. Schabert. Vollständiges Wappenbuch des Kurländischen Adels. Mitau, 1846.*
6. Владелица усадьбы Свитене графиня Цецилия фон Анреп-Эльмпт. Фото ок. 1870 г.
7. Дворец Свитене, дворовый фасад. Фото 1969 г.
8. Последний владелец усадьбы Свитене князь Анатолий Ливен. Фото нач. XX в.
9. Ученики и учителя в парке усадьбы Свитене. Фото 1930-х гг.
10. Проект перестройки дворца Свитене. 1923 г. (ЛГИА)
11. Двери главного входа дворца. Фото 1991 г.
12. Порттик дворца. Фото 1992 г.
13. Входной вестибюль с видом на лестничную клетку. Фото 1924 г.
14. Стюковый фриз в зале, фрагмент. Фото 1991 г.
15. Дверь зала. Фото 1929 г.
16. Фрагмент стены углового салона – бывший дверной проем в столовую. Фото 1969 г.
17. Угловой салон с дверью в зал. Фото 1969 г.
18. Столовая. Фото 1969 г.
19. Печь на первом этаже. Фото 1969 г.
20. План второго этажа дворца Свитене – реконструкция первоначальной планировки.
21. Дом управляющего имением. Фото 1920-х гг.
22. Клеть, вид с крыши дворца. Фото 1929 г.
23. Фрагмент карниза клетки. Фото 1991 г.
24. Парк усадьбы с речьюкой Вирсите. Фото 1991 г.
25. Усыпальница усадьбы Свитене. Фото 1991 г.
26. Внутренний вид усыпальницы с эпитафиями графов Зльмптов. Фото 1929 г.
27. Барельеф в стене усыпальницы. Фото 1929 г.
28. План центра усадьбы Свитене. Состояние ок. 1920 г.
29. Мельница по дороге в усадьбу Свитене. Фото ок. 1924 г.

30. Дворец Свитене, дворовый фасад. Фото 1991 г.
 31. Герб фон Гроттхусов. Рисунок I четв. XVIII века. (ЛГИА)
 32. Договор о продаже усадьбы Свитене графу Э. И. Бирону. 24 июня 1736 года. (ЛГИА)
 33. Владелица усадьбы Свитене графиня Анна Мария фон Эльмпт. Миниатюра, I пол. XIX в.
 34. Генерал-лейтенант граф Иозеф фон Анреп-Эльмпт, супруг владелицы усадьбы графини Цецилии фон Анреп-Эльмпт. Картина неизвестного художника, сер. XIX в.
 35. Владелица усадьбы Свитене графиня Цецилия фон Анреп-Эльмпт. Картина Луи Галле, 1856 г.
 36. Картина «Святое семейство с Иоаном Крестителем». Италия, I пол. XIX в. Подарок графини Цецилии фон Анреп-Эльмпт Рижскому обществу поощрения искусств. (Музей зарубежного искусства в Риге)
 37. Капитель колонны портика дворца Свитене. Фото 2002 г.
 38. Дворовый фасад дворца Свитене. Фото 2002 г.
 39. Дворовый фасад дворца Свитене. Фото 1929 г.
 40. Задний фасад дворца Свитене. Фото 2002 г.
 41. Буфетная ниша в столовой дворца. Фото 1929 г.
 42. Угловой салон, дверь в зал. Фото 1929 г.
 43. Наддверный сандрик в зале. Фото 1969 г.
 44. Центральный салон, колонна возле бывшего камина. Фото 1991 г.
 45. Клеть. Фото 1929 г.
 46. Мост через речку Вирсите у въезда в усадьбу. Фото 1930-х гг.
 47. Дубовая аллея, ведущая к усадебной бане. Фото 1991 г.
 48. Вид с балкона дворца на усадебный сад и дом садовника. Фото 1939 г.
 49. Усыпальница имения Свитене, задний фасад. Фото 1929 г.
- Берстеле**
50. Общий вид центра усадьбы Берстеле со стороны дороги Бауска-Эллея. Фото 2002 г.
 51. Родословное древо Фердинанда Дитриха Вильгельма фон Гроттхуса, правнука владельца имения Берстеле Иоганна Филиппа фон Гроттхуса. (Фрагмент. Ошибочно указаны представители старшего поколения) Кон. XVIII в. (ЛГИА)
 52. Господский дом усадьбы Берстеле. Фото нач. XX в.
 53. Местонахождение бывшего господского дома усадьбы Берстеле, вид на север. Фото 2002 г.
 54. Герб фон Беров. Гравюра в книге: *J. E. Neimpts. Wappenbuch des Curländischen Adels. Mitau, 1793.*
 55. План центра имения Берстеле. 1859 г. (ЛГИА)
 56. Барон Эдуард фон Хан. Фото ок.1880 г.
 57. Клеть усадьбы Берстеле. Фото 1991 г.
 58. Дома батраков усадьбы Берстеле. Фото 1991 г.
 59. Центральная аллея в парке Берстеле, вид с южной стороны. Фото 1991 г.
 60. Церковь в Берстеле. Фото 2002 г.
 61. Церковь в Берстеле, внутренний вид в сторону алтаря. Фото 1969 г.
 62. Дверная ручка церкви в Берстеле. Фото 1969 г.
 63. Парк имения Берстеле, вид в западную сторону. Фото 2002 г.
 64. Герб фон Гроттхусов, сопровождающий запись Отто фон Гроттхуса в памятном альбоме Кристофера фон Сакена. 1600 г. (Архив Курляндского рыцарства)
 65. Дверь клетки в усадьбе Берстеле. Фото 1991 г.
 66. Господский дом усадьбы Берстеле. Фото между 1915 и 1918 гг.
 67. Граф Николай Ламбсдорф. Фото 1856. г.
 68. Графиня Мария фон Ламбсдорф, урожд. фон Хан. Фото ок. 1856 г.
 69. Барон Рихард фон Хан. Фото 1880-х гг.
 70. Последний владелец имения Берстеле барон Вильгельм фон Хан. Фото 1930-х гг.
 71. Герб баронов фон Хан. Литография по рисунку Адольфа Хильдебранда, 1903 г.
 72. Клеть усадьбы Берстеле. Фото 1991 г.
 73. Дом батраков. Фото 1991 г.
 74. План усадьбы Берстеле. Ситуация ок. 1920 г.
 75. Церковь в Берстеле, портал кафедры. Фото 1962 г.
 76. Церковь в Берстеле, вид в западную сторону. Фото 2002 г.
 77. Колокол церкви в Берстеле с гербом В. фон Гроттхуса. Фото 2003 г.
 78. Господский дом усадьбы Берстеле. Картина нач. XX в.

ATTĒĻU AVOTI

Rundāles pils muzeja zinātniskais arhīvs – 3, 5, 7–9, 11, 12, 14, 16–20, 23–25, 28, 30, 36–38, 40, 43, 44, 47, 50, 53, 57–63, 65, 72–77
Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas pieminekļu dokumentācijas centrs – 15, 22, 26, 27, 39, 41, 42, 45, 49
Latvijas Valsts vēstures arhīvs – 2, 10, 32, 51, 55, 64
Bauskas Vēstures un mākslas muzejs – 21, 29
Svitenes vidusskola – 9, 46, 48
Latvijas Akadēmiskā bibliotēka – 52
Ārzemju mākslas muzejs – 36
Filipa universitātes Mārburgā mākslas vēstures institūta fotoarhīvs – “Bildarchiv Foto Marburg” (Vācijā), G. fon Krūzenšterna fonds – 6, 34, 56
Kurzemes bruņniecības arhīvs – 64, 67
Herdera institūts Mārburgā (Vācija) – 13
Baronu fon Hānu dzimtas arhīvs Kanādā – 69, 70
F. fon Štiglica un Kristīne fon Lambsdorfa – 67, 68, 78
Genealogie der Grafen von der Wenge genannt Lambsdorff. Bearb. v. R. Seeberg-Elverfeldt. Bonn, 1986 – 54, 66
A - - von Elmpt. Ein Bildband, zusammengetrag. u. bearb. v. R. Collinet-Schmidenzl. Aachen, 1990 – 33, 35

Foto, reprodukcijas, zīmējumi:

Leopolds Kļaviņš – 7, 16 – 19, 43, 61, 62, 75
Imants Lancmanis – 3–5, 8, 11, 12, 23, 24, 31, 36–38, 40, 44, 50, 51, 53, 54, 57–60, 63, 64, 66, 71, 76, vāka attēls
Velta Leijere – 2, 9, 32, 46, 77
Ieva Lūse – 20, 28, 74
Ints Lūsis – 1, 25, 30, 47, 52, 65, 72, 73

Saīsinājumi:

LVVA – Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, RPM – Rundāles pils muzejs, KBA – Kurzemes bruņniecības arhīvs
ĀMM – Ārzemju mākslas muzejs, Pirang – Pirang, Heinz. Das baltische Herrenhaus. T. I.–III. Riga, 1926–1930,
Klopmann – Klopmann, Friedrich, v. Kurländische Güter-Chroniken. Bd. I. Mitau, 1856

ABBILDUNGSNACHWEIS

Archiv des Schlossmuseums Rundāle – 3, 5, 7–9, 11, 12, 14, 16–20, 23–25, 28, 30, 36–38, 40, 43, 44, 47, 50, 53, 57–63, 65, 72–77
Dokumentationszentrum der Staatlichen Inspektion für Denkmalpflege – 15, 22, 26, 27, 39, 41, 42, 45, 49
Historisches Staatsarchiv Lettlands – 2, 10, 32, 51, 55, 64
Bauskaer Museum für Geschichte und Kunst – 21, 29
Schule Svite / Schwitten – 9, 46, 48
Museum für ausländische Kunst – 36
Akademische Bibliothek Lettlands – 52
Fotoarchiv des Kunstgeschichtlichen Instituts der Philipps-Universität Marburg – “Bildarchiv Foto Marburg” (Bestand Georg v. Krusenstjern) – 6, 34, 56
Archiv der Kurländischen Ritterschaft – 64, 67
Herder-Institut Marburg – 13
Archiv der Familie Baron v. Hahn in Kanada – 69, 70
F. v. Stieglitz u. Christine v. Lambsdorff – 67, 68, 78
Genealogie der Grafen von der Wenge genannt Lambsdorff. Bearb. v. R. Seeberg-Elverfeldt. Bonn, 1986 – 54, 66
A - - von Elmpt. Ein Bildband, zusammengetr. u. bearb. v. R. Collinet-Schmidenzl. Aachen, 1990 – 33, 35

Foto, Reproduktionen, Zeichnungen:

Leopolds Kļaviņš – 7, 16–19, 43, 61, 62, 75
Imants Lancmanis – 3–5, 8, 11, 12, 23, 24, 31, 36–38, 40, 44, 50, 51, 53, 54, 57–60, 63, 64, 66, 71, 76, Umschlagbild
Velta Leijere – 2, 9, 32, 46, 77
Ieva Lūse – 20, 28, 74
Ints Lūsis – 1, 25, 30, 47, 52, 65, 72, 73

Abkürzungen:

LVVA – Latvijas Valsts Vēstures arhīvs, RPM – Rundāles pils muzejs, AKR – Archiv der Kurländischen Ritterschaft,
ĀMM – Ārzemju mākslas muzejs, Pirang – Pirang, Heinz. Das baltische Herrenhaus. T. I.–III. Riga, 1926–1930,
Klopmann – Klopmann, Friedrich, v. Kurländische Güter-Chroniken. Bd. I. Mitau, 1856

STILLO AVANTI

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

ABBILDUNGSNACHWEIS

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

ERSTES JAHR
DEUTSCH

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0303046223

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

250

2003-6
L 132